

UVODNE MISLI

ANTON OCVIRK

Naše idejno in umetniško izživiljanje je danes na usodnem prelomu: stvariteljski vzponi duha se bijejo z najosnovnejšimi življenjskimi vprašanji, moralna uravnovešanja in usmerjanja sveta pa se rušijo v temeljih in nas begajo s svojo katastrofalno brezupnostjo. Danes je človek tragično sprt s samim seboj, neuravnan, v sebi razbit, v svojih stremljenjih zbehan in razdvojen. Ne razvozlava več metafizične skrivnosti svojega bistva, ne bojuje se za umišljeno srečo onkraj telesa in zemlje, ampak doživlja propad svoje konkretne, snovno predmetne bitnosti; na dnu samega sebe odkriva razpad vseh velikih ciljev, verovanj in idealov. Svetovno nazorski, socialni, politični in moralni razkoli nam pa razodevajo največji razkol naših dni — krizo duha, brezup človeka samega, razkroj vseh prepričanj, nazorov in življenjskih pranačel. To je čas brezstalnosti, kaotičnega nemira, razvrednotenja vseh vrednot, čas preoblikovanja sveta, družbe, socialnih, etičnih in estetičnih osnov.

Prav sredi teh prevratnih dni pa mora naše delo vendarle stremeti po novi veri v življenje in v bodočnost, po trdnem zaupanju v človeka in v njegovo poslanstvo. Novih temeljev sveta ne bomo gradili niti na miselnostih skeptičnih poedincev, ozkosrčnih moralistov in denarnih mogotcev niti na tesnih dogmah cerkvenih in družabnih evangelijev, ki si usužnjujejo našo voljo in našo svobodo, niti na težnjah zbesnelih malikovalcev posameznih narodnih organizmov, ki tirajo človeštvo v medsebojno zaničevanje, sovraštvo in pokolj. Novo obliko sveta bomo dobojevali v najodločnejši borbi za resnico, pravico in medsebojno spoštovanje, v veliki ljubezni do vsega, kar priča o pravih človeških načelih, v neomajni zvestobi do vseh najpristnejših dognanj človeškega duha. V globokem prepričanju, da je prava socialna in moralna ureditev življenja najtrdnejši temelj plodnemu sožitju ljudi, bomo zavračali vsako nemoralnost, vsako idejno in kulturno nepoštenje, vsako podcenjevanje najsvetejših človeških naporov, vsako socialno krivico in laž.

Vsako res plodno udejstvovanje v literarnih, estetičnih, idejnih in znanstvenih stvaritvah pa je predvsem tesno povezano z najosnovnejšim

bistvom naše slovenske zavednosti, z duhovnimi in tvarnimi, zgodovinskimi in kulturno-političnimi vrednotami naše preteklosti in sedanosti. V tej najbistvenejši narodno idejni opredeljenosti šele lahko dojamemo res vse prvobitne utripe našega življenja, iz take globoke zakoreninjenosti se šele lahko etično, kulturno in umetniško dograjamo. Toda ta naša usmerjenost ni nikakor odvisna od mrtvih, brezdušnih dogmatičnih gesel minule dobe, ki si je izoblikovala neko pristransko mišljenje o najglobljih vrednotah slovenske kulture in slovenskega poslanstva, ki si je hotela podrediti vsako duševno delo svojim drugovrstnim težnjam. Zavedamo se, da je slovenstvo najpristnejši izraz vseh, ki žive iz slovenskega ljudstva, iz te najtrdnjše podlage vsakega pravega razvoja, da je idejni in umetniški odraz celokupnega naroda, ne pa le neke „elite“, nekih samovoljnih izvoljencev, ki se proglašajo za cvet, za najčistejši plod slovenstva. Naše prepričanje nam zato nikakor ni ozkosrčna dogma, ki bi nam branila, posegati v svet idej iz občečloveških vidikov in bi nas ovirala pri snovanju evropskih in svetovnih vrednot. Slovenstvo je elementarno bistvo naše telesne in duševne bitnosti, ki se simbolno razodeva že v našem mitu, ono je prazihodišče vsega našega ustvarjanja in vseh naših duhovnih naporov. Ni tedaj nikak problem, ki bi ga bilo treba šele razrešiti, ni umetno izmišljena teza, ki bi jo bilo treba šele dokazati in izpričati. Slovenstvo je metafizično, psihološko in sociološko dejstvo, le v njem se lahko izrazijo vse naše tvorne sile, le iz njega rasejo vse naše umetniške in idejne stvaritve.

Iz tega osrednjega žarišča našega življenjskega nazora izpovedujemo nato kot najplemenitejše spoznanje — idejo prave, neizmalicene svobode. Dasi je morda človek danes za hip podvomil nad samim seboj, dasi zavračajo fašistični sistemi načelo svobodnega izpovedovanja osebnosti in zanikujejo svobodni razvoj življenja, vendar spoznavamo, da je človek etično najprej odgovoren samemu sebi, svojim najosebnejšim in najresničnejšim dognanjem in da se le takrat lahko popolnoma sprosti, kadar svobodno izpričuje samega sebe. Vsi vemo in čutimo, da je svoboda tisti elementarni pogon vsakega kulturnega in idejnega udejstvovanja, da je ona tisti temeljni pogoj, ki sprošča vse sile velikega ustvarjalca, ki povsem poudarja naše človeško dostojanstvo. Zato je smoter našega kulturnega dela svobodno iskanje in poudarjanje vseh velikih dognanj, ne oziraje se na aprioristične dogme ozkosrčnih moralistov, ne oziraje se na pristranska tolmačenja sveta, človekove osebnosti in življenja. Svoboda mora sloneti na kvalitativnem principu našega mišljenja, čuvstvovanja in ustvarjanja, biti mora etično utemeljena, če hoče v resnici pomembno in globoko pronicati v kulturo, če hoče pravilno usmerjati življenje. V človekovem etičnem dostojanstvu pa je tudi že

zapopadeno načelo socialne strpnosti, prave priklenjenosti na družbo, na narod in na vse življenjske tokove. Toda vsa, še tako svojevrstna prepričanja spoštujemo in cenimo, ako ne kršijo temeljnih podlag človeške skupnosti, ako se izraža v njih najpristnejša vsebina ustvarjalčeve osebnosti, ako valuje v njih pravi, močni ritem idejne in umetniške kvalitete . . .

V tvorni osebnosti ne odkrivamo le oblikovne zmožnosti uma, ampak zlasti še njeno idejno in umetniško stvariteljnost, tedaj neko svojevrstno iracionalno zmožnost duha. V umetniku, pesniku, mislecu, ideologu — skratka v ustvarjalcu — se razodevajo najsubtilnejše duševne sile naroda in človeštva, v njegovih stvaritvah — v umetninah, velikih idejnih usmeritvah, filozofskih zasnovah — doživljamo utelešenje naših čuvstvanj, misli in hrepenenj, one nam prikazujejo neko poglobljeno življenje naših teles in duš, neko nadumsko bitnost predmetov, snovnosti in časovnosti, neko dinamično sproščanje vsega zunanjega in notranjega življenja v višjo skladnost višje resničnosti. V svobodni osebnosti — v osebnosti, ki ni vezana na stroge miselne ali idejne svetovnonazorske oklepe, ampak ki išče najpristnejši odraz svoje notranje bistvenosti in svojstvenosti in ki zavestno, odkritosrčno in etično odraža samo sebe — v taki osebnosti vidimo temelj pravemu kulturnemu razvoju, resničnemu izživljanju vseh naših zavestnih ali podzavestnih duševnih sil, v njej slutimo rast in zagon kvišku. Čim bolj prodiramo v razumevanje odnosov osebnosti do sveta, do kulture in naroda, tem bolj se uverjamo, da je njen vsestranski razmah v veliki meri odvisen od sproščenosti našega življenjskega in svetovnega nazora, od naše pripravljenosti, služiti višjim ciljem, kakor pa jih postavljajo hipne kulturno-politične miselnosti. Vsako zavračanje, vsako hoteno oviranje svobodnega razvoja osebnosti vodi v zanikovanje naše svobode, v brezdušno suženjstvo apriornim težnjam dogme, v prostovoljno odmiranje, v neizogiben duševni zastoj. Pravilno pojmovanje ustvarjajoče osebnosti pa nam vselej brani, slepo uklanjati se njenemu vplivu in njeni moči zlasti takrat, kadar spoznamo, da je notranje neetična, da je njeno mišljenje nepravilno in da so njena dejanja v nasprotju z najprvobitnejšimi načeli človeškega medsebojnega spoštovanja.

Vsestransko poglobljanje v umetniške težnje sedanjosti kaže naklon človekove pozornosti v dejstveni, stvarno predmetni svet, v umetniško prikazovanje tega, kar je bilo minuli — v simbolizmu in v ekspresionističnem subjektivizmu izživljajoči se — dobi odmaknjeno, tuje in nerazumljivo. Umetnost stremi znova po živem človeku, po stvarnem popisovanju predmetov in prostora, po čim globljem dojetju skrivnosti, ki je v dejstvenosti stvari, po sintezi duha in snovi in se odvrta od eteričnih zamaknenj, od breztelesnih slutenj in sanj. Dovolj časa smo

tavali v brezčasju in brezprostorju, v fantastičnih eksaltacijah, v brez-miselnem leporečju, v liristični žalosti, ki je bila posledica našega bega od zemlje, v pompozni, naduti in patetično nabrekli načičkanosti. Vse je bilo kakor blodna noč bolnega, ki se vdaja mrtvoudnim prividom, ki ječi v težkih, nerazvozljivih sanjah in se zaman prebuja iz temin nejasnosti in brezpredmetnosti. Toda naš povratak v svetlobo, v otipljivo realni svet, v zunanjo vzročnost stvari je neprimerno bolj prefinjen in poglobljen, kakor bi morda sodil ekspresionist — v tem se tudi še odvrčamo od mrzlega naturalizma in materializma. Človek ni le vsota dejstev, ni le zunanji, vidni pojav, ampak je živo, iz duha in snovi zgneteno bitje, ki čuti v sebi razkole in padec, pa tudi dvige in razmahe, ki se zaveda nadumskih vzročnosti in bitnosti stvari. Toda čim bolj se umišljamo v prostor, v bistva stvari in predmetov, tem bolj dojemamo tisto elementarno skrivnost sveta in življenja, tisto zaprostorno, zapredmetno magičnost stvarnosti, tisti notranji ritem dogajanja, notranjo liričnost in tragičnost realnosti. Naše neprestano izbegavanje pred dejstvenim, otipljivim svetom, vedno utapljanje v brezoblične vizije, religiozne omotice, v umišljeno melanholiijo, v brezbarvne in dolgovezne umske in čuvstvene meditacije je uničilo v nas vsako krepko, živo čutnost miru in razgibanost realnosti. Popolnoma smo otopeli za vso veličino življenjske zunanosti in se kakor v omotici poglobljamo v tiste „globine duhovnosti“, ki smo si jih sami umislili in zlagali.

Zavreči moramo tudi tisti togo mrzli in negibčni kritični esteticizem, ki si domišlja, da živi umetnost izven časa in prostora v nekih brez-talnih višinah kot kristalno čisti nič, tisti esteticizem, ki veruje zgolj v neke estetične logaritme, po katerih sklepa na vrednost umetniškega umotvora. Povsem moramo izpremeniti svoje estetske in kritične vidike, približati jih življenju, stvarnosti, napolniti jih s svobodnim, nepristranskim, nedogmatičnim gledanjem na umetniško ustvarjanje. Življenje, iz katerega se oblikujejo dela človeškega duha, je neizmerno bolj široko in zagonetno, kakor si to utegne misliti togi esteti, ki govori o absolutnih shemah lepega in vzvišenega in po njih razsoja in vrednoti.

V vseh področjih in v vseh smereh se človek danes bje za prenovljenje in uravnovešanje duha, išče novih temeljev in novih oblik sveta, z vsemi napor svojega uma stremi po novih življenjskih, socialnih in idejnih vrednotah. Naša doba zavrača vsako analitično pronicanje v preteklost in sedanost in išče pravo sintezo vsemu, kajti v njej hrepeni po večjih in globljih dognanjih, kakor pa nam jih more dati razbita in razsekana snov. Skrajni materijalizem se umika sintezi snovi in duha, skrajni idealizem pa novi, poglobljeni stvarnosti.

MED OSTRNICAMI

OTON ŽUPANČIČ

Čakaj, šofêr! Trenotek tu postani!
To mesec, dva nam zdaj bo domovina.
Razgled se razprostrè, in vsa dolina
podobna kvišku obrnjeni je brani.

Tih tabor in prečudno tihe trume ...
tu, tamkaj kopje v zemljo zasajeno ...
vojščaki, balerine, starci, nune ...
glej nad otroke zgrudeno tam ženo ...

Poženi spet! — Ravan se zavrti,
in zdaj pritiskajo od vseh strani
posamič, strnjeni, za možem mož —
v pisani zmedi mrgoli ves Lož ...

A kakšna to procesija pred vrati?
Kot sami pravoslavni patriarhi,
cerkveni knezi in duhovni varhi
prihajajo s sijajnimi ornati!

Rži, ječmena, ovsu in pšenice
prinesle smo na sulicah in graha,
otave, detelje — ni treba straha:
me smo za zimo tukaj, ostrnice!

O zlati spomeniki naših njiv,
lepši nego iz kamena in bronu!
Srce mi prebrni skrivnostna zona:
mar sem pozabil, kje sem se rodil?

*To dômač je pogled in dômač glas,
spomin iz mladih let se mi utrinja —
a že čez prag se sklanja gospodinja —
Bog, gospa Greta, Bog daj, Koča vas!*

*

*Snežnik skoz okno gleda me ves čas,
kako pero mi teče po papirju.
Minljivi smo, drobní smo v tem vsemírju,
to tvoje črkanje, in ti, in jaz . . .*

*Ti, ki komolce si razprl in rame
udobno sklonil, pa si še visok,
da s témenom zadevaš se v obok —
je mera tudi zate? — Tudi zame.*

*Denès in jutri in še nekaj časa
ponosni kopljemo se v vsaki zori,
a pisano človeku je in gori:
imena nič, spomina več ne glasa!*

*Mi tu živí učakali smo grozo —
človek in gora, mesto, trg in vas,
da izgubili smo svoj krst in glas —
veš, da se zovem zdaj Monte Nevoso?*

*

*Vesela voda goni žage, mline,
poljublja v senci vrbe, v soncu seva,*

*raja čez jez, po kamenju prepeva —
kaj ni si v svesti žrela Golobine?*

*Ko ti bi vedel, kod se voda muči,
po kakih temnih rupah se pretaka,
kako pred rojstvom hrepeni in čaka,
ko v mraku sanja, poje si o luči!*

*Ko bi poznal strahoto spodnje ječe,
vsak hip pod soncem bil ti zlat bi dar,
kot jaz ne vedel bi si kam od sreče
in Golobin ti ne bilo bi mar!*

*

*Ves dan je žela in zvečer prinesla
domov v zobeh je bilko od povresla. —
Odpri mi kamrico! — Jo že odprem,
če te na srce z bilko to pripnem!*

*

*Jaz z bilko sem pripet na tla domača —
kaj neki me ta modrijan uči! —
Naj svet se s tabo vred še bolj prevrača —
ta moja drobna bilčica drži!*

NI BILO V PROGRAMU¹

I V A N C A N K A R

Multatuli je napisal zgodbo o junaškem mornarju. Temu junaškemu mornarju so v bolnišnici odžagali nogo nad kolenom. Sredstev niso imeli nikakšnih, da bi mu olajšali bolečine. Junaški mornar pa je trpel brez solze in brez glasu; žulil je pipo med zobmi, gledal v strop in ni trenil. Nazadnje mu je zdravnik šival strašno rano in ga je ob tej priliki narahlo zbodel. Tedaj je junaški mornar izpustil pipo ter silno zarjul. Zdravnik se je zgrozil: „Za božjo voljo! Prej ko smo vam kost žagali, se niste zmenili, zdaj pa zaradi uboge šivanke tako vpitje!“ — „Tega zadnjega ni bilo v programu!“ ga je zavrnil junaški mornar.

Mnogokaj prenese človek, mnogokaj razume in opraviči, ali zmirom samo tisto, kar je v programu. Meni bi bilo neskončno zoperno, če bi mi kdo obljubil Lajovčevo pesem, pa bi mi zagodel dunajski valček. Prav tako odveč pa bi mi bila tudi Lajovčeva pesem, če bi bil godec mojim nogam obljubil poskočnico. Program je kakor notarska pogodba, javna listina, ki se je ne sme prenarajati, se je ne sme prekršiti in ji tudi ničesar ne dodajati.

Če berem, da je na južnem ali na severnem bojišču, v kavkaških gorah ali na flamandskih nižavah storilo junaško smrt toliko in toliko tisočev mladih mož, se mi zdi to čisto v redu. Je v programu, je bilo razločno in očitno plakatirano. Ali če berem, da so se v tej ali oni krčmi stepli pijanci in da je eden dobil nož med rebra, se mi to ne zdi v redu, ker ni bilo pravilno naznanjeno.

Ob času rusko-japonske vojne je Olaf Gulbrandsen narisal Boga očeta. Sedi na svojem nebeškem prestolu, dolgo turško pipo drži v ustih in dela bilanco. Na svoje stare, zgrbljene prste našteva: „Zdaj imamo za enkrat . . . San Francisko . . . Messino . . .“ Ni prišel daleč z naštevanjem, ko se prikaže izpod belih oblakov sam car Nikolaj. Prikaže se, iztegne koščeno roko in pravi: „Kaj boš s takimi bagatelami, ki niti v programu niso bile! Jaz imam za enkrat . . . Lijaojang . . . Mukden . . . Šaho in še Kišenev povrhu!“ Bog oče nagne glavo in molči premagan.

Ogromne številke sem bral, ne da bi se mi v srcu zgenilo kaj posebno sočutja in straha. Tako pravijo na primer, da je pod samim Przemyslom

¹ Črtico je hranil g. Fran Govekar. Po mnenju g. prof. Izidorja Cankarja je nastala v letu 1917. — Op. ured.

izkrvavelo že okroglo petdeset tisoč ljudi. Bagatela! To je bilo v programu. Oko se komaj ustavi ob rdeči brzojavki ter išče hladno dalje. Tam ob Yseri jih je obležalo najmanj trikrat toliko. Tudi druge reke ... Aisna ... Marna ... Visla ... Sava ... Drina ... tudi te so močno narasle. In bodo še, kakor je zapisano v programu. Vse to nas ne vznemirja, nas modrih in pravičnih ljudi. Če bi bilo pravilno naznanjeno, da pojde ob določeni uri vesoljnost v nič, bi si kupili vstopnico, kakor za vsako drugo opereto in bi naslednje jutro z zanimanjem brali, kdo da se je ponesrečil ob tej posebni priliki. Samo pravilno naznanjeno mora biti; to je edini pogoj za naše junaštvo in za naš duševni mir.

Veselo in jasno se izprehaja pogled po dolgih kolonah števil, kakor da roma preko gredic rdečih nageljnov. Stoj! Oko se omrači, srce se vzdrami, zavpije od bolesti. V abruških hribih je poginilo deset tisoč ljudi. Deset tisoč bujnih življenj je ugasnilo, kakor da bi svečo upihnil. To je grozota, da se je mahoma prevalila črna boleost preko vesoljne zemlje. Kajti abruški hribi niso bili v programu. Da je tistih deset tisoč poginilo kje na Poljskem ali v Argonih, bi se malokdo zmenil zanje, bi bili številke med številkami. Tako pa zadeva ni bila pravilno naznanjena in zatorej ni v redu. Človeka naravnost jezi; nerodno mu je, kakor da bi sredi velike srednjeveške tragedije črno oblečeni režiser zgrešil pot za kulisami, ter se nenadno, dolg in suh, prikazal na odru med imenitno kričečimi vitezi. Ne tem vitezom, ne gledalcem in tudi režiserju samemu bi ne bilo prav. Vsi bi imeli sitni občutek, da se je zgodilo nekaj nepotrebnege, nekaj, kar je odveč. In hkrati bi imeli vsi še neprijetnejši občutek, da so na nekakšen način tudi sami zakrivali tisto nepotrebnoost, že zato, ker so je bili sodeležni. Videl sem nekoga, da je zalučil časopis ob tla, ko je bral o abruškem potresu. Tudi on je ugledal črnega režiserja med vitezi ter se je razsrdil nanj in náse.

V programu je bilo zapisano, da je človek za nekaj časa odstavil poleg upnikov še Boga in naturo. Po vsej pravici tega programa bi morala Bog in natura stati v kotu in čakati, da se veličastvo človek naveliča svojega kraljevanja. Nenadoma, naskrivaj se je vzdignila silna roka iz noči; oči so iznad zvezd pogledale na dlan, so tam ugledale prašek, ki se mu pravi deset tisoč ljudi, in usta so ga odpihnila. Tako ravnanje ni bilo v programu.

Z velikimi črkami je bila na plakatu naznanjena draginja. Človek jo je pozdravil kakor gosta, ki ni posebno všečen, ki pa je vendarle spodobno oddal svojo vizitko. Stvar je bila torej v redu in nihče se ni branil filigranskega kruha. Nikakor pa ni bilo v redu, da zanalašč in prav v teh časih odtrgavajo uredništva pisateljem stara predplačila.

ČLOVEK BREZ KRINKE

ROMAN — FRANCE BEVK

Te vrstice niso dnevnik. Zapiski so — imenujete pa jih lahko kakorkoli že. Morda nastane iz njih roman, a ne zavedam se, da ga pišem. Dnevnika pa nikoli nisem pisal. Ne le iz prirojene lenobe, zaradi katere pogosto nisem odgovarjal niti na najnavadnejša pisma, ampak zato, ker nisem nikoli hotel dajati računov o svojem življenju. Saj bi tudi ne bil znal brati samega sebe. Koliko pa je ljudi, ki to znajo? In tudi toliko poguma nisem imel, da bi bil brezpogojno odkrit. Čemu bi lagal samemu sebi?

Dà, znano mi je, nekateri — in teh je večina — pišejo dnevnike, da z njimi zakrijejo svoj pravi obraz. Ljudje radi nosijo krinko. Še mrličem ne prizanesejo in skrbno sežgejo njihova pisma. Brez dvoma bodo sežgali tudi moja, kolikor jim bodo prišla v roké. Ne zato, da bi izbrišali nekatere madeže iz mojega življenja, ampak da bi me zatajili. Miklavž Hladnik — kdo pa je to? Mi ga nismo poznali.

Ne, tega jim ne bom mogel ubraniti. Pa saj mi je slednjč tudi vseeno. Niti za to mi ni, da bi se po moji smrti ohranili ti zapiski. Lahko jih sežgete, če že prej tega sam ne bom storil. Zlasti nočem, da bi jih brala moja žena. Ali pa njena mati. Ne, ne bojim se ju, saj nisem spačil njuni podobi — vsaj hoté ne — a vem, da me ne bi razumeli. Še v grobu bi mi ne bilo ljubo, če bi me oskrnil njun posmeh. Hoté bi, da jih bere kdo, ki me je ljubil. Moja mati, če ne bi bila že mrtva, da bi me videla takega, kakršnega sem se sam videl. In morda še dva človeka, ki še živita ...

Nikakor se nočem hoté opravičevati. Ne. A tudi nočem kogar si bodi obtoževati. Še manj. Ne trdim, da v tem trenutku ne čutim sovraštva. Včasih se mi trga ko žrebec, da ga moram z vso silo tiščati za uzdo. Toda ob zavesti, da bom moral kmalu umreti — to čutim — je tudi sovraštvo ničevno.

Smrt! Človek se polagoma privadi na to misel. Z zadnjimi dogodki mojega življenja vred mi je ona marsikaj odkrila, kar bi mi bilo sicer za vedno zastrto. Prvič sem pogledal vase in odprl knjigo svojega življenja. Tu, krinka, ki sem si jo strgal z obraza in leži pred menoj. Opazujem se v zrcalu. Za človeka, ki nikoli ni grebel za globokimi vzroki svojega nehanja, so to težko umljive pismenke. Ali ni za človeka, ki stoji na robu svojega življenja, nekoliko prepozno, da bi se jih učil brati?

V nočnih razmišljanjih se poteze lastnega bistva najbolj razodenejo, čeprav kakor rahle sanje, ki se že z jutrom razpršijo. Pod peresom se

šele razvrstijo, da jih je mogoče pregledati. Beseda jih uklene. Živijo. In slednjič: moja podoba, luč in sence. Ne sramujem se je. Čemu? Zakaj bi smreki očitali, da je smreka? Čemu bi očitali življenju, da je bilo življenje?

I

To se je prav za prav zgodilo včeraj... Saj sem že večkrat živo občutil svojo samoto, ki mi je ljuba, hkrati grenka, a najhujše jo občutim v deževnih dneh. Kdo bi se mi bil upal kedaj prerokovati, da bom ko jetičen študent po cele dneve prečepel v podstrešnici? Saj bi mu še v sanjah ne bil verjel.

Široko okno gleda na polje, na reko in na goré. Vila moje žene, v kateri stanujem — dasi se to čudno sliši — stoji na robu mesta. Hiše so nekje daleč za hrbtom, za hrbtom tudi šum ulic. To mi je naposled po godu. Tiste skupine kmečkih poslopij, ki stoje raztresene po poljih in po gričih, me le pomirjajo.

Poletje se je nenadoma izpreverglo v deževje. V zraku visi nekaj jensskega. Listje se sveti temnozeleno, nalivi so izprali vonje, zdaj diši le po vlagi. Prej nisem nikoli pogrešal niti vonjev niti barv. Priroda mi je bila nekam tuja.

Ti oblačni dnevi — saj je morda še upanje, da posije solnce — leže na meni ko môra. Čutim, kakor da se mi je zgostila kri. Že več dni narahlo pokašljujem. Kadar izpljunem, se bojim pogledati v robec. Prikrivam ga pred domačimi, umazanega vržem vstran. In se bojim pogledati v zrcalo, ki visi nad umivalnikom. Obraz bled, skoraj sinjkast, oči so mi postale velike. Svetli lasje se zde predolgi za mojo glavo. Videz človeka, ki se je zanemaril.

Nad vsem tem skomizgujem z rameni. Saj se ne kažem ljudem. Vsaj ne rad. Poleg tega mi lezejo ramena vkup, zdi se, da me samo še volja drži po koncu. Pa to ni glavno. Odločuje vendarle neki prezir do ljudi. Izvzamem edino inženjerja Merlaka, ki je moj prijatelj. In brata, četudi ga še pred nedavnim nisem mogel. K meni ne prihaja nihče. Tu pa tam le služkinja. In pa sin, ki je še otrok. Saj nočem, da bi vdiral v moj svet, četudi posegam jaz v svojih mislih v njihovega.

Ta moj mali svet — podstrešnica z nizkimi in poševnimi stenami kakor kak rudninski lik — se mi je skoraj priljubil. Pri človeku, ki se je po več mesecih ječe preselil vanj, to ne more biti čudno. Ne, prvi občutki so bili grenki, a sem jih že prebolel.

Pred menoj na mizi leže tri italijanske pravne knjige. In nekaj zvezkov poljudne znanosti. Prebiram jih včasih iz dolgega časa. Polagoma,

prav polagoma se razgledujem v novem življenju. Nekam tuje mi je. Priznam, da sem bil v prejšnjih letih mnogo pozabil in še več zanemaril.

V tem skromnem zadovoljstvu, ki meji že na trpinčenje samega sebe, ne smem pomisliti, da je v tej hiši še deset sob in da je vsaka boljša od moje. In da v eni izmed njih spi moja žena. Poleg njene stoji moja prazna postelja. Neko podmolčko začudenje nad tem je močnejše ko jeza. In vendar se ničemur več ne čudim.

Še vedno mislmi nanjo. Dà, četudi ne več z istimi občutki, kakor med pomladjo in poletjem. Takrat sem celó iskal poti do nje. V ta namen sem se posluževal otroka, ki je prav tako moj kakor njen, čeprav bi to najrajši zatajil. Ne, saj mi sina ni bilo treba klicati v mojo bližino, to lahko vsi vedó. On je edini pri hiši, ki je malce navezan name. Z ljubeznijo? Ne vem. Morda le iz radovednosti, kaj počnem vse dni v podstrešnici. Stvar, ki zanima vsakega zdravega otroka.

Umljivo je, da mi ga oddaljujejo, kolikor je mogoče. „Bog, če se nalezje bolezní!“ K temu so jih gnali tudi drugi, globlji vzroki, a nikoli niso imeli poguma, da bi jih priznali. Ne, s tem nikakor ne obtožujem svoje žene. Lidija, kolikor sem opazil, mu nikoli ni branila k meni. To nasprotje z njenim ostalim vedenjem mi je uganka, ki je nikoli nisem mogel razrešiti. Toda otrok ne sme ostajati predolgo pri meni, ne sme me poljubljati. Ne, ne, saj mi je bilo vedno zoprno tisto opičje ljubkovanje otrok.

Včeraj, ko sem z muko pisal prve vrstice, je bil pri meni. O, zdaj že dolgo ni več orodje v mojih rokah. Njegova bližina mi je ljuba ko tiktakanje ure, ki oživlja prostor. To ne moti moje samote. Vsi so bili odšli z doma, ostal je le on s služkinjo. Ko sem ga zaslišal na stopnicah, sem se prijetno vznemiril. Ali sme ostati pri meni, saj bo čisto tih? Prošnje mu nikoli nisem odrekel. Iz navade sva govorila šepetaje, kakor da delava greh. Nič čudnega. V tej hiši se je poslednje mesece mnogo šepetaló. Dal sem mu ilustrirano Zgodovino. Sedel je kar na tla in listal po knjigi.

Nisem mogel več pisati, opazoval sem ga. V petem letu — krepek fantek, ovalnega obraza. Glede podobnosti sva z Lidijo vsak nekaj prispevala. Še dobro se spominjam, kako so ob njegovem rojstvu trdili: „Cel oče.“ Kakor da sem le za hip podvomil o svojem očetovstvu. In zdaj: „Ves po materi.“ Mojo kri hočejo zatajiti, jo izločiti iz družine. Res je, da nisem poznal očetovskega ponosa in radosti. Vsaj ne v prav veliki meri. Zakon mi ni nalagal dolžnosti, nudil mi je radosti. Danes občutim vse to nekoliko drugače. Le nekoliko — nočem si lagati. Saj ga tudi Lidija ne ljubi — to zgolj ugotavljam, ne opravičujem se s tem.

Prepričan pa sem, da bi zanj ne napravila nobene žrtve. Prej, ko je še ležal v plenica, ga je imela še manj rada, zdaj ga lahko vsaj razkazuje. Lasé mu kodra in ga oblači ko punčko za izložbo. „Lep fantek!“ Srečna je. A ubožec ne sme sestiti v prah, ne sme se igrati ko drugi otroci. Pri meni mu pa je vse dovoljeno. Včeraj sem ga z veseljem opazoval, kako si je pomazal čisto obleko.

Ali sem kedaj mislil na to, kaj bo iz njega? Menda nikoli. To vprašanje se mi je šele te dni zapičilo v možgane. Toda to ni skrb za njegov bodoči blagor, ampak zgolj neke vrste filozofsko razmišljanje. Morda bo z njim nekoč tako, kakor je zdaj z menoj. To bi mi bilo skoraj ljubše, kakor da nadaljuje tradicijo te hiše. Po vsem videzu je mojega značaja. Taščina vzgoja — docela je prepuščen njenemu vplivu — ne bo pognala globokih korenin. Saj je plitka. Največ ji je bilo na tem, da bi ga imenovala „Felice“, kakor so ga zapisali na magistratu, dasi je bil krščen za Srečka. In rada je govorila z njim italijanski, da „mu laže pojde v šoli“. Narodni čut ji je bil tuj kakor mnogim meščanom. Udobnosti bi vse žrtvovala, še Boga.

Boli me le — tega si dolgo nisem hotel priznati — da otrok čuti to tesno vzdušje, ki leži ko môra nad družino. Iz oči mu to berem. Mučita ga neka negotovost in bojazen . . . Ko je včeraj nenadoma zaslišal korake na stopnicah, se je ves zdrznil. Knjiga mu je padla iz rok. Z otroško mržnjo v očeh se je obrnil k služkinji, ki se je pojavila med napol priprtimi vratmi.

„Srečko, pridi!“

„Naj ostane!“ Otrok se mi je zasmilil.

„Ne, gospod, ne sme ostati. Vsak trenotek se bodo vrnili, a nato jih bom slišala jaz.“

V tej hiši tudi služkinji ne morem ukazovati.

„Pojdite!“ sem jo besno pogledal.

S Srečkom sva ostala sama. Bila sva tiha, nepremično sva se opazovala. Otroku je gorelo začudenje v zenicah. Tako odločnega me še ni videl. V tej hiši je bila odločna le gospa Helena. Nasmehnil sem se mu. Dvignil se je, prišel k meni, se mi stisnil med kolena in mi tipal gumbe na telovniku.

„Kaj ne, ti se nikogar ne bojiš?“

Osupnil sem. Kakšne misli mu rojijo po glavi! Vpričo njega so govorili o vseh teh stvareh, mislili so, da jih otrok ne razume. Te besede so me bolj živo spomnile ponižanja ko vsega drugega. Sebe itak ne morem varati, zaradi otroka sem se vzravnal.

„Nikogar se ne bojim“, se mi je tresel glas. „Močan sem.“

Nasmehnil se je. Šele tedaj mu je radost res prišla iz srca. Zlezel mi je na kolena. Pustil sem, da me je poljubljal. Bil je poln hvaležnosti in ponosa, da je njegov oče tako pogumen in močan. Roko mi je ovil okoli vratu. Znova se je zamislil.

„Tata, zakaj ne ješ z nami?“

Še nikoli ni bil tako zaupljiv. Odgovoril sem mu, da zato, ker sem bolan. Ozrl sem se v okno. Zunaj je divjala nevihta. Za prozornimi zavesami so peli deževni curki.

„Ko ozdraviš, boš zopet spal pri meni in pri mami?“

Dà, gotovo se je še spominjal juter — saj še ni bilo tako dolgo od tega — ko sem vstajal in je bil on že pokonci. Oponašal sem leva, da se je smejal na vse grlo . . . Nisem mu odgovoril, le prikimal sem mu. Da bi še kedaj prestopil spalnico svoje žene, nisem več verjel. Tudi ne v ozdravljenje. Otrokov vprašanje mi je živo obudilo misel, ki me je mučila vse tiste dni. Sam ne vem, kako se je bilo vse tisto zgostilo v besede in mi je prišlo na jezik. Ne bom jih ponavljal, saj sem bil še pred otrokom tako zmeden, da si vseh nisem zapomnil. Izvirale so iz ljubosumja. Če morem tisti občutek še imenovati ljubosumje. Nanašale so se na nekega gospoda — o njem bom pozneje govoril — ki je prihajal vsak večer v hišo.

Otrok me je začudeno pogledal in skremžil obraz. „N-nee!“ je zanikal z nizkim glasom.

Sramoval sem se. Pred otrokom in pred seboj. Čudno, kako globoko se včasih človek poniža. Če bo povedal? Po svoje, a vendar . . . Hotel sem ga premotiti, da bi pozabil. Dvignil sem ga na roke in ga nosil po sobi. Ali bi rad gledal slike? Dà. Ne le od šibkosti, tudi od razburjenja so se mi tresle roke.

Bilo mi je skoraj ljubo, ko sem zaslišal v veži glasove. Nekdo je prihajal po stopnicah in potrkal. Vstopila je Lidija.

Prvič po dveh mesecih je stopila v mojo podstrešnico. Vsaj v moji navzočnosti. Včasih sem zasledil njeno roko med knjigami, po katerih je brskala . . . Bila je razburjena. Ni prenesla mojega pogleda, ko sem opazoval njeno obleko, prikrojeno po najnovejši modi. Zadnje čase se je izredno lepotičila.

„Srečko, kaj pa delaš tu?“ Glas ji je bil brez jeze.

„Pojdi“, sem prigovarjal sinu, ki so ga oblile solze. Manj zaradi tega, ker bi hotel ostati pri meni, kakor iz strahu pred kaznijo.

Lidiji sem razbral iz oči, da tega ni razumela. Bila je ljubosumna na otroka. Ta zavest, kakor je bila klavrna, me je navdala s tihim za-

dovoljstvom. Prisluhnil sem njenim korakom, ki so se izgubili na stopnicah. Gospa Helena, moja tašča, je v veži oštevala služkinjo, da je „kaj takega dopustila“.

2

Pišem. Besedo k besedi. Misli so urnejše ko pero, prožnejše ko izraz. Mislil sem si, da bo vse to lažje. Vidim, kako težko je zajeti življenje v vsej širini. Skoraj nemogoče.

Sprva sem hotel zapisati vse dogodke do tistega dne, ko sem prišel iz ječe. Zašel pa sem nekam v sredino. Moj Bog, saj je bilo vse, kar se je v teh mesecih zgodilo — kar se dogaja in kar se še bo — le posledica prejšnjih dogodkov, misli in občutkov. Človeško življenje je skrajno zapleteno. Vzgoni nekaterih dejanj koreninijo že v mladosti. Če niso bili celó podedovani. Če bi jih prezrl, bi bil podoben tkalcu s pretrganimi nitmi. V teh dneh sem večkrat pomislil na goldinar, ki sem ga kot deček prejel od botra. Moj brat, Anton, ga je vrgel v hranilček, a jaz sem si bil kupil zanj kar največ dobrot. In še vse polno je takih majhnih, napol ali čisto pozabljenih stvari.

Moja mladost ni bila nesrečna. Že zaradi tega ne, ker sem bil take narave, da si iz življenja nisem delal problemov. Rad mislim na tiste dni. Nanje me živo spominjajo številne fotografije v ozkih okvirih, s katerimi so na gosto ovešene vse stene moje podstrešnice. Nekoč so visele v naši izbi. Ko sem se selil, sem jih vzel s seboj. Po moji smrti naj jih dobi brat.

Nekatere so že pobledele. Posebno veselje sem imel nad tem, da sem jih razvrstil po časovnem redu. Z enim pogledom lahko preletim zgodovino naše hiše in vsa leta moje mladosti do svetovne vojne in še preko. Kadarkoli se ozrem nanje, se mi zdi, da mi oživljajo preteklost. V nočeh, ko ležim brez spanja, dihajo vame s sten. Zdi se mi, da bi se mi oglasile, če bi jih poklical.

Naša družina ni bila meščanska. Še v tretjem rodu smo ostali napol kmetje. Vnuk deda sem, ki je bil prišel — močan ko hrust — z dežele z možnjo srebrnikov, da poskusi srečo. Kaplja v dotoku, ki je donášal mestu novih sil. Na pobledele fotografiji vidim staro hišo, kakršna je bila pred vojno. Sezidal jo je bil še ded in odprl krčmo. Takrat je stala še na samem. Pozneje je ulica z drevoredom zrasla preko nje in jo je oklenila.

Deda se le medlo spominjam. Umril je sredi dela. Oče je bil precej drugačnega kova, dasi je bil smeh tudi njemu tuj. Njegovo sliko hranim poleg materinih, četudi nikoli nisem občutil globoke ljubezni do njega.

Velik in močan, z brki preko ust. V eni roki drži klobuk, a v drugi neprižgano cigaro. Z Antonom sva se mu obešala na težko srebrno verižico, ki mu je ovijala trebuh. Pod trdo vnanjo skorjo se mu je skrivala mehka duša. Tak mi je šele danes pred očmi, takrat sem ga poznal le kot človeka, ki mu delo ni dalo počitka. Ded je bil previden in nezaupljiv kakor vsi kmetje, a oče je rad tvegaval, toda z razumom. Imel je srečo. V mestu si je kupil še eno hišo in odprl trgovino.

Mater — bila je hči podeželskega nadučitelja — je spoznal, ko je v okolici nakupoval vino. Denarja mu ni prinesla. Le pohištvo, ki je zdaj moje — za tiste čase je bilo zelo gosposko — je bilo njeno. In klavir, na katerega je vsako nedeljo zaigrala. Spominjam se, da so ji pri tem večkrat tekle solze po licih. Ali je jokala zaradi glasbe ali zaradi spominov? Tega nikoli ni povedala. Saj nesrečna ni bila. Morda pa je bila njena nesreča zame tako nevidna.

Ona mi je najživeje pred očmi. Prav taka, kakršna je bila v zadnjih letih. In prej. Saj se skoraj ni izpremenila. Vsaj jaz nisem opazil nikake izpremembe. Majhna, oblečena v temno. Obraz, ki je v nežnih potezah odražal vso njeno notranjost. Resna, a nikoli stroga. Pri vsem delu in skrbeh ji ni izginila mirna vedrina z obraza.

Z otroci ni imela sreče. To mi je v poznejših letih enkrat potožila. Vsi so ji bili pomrli že v zgodnji mladosti. Ostala sva ji le Anton in jaz. Oče ji je prepuščal najino vzgojo, dokler nisva nekoliko odrasla, mojo tudi pozneje. Če danes pomislim na njene težave, se čudim, kako da je za naju našla vedno dovolj časa.

Anton je bil tri leta starejši od mene. Dokaj visok, oglatih potez, močno podoben dedu. Zelo zgodaj se je začel smukati okoli konj, to je učinkovalo na očeta. Koga izmed naju je imela mati rajši, je bilo težko uganiti. Prepravična je bila, prebolestno občutljiva, da bi bila to očitno pokazala. In vendar sem uganil. Na tisoče drobnih znakov, pogledov, trepetov v glasu je pričalo zame. Toda bila je prepametna, da bi me bila razvajala. Bala pa se je tudi očeta.

Če ni bilo med njima nikoli trde besede, je bila to le materina zasluga. Nikdar mu ni ugovarjala. Celó takrat ne, ko je oče odločil Antona za krčmo, a mene za trgovino. V očeh sem ji bral, da bi se mu bila vsaj glede mene najrajši uprla. Oče je bil praktičen človek, ni mu bilo do zvenečih naslovov. Spominjam se, s kakšnim zasmehom je pogledoval gospôdo, ki se je ob nedeljah natekla v krčmo. Rajši je imel kmete in voznike.

Antonu se je zaradi očetove odločitve kar samo smejalo, ni ljubil knjig. Saj jih tudi jaz nisem ljubil. Toda bil sem se najbolj odtrgal od

svojega rodu, ki se ni sramoval kmečkega pokolenja, čutil sem se že meščana. Gospodje, ki so se očetu zdeli tako smešni, so mi vzbujali občudovanje. Profesor ali zdravnik? Najrajši oboje. Mati me ni silila v noben poklic. Če bi ona ne bila vplivala na očeta, bi moja volja ne bila obveljala. „Vsaj to željo mi izpolni“, je prosila. Materinim solzam se oče ni mogel upirati. Nekaj dni je hodil nasajen okrog, nato se je le kdaj pa kdaj ponorčeval iz mojega učenja.

Na dijaške dni — živel sem jih kakor v sanjah — me spominja le slika iz sedme šole. Skupina dijakov, nekateri s šopki v gumbnicah. Bilo je v prvem letu svetovne vojne, pobrali so nas bili k vojakom. V prvi vrsti sedé profesorji . . . Bedaste besede, ki jih je navdušeno govoril debeluh z rdečimi brki, so mi še dolgo zvenele v glavi. Danes so že pozabljene. Komaj medlo se spominjam, da nam je slikal vojno kot predpustno veselico. Bil sem premlad — kakor mnogi drugi — da bi bil razumel, kaj je vojna. Pričakoval sem veselih, razburljivih dogodivščin.

Bil sem med redkimi, ki jih to pričakovanje ni povsem varalo. Čez noč postati mož, to je bilo predivje, preomamno. Na smrt še mislil nisem. Danes me strese mraz ob misli, da bi bil lahko izgubil življenje ali pa da bi me pohabili. Jeklenki, ki mi je bila predrta meso, in naklonjenosti nekega majorja se moram zahvaliti, da nisem šel drugič v bojno črto. Če si predstavljam samega sebe v uniformi poročnika, se mi zdi, da sem si bil takrat najmanj podoben. Noči, ki sem jih prekrokal na Dunaju — bil sem dodeljen neki vojaški pisarni — so v mnogočem odločile mojo bodočnost. Brez preudarka, pijano sem trosil življenjske sile, ki so mi jih bili nakopičili moji trezni predniki. Maturo sem bil napravil rožljaje s sabljo pred profesorji. To je bilo skoraj vse, kar sem takrat znal.

Tiste dni sem poslednjič videl očeta. Z materjo sta bila begunca, živela sta na Štajerskem. Mati je bila vdana; zdelo se je, da bi je nobena nesreča ne bila do konca potrla. Da sva bila le jaz in Anton še živa. Očetu pa je bilo brez doma, kakor da so mu izpodrezali korenine. Nenadno je bil shujšal in po nekem prehladu prav tako nenadno tudi umrl.

Tistih dni se le nerad spominjam. Če pomislim, da nisem prišel na očetov pogreb, me ostro zbode v srcu. Težko mi je bilo zamuditi neko pojedino, in pisal sem materi, da ne morem dobiti dopusta. Saj nisem bil tako pokvarjen — mislim, da ne — le tako strašno lahkomišljen sem bil. Vendar je bilo to najgrše, kar sem kdaj storil v življenju. Ne zapisal bi, ako bi me ne žejalo po izpovedi. Saj sem bil tisto pojedino zapustil že pred polnočjo. Materinega pisma pa si dolgo nisem upal odpreti. Da,

bila je silno potrta. Morda mi še danes ne more biti dovolj jasno, kaj ji je bil oče.

Jaz sem naglo pozabljal. Tako nerazsoden sem bil — da ne trdim brezvesten — da si nisem želel konca vojne. Ko je nenadno prenehala, sem bil preplašen ko dete. Kolesce v stroju, ki je zdajci obstal. Biló mi je ko človeku, ki izgublja tla pod nogami. Kam? Novi dogodki, ki so si sledili z mrzlično naglico, so me sicer opajali, a me niso nosili na rokah.

Brat, ki je bil že prej odpuščen od vojakov, je odšel z materjo na jug. Trudila sta se, da dvigneta krčmo in trgovino. Saj skoraj nismo vedeli drug za drugega. Pohajkoval sem po Ljubljani. Nisem se mogel odločiti, da bi se vpisal na univerzo. Z menoj je bilo, kakor s tisoči mladih ljudi takrat. Vojna mi je bila vzela vso resnost, zlomila mi voljo. Čemu bi se trudil, če je tudi tako mogoče živeti? Ali mi je treba prav izpitov in gosposke suknje?

Prethotapil sem se čez mejo. Mati me je sprejela ko izgubljenega sina. „Ali ne nameravaš študirati?“ je poizvedovala. Ne, ni ji bilo po volji, a vendar ni niti z najmanjšo besedo tega izrazila. Morda bi ji bilo bolje, ako bi mi kaj rekla. Ne očitam ji. Vse je storila zame. Prepustila mi je trgovino, a sama si je izgovorila pri bratu hrano in stanovanje. Dobil sem boljši in lažji del. Veselil sem se ga toliko, kolikor mi je obetal veselo življenje.

Danes priznam, v tem je bilo zlò. Ne vem, kaj je mati čutila pred svojo smrtjo. Morda bi tega še meni ne bila povedala. Ali je imela le rahlo slutnjo nečesa temnega, neizogibnega, visečega nad našo hišo? Na tisoče družin v naših mestih in trgih je šlo v tretjem rodu isto pot. To je kakor zakon narave. Ne, saj se s tem ne opravičujem. Razen tega pri mojem bratu to ne drži . . . Ne zdi se mi nujno omenjati, da sem nadaljeval življenje, kakor sem ga začel med vojno. Denar je imel zame le toliko cene, kolikor sem si z njim lahko kupoval užitkov. In glede teh sem bil tako zelo iznajdljiv.

Materine oči so me prodirale ko žareča ogla. Ne, ni se vtikala v moje zadeve, nagonsko je vse zajela.

„Oženil bi se, Klavž.“

No, dà. Smehljal sem se ji ko otroku. Med vojno sem ji bil zrasel čez glavo, to je čutila. Bila mi je ljubka, mala mamica. Saj sem vedel, kaj je hotela. Rada bi me bila ukrotila. Ne, ne. Da ne maram, da bi postala že tašča, sem ji rekel. Tudi ona se je smejala.

(Dalje prihodnjič.)

M A S K E

J U Š K O Z A K

P O G O V O R S K R I T I K O M - E T I K O M

Na pisalni mizi obliva luč nepopisan papir. Kesno je, ljudje so se davno vrnili iz kina. Izmenjali so se stražniki, pravkar sem čul, kako je z budnim korakom zavil okrog vogala in se ustavil pod oknom. Morda mu ni všeč, da ljudje tako dolgo bede in razmišljajo. Onstran vode lajajo psi za visokim tovarniškim zidom. Okajena rogovileža štorčljata po nabrežju in jih dražita.

Pri peči v fotelju sedi kritik. V mladosti ga je življenje iz sanj in zamaknjenosti v umetnost treščilo v gališke jarke, kjer mu je pokazalo svoje krvavo obličje. Uprl se je strahotnemu človeškemu rokodelstvu in se rešil v ujetništvo. Po širni ruski zemlji ga je vodila pot in doživel je presnavljanje človeške družbe. V izumrlih ulicah so ga obžvižgavale krogle, bil je priča, kako so se pod barikadami zvrstili bataljoni in se povesele rdeče zastave pred Leninom, ki je s skupimi besedami oznanil zmago delavskega-kmetskega razreda nad fevdalno-meščansko družbo. Potem se je vrnil skozi zemlje razpadlih in novih držav v tiho mesto pod Gradom, kjer se je ves poglobil v človeka in njegovo duhovnost. Dragocena mu je beseda: napor, s katerim vrta v globine čiste umetnosti, ki „uprizarja“ življenje.

„Trdiš, da je posel kritika danes bolj podoben mrliškemu ogledovanju kakor na primer biološkemu študiju.“

„Na žalost.“

„Ali ti ni bilo težko priznati, da je ni bolj ohole stvari na svetu, kakor je razum?“

Nagnil je glavo na stran, kakor vselej, kadar s svetlimi očmi pozorno pričakuje misli in zbira lastne za odgovor.

„Nikakor, najsvetejšim stvarjem se mora človek približati s ponižnim srcem.“

„In vendar ti je močno bilo, ko si obstal na Arhimedovi točki.“

„Tedaj sem prišel do spoznanja svoje duhovne službe. Kdor stoji na Arhimedovi točki, ocenjuje in tolmači lahko vse umetnine ne glede na dobo, v kateri so nastale, z merilom, ki velja za razvite ljudi vseh časov in narodov.“

„In Arhimedova točka . . . ?“

„Je spoznanje, da sta živost in svoboda absolutna in nadrazumska elementa umetnine.“

„Teoretično pravilno. Vendar spoznanje samo ne zadostuje še za dobro izpolnjevanje kritikove duhovne službe.“

„Kritik, ki hoče biti res zanesljiv, mora imeti poleg tega še ostro oko za stopnjo živosti, za moč in prozornost v umetninah prikazovanega življenja.“

„Nekomu si zapisal, da izpričujejo usode nekaterih oseb v nedognani drami čarodeja-umetnika. Spominjam se, da si preproste, sicer prikupne dogodbice iz otroškega življenja krstil za dragocene umetnine, čeprav si v isti sapi zapisal, da je v njih prozornost prikazanega življenja pomanjkljiva.“

S hudomušnim smehljajem je potrdil, da je bil pripravljen na tako vprašanje. „Moje kritike vzbujajo včasih presenečenja. Ali ne? Ker ne razumete, da je kritik dolžan voditi tudi literarno politiko.“

Odgovor me je iznenadil, zavladal je molk. Čez čas je odločno nadaljeval:

„Pomisli na zmedo, ki je nastala v sodobnem slovstvu. Poznaš evangelije tendenčne umetnosti?“

„Še nikoli ni bila nobena umetnost netendenčna.“

„To je absolutna zmeta. Umetnikova svoboda ne sme poznati nobenih idej, ne etičnih vezi. Prost vsakega nazora, vsakega miselnega sistema, vsakega egoizma šele umetnik resnično dojame in doživi tuje življenje...“

„Že prav ... vse prav ... ampak suha teorija. Umetnik brez nazora, brez miselnega sistema ... anomalija! Seveda so razlike. Tudi jaz odklanjam tako zvano tendenčno umetnost, kakršno smo doživeli. Pisatelj, ki popisuje tovarniške dimnike, povaljane strojepiske, sajaste obraze in delo kot največje prekletstvo na svetu, še ni nikak socialni pisatelj. Ta gesla socialne umetnosti so oznanjali ljudje, ki so se z nejevoljo znašli med delovnim ljudstvom in so slabo ilustrirali dnevniške uvodnike. Stvariteljskega duha ni bilo v tem težaškem mozgu, kakor pravi Krleža, niti zrna. Pred zbranimi množicami je bral navaden mežnar rdečo mašo.“

„Gotovo mi pritrdiš, da sem jih krotil z brezobzirno strastjo. Ali se nisem z enako resnobo uprl vsej navlaki lažnive socialne čuvstvenosti, s katero so nadarjenejši pisatelji zamamljali ljudi in vzbujali z nemalim darom fantazije videz resničnega umetnika?“

„Sekal si glave ‚socialnih‘ lutk, vsebina sodobnega življenja, iz katere zajema umetnik, ti je ostala tuja.“

„Služil sem Prešernovcem in pripravljaj pot geniju, novemu slovenskemu geniju. Včasih se mi je zdelo, da sem se iztrgal iz časa in sem bil podoben angelu na drvečem motorju, ki meče bliske skozi temo.“

„Baročna prisposoda.“

„Ni baročna, je globoko doživljena. Ali je kdo izmed sodobnih poetov ustvaril lepšo prisposodo za notranje doživetje, kakor on, ko je zapisal, da hodi s škarjastimi koraki?“

„Oprosti, da se mi zdi ta metafora prav tako prisiljena kakor prejšnja.“

„In vendar ni bilo pred njim v naši literaturi poeta, ki bi bil v drznejših vizijah analiziral doživljanje svojega umetniškega poklica. Spomni se pesmi, v kateri pravi, da sedi v senci pred krčmo, streže mu lepa točajka, on pa se smeje ko vrag.“

„Pustiva te prisposode posiljenega umetništva, katere si z velikim naporom povelečeval. Bili so časi, ko se je človek poskušal otresti vse dediščine, ki pa je bila vendar močnejša, kakor si je domišljal. Poglobil se je v človeka in proniknil v notranjost. V drami, noveli, pesmi, povsod je človek upodabljal le svoj razkol. Vizionarna doživetja, vulkanični izbruhi temnih nagonskih strasti, mistične molitve in prekletstvo mesa, strahotna drama človeškega pokolja, realitizem časa in prostora, duševne muke, v katerih je človek zanikaval sleherno absolutnost in je le skozi prizmo svoje lobanje sprejemal kozmično resničnost, vsa ta dramatična kaotičnost človekove notranjosti se je izražala v novih podobah. Človek se je poskušal prehiteti in je umetničil.“

„Priznati mi moraš, da sem se počasi spuščal v vodnjak človekove notranje svobode. Poskušal sem doumeti večnostno etičnost njegove narave, ki se nam odkriva v najglobljih umetninah. Spoznal sem, da je grozotna demoničnost, ki je človeku dana in se ji mora brez ugovora, z žrtvijo velikega trpljenja, pokoriti, enako veličastna kakor razodetje vsega božjega v nas. Ko sem neko noč taval po drevoredu, sem obstal kakor od strele zadet in si priznal, da bi morilec tako kakor Kristus lahko molil: ‚Gospod, vzemi ta kelih od mene.‘ Upognil sem tilnik pred pošastno lepoto demona.“

„Tedad si zaslutil v sebi preroka človečanske etike, ki se ti je razodevala v najglobljih umetninah.“

„Resnične umetnine ustvarja le svobodoumnik. On ne pripoznava tisočletnih resnic in kanonizirane morale, ki vežejo dogmatika in vernika, zaradi česar njuno življenje lahko postane šablonsko, neosebno. Preverjen sem, da bodo zanamci nad mojo tezo: Kristjan ali umetnik? še dolgo razmišljali.“

„Zdi se mi, da ne. Takrat si razdražil katoličane, ki so zidali nov duhovni tempelj katoliškega univerzalizma. Bilo je videti, da bo Marija

razpela svoj plašč nad vsemi idealističnimi in humanističnimi duhovi.¹ Velika katoliška akcija je proglasila, da so nezavedno služili božji ideji Prešeren ... Cankar ... Levstik. Slednji velja sicer za idejnega očeta liberalizma, toda čuval je najdražjo svetinjo, jezik naroda, ki je veren in katoliški ... , med ,domačinarji'. Pregelj ... Katoliška literatura je slavila svoj preporod. Ozri se po svetu: Rainer Marija Rilke, Claudel, Mauriac, Unamuno, Papini, Yeats, Joyce, da ošinem le vrhove, ali si niso vsi v rodu z velikim Avguštinom? Naposled je orglarček spoznal, da je tudi ljubezen božja slava. Le kdor vprašuje, ali poje tudi črv, ki ga je slavček požrl, preden je odletel na vejico prepevat, ta je ateist in ne spada v občestvo duhov, ki posnemajo večne harmonije."²

„Niso razločevali med edino resnično in utilitaristično umetnostjo. Zato sem jim dal zobat črni kruh in jim za vselej odrekel belega.“

„Tisto besedo sem ti tudi jaz zameril. Bila je beseda naših očetov, ki so po predmestjih prodajali svojo ošabnost. Sam veš, da v našem mestu ob košnji še po vseh ulicah po senu diši. Priporočal si mi nekoč, da bi boljše storil, če bi bil Zamejca v Šentpetru ironiziral, kakor da sem ga resno opisal.“

„Kaj bi s temi nevšečnimi preklarijami. Človek mora v boju pokazati zobe. Dobro veš, kako sem kmalu potem odkritosrčno priznal, da mi gre le za umetnost in vselej rad zatajim svetovni nazor, kadar katoliki branijo usodo slovenskega kolektiva.“

„Dobro, zdaj sva tam, kamor naju je privedlo življenje. Preudari, koliko razdaljo si prehodil, odkar si postavil prve teorije o čisti umetnosti in si z nemajhnim darom ,oholega razuma' razglabljal, da bi teoretično moral popoln umetnik ovladati vse panoge umetnosti. Tako bi pisal Tolstoj dovršene romane, drame, pesmi in bi v glasbi ne zaostajal za Beethovnom, v slikarstvu ne za Rembrandtom. Medtem, ko si na svetilniku čuval čisto umetnost in svetil prihajajočemu geniju, se je vrtela lupina naše literature na visokih valovih. To so bili valovi življenja, kamor so nas ponesli vrtinci.“

„Kaj tvežeš?“

„Potrpi, da se oddahnem, saj veš, da rad baročno zavijem. Odkod si izšel? Iz umetnosti, v njenem zrcalu si spoznaval življenje. Sprva si veroval, da udariš na razvoj umetnosti svoj pečat, morda si upal in še upaš, da postaviš nove zakone življenjske etike in moralke.“

¹ Primerjaj fresko na levi steni pri Sv. Primožu. (Op. pis.)

² Primero sem si izposodil pri Multatuliju. Lani v avgustu še nisem poznal krepke in zdrave izpovedi „Borci“. (Izdal in založil kršč. soc. akad. klub „Borba“.)

„Zopet pretiravaš. Trdim pa, da sem se vselej boril za resnično človekovo svobodo, za njegove pravice in odločilno besedo njegove vesti, ki ne pozna druge odgovornosti kakor pred samo seboj. Kakor se upiram v življenju vsakemu dogmatizmu, verskemu, marksističnemu, fašističnemu in državnemu, tako sem trebil tudi v umetnosti plevel tendenčnosti, ki posiljuje resnično umetnost. Ko bi politiki in državniki umeli spoštovati dragoceno svobodo resnične človečnosti, bi lahko z mirno vestjo pričakovali socialno preuredbo sveta, ki si jo vsi želimo, pričakujemo in ji skušamo pomagati do zadovoljivih oblik, ki jih marksizem in nacionalno zverstvo le maličita.“

„Teorije, zveneče teorije, dragi moj. Življenja ne urejajo etični nagibi posameznika, življenje je komponenta raznovrstnih dejstev, globokih socialnih vzrokov. — Umetnik oblikuje v svojih stvaritvah skrivnosti večnega presnavljanja snovnosti, trenje človeške gmote, sredi katere stoji človek, ki mu je življenje med rojstvom in smrtjo večni vprašaj. Umetnikovo dejanje je prav tako skrivnostno, kakor so globine, v katerih se presnavljajo snovi. Toda pomisli, ali je kdo izmed tvojih najdragocenejših tvorcev, n. pr. Goethe, Sofokles, Dante, Tolstoj, Shakespeare izpremenil tok življenja? Ali niso bile dobe največjih kulturnih stvaritev prizorišča zverstev, ko je izpod gomil človeških žrtev v potokih drla kri? Še eno vprašanje. Kako bi se odločil, če bi moral žrtvovati za ceno Goethejevega ali bolje Kristusovega rojstva deset tisoč ljudi?“

„Odločil bi se za Kristusovo rojstvo.“

„O tem sem uverjen. — Ta tvoja odločitev je edini refleks sodobnega življenja, ko se vsi ozirajo po močnih genialnih osebnostih. — In vendar se po Kristusovem rojstvu ljudje niso prenehali klati, le na novo so pričeli šteti. Ali se je človeška družba kedaj presnavljala brez dogmatizma, brez njegovih vernikov, ki so za svojo fanatično vero v ideje človeškega genija prelivali kri?“

„S tem nesmiselnim vprašanjem si dokazal, da ne razumeš mojega dela in mojih stremeljenj. Vsako prerekanje bi bilo nespametno. Po tvojem bi morali gledati križem rok zverstva, ko človek žre človeka zaradi njegovih človečanskih pravic, katerim se ne morem odreči.“

„Meni se ne zdi vprašanje nesmiselno, posebno zato ne, ker si ob vsaki priliki do sedaj očitno izjavljal, da je cilj človeške dejavnosti v geniju. Tebi je genij blesteči vrh narodove in človečanske bitnosti, ergo, moraš ugrizniti v ta paradoks. Ker si omenil, da bi po moje gledali križem rok, kako človek kolje človeka, ti moram priznati, da je taka trditev

zelo kočljiva. Zamisli se, kaj bi storil, če bi bil živel v času, ko je Cezar rušil starodavne temelje rimske republike. Najbrž bi se uprl njegovemu tiranstvu, kakor se je Brut, ki je imel celó toliko poguma, da je dal življenje za svoje ideje. In vendar ne boš zanikal, da je Cezar zopet zlepil razkrajajočo se državo, čeprav je pogazil marsikatero svetinjo. Domisli se genialnega, demoničnega Napoleona, čigar življenjepis si iz spoštovanja celó prevajal, koliko je preostalo državljanu pod njegovim žezlom še od človečanske svobode, ki so jo v krvavih pouličnih bojih izvojevali Desmoulin, Foulon in tovariši? Postavim, da gledaš kot plemeniti Rimljan, dedič vse grške in rimske kulture, besnenje krščanskih tolpa, ki so privrele iz kanalov in katakomb. Le verjemi, da so kristjani poklali najmanj toliko ljudi, kolikor štejejo svojih mučnikov. Ali ne bi z gnusom obsojal njihovega fanatizma?

Živimo v času, ki ga bo človeštvo po anarhističnem individualizmu moralo preživeti. Ni dvoma, da razpada stoletni družbeni sistem in se individualistično pojmovanje umika pred kolektivističnim, ki ne pozna za enkrat, dokler ne pregnete človeka, nobene individualne svobode. Ali meniš, da upirajo vse te množice, ki fanatično verujejo v preobrazbo človeške družbe, oči le v ‚kos belega ali črnega kruha‘ in ne slutijo svetlejših solnc za obzorjem? Verujem, da se je v takih dneh laže razpeti iz večnosti v večnost, kakor pa sodoživljati in se viti v krčih porajajočega se sveta. Zato ne dvomim, da je trpljenje in upanje sodobnega človeka v slabotnih in včasih jecljajočih poskusih naše literature bolj živo odjeknilo kakor v tvojih estetskih teorijah. Izprašaj si vest, v kakem razmerju si pisateljem dajal in od njih prejemal.“

„Za svoje delo odgovarjam svoji vesti in življenjskim navodilom.“

„Stari Levstik ti izprašuje vest. Sto let poteka, odkar je mož izpovedal bojno geslo: Bog živi kritiko! In koliko smo se premaknili? Njegove najboljše kritike so bile knjige življenja in so še danes vzorne, vredne posnemanja. Kdo izmed kritikov je imel poslej še tak posluš za jezik, ki je glasbilo jezikovne umetnosti? Ali je današnja kritika že izčrpala besedni zaklad njegove kritike? Dobro več, da je poznal za opis človeških lastnosti sočnejšo besedo ko pisatelj sam. Skrivnost Levstikove tvornosti ni izviral iz oboževanja umetnosti in genija, njegova načelna kritika je bila le organska nujnost globoke zrasti z idejnimi, socialnimi in — reci, kar hočeš — gospodarskimi zahtevami časa. Preudari tragičnost tega moža, ki je poskušal v boju z našo prirojeno konservativnostjo preorati vso domačo zemljo za svetske ideje. Povej mi, kje naj slutimo tragičnost tvojega življenja?“

„Razumeli ste me nápak, če ste mi kedaj pripisovali zavedno domišljavost.“

„Osebnost lastnosti me ne mikajo. Za idejnost mi gre. Spominjam se prav v tem času, ko slavi Führer orgije rasnega nacionalizma, tvoje sodbe o našem narodnem značaju . . . ‚Ljubezen slovenskega človeka je nekoliko sanjava, vendar nedvomno prirodnejša, nego pri drugih narodih, kar pa je lahko v zvezi z našo mladostjo . . . Naš človeški ponos je miren in ne potrebuje ne priznanja drugih ne poniževanja okolice, svojo moč črpa edino iz čuvstva samozadostnosti ali pa še iz nagonse vednosti o tem, da je cena vsega človeka prav za prav izven njega, in sicer v moči, ki ga je postavila na svet. Nekako s takim prirodnim ponosom, ki je poln nedolžne ironije za vsako drugačno čuvstvo te vrste, hodi po svetu Levstikov Martin Krpan, ki je ravno v tej subtilnosti najbolj slovenski. S ponosom te vrste je v popolnem soglasju ona velika ponižnost najlepšega naroda na svetu, kakor je imenoval Slovence Ivan Cankar (on je zapisal še druge besede o nas. Op. pis.), njegova sramežljivost, ki tako ljubosumno skriva ravno najlepše in najdragocenejše svoje lastnosti.‘ — Ali ne sliči po teh dragocenih, človeško pomembnih karakteristikah podoba slovenskega kolektiva belo oblečenim deklicam, ki se vračajo od prvega obhajila? Tako ‚iznajdevanje‘ nazivaš ti velik in posvečen napor, zaposlitev vseh notranjih moči, skratka duhovno službo svojemu narodu. To je beg iz življenja, ne Črtomirov beg pod slap Savice, ampak alfa in omega našega baročnega rodoljubja.“

„Ne zavijaj. Poskušal sem v teh usodnih dneh, ko gre za obstoj slovenskega naroda, ustvariti prerez slovenske duševnosti. Trdil sem, da je še nezaključen.“

„Odpusti mi hudomušno opazko, kakršnih si si tudi ti privoščil precej, da si v portretu slovenskega tvorca zašel v nekak idealiziran avtoportret. Po tvojem očrtu bi bilo tako, da bi imel slovenski človek, kot umetniški tvorec predvsem nadarjenost za milo, prikupno, dojemljivo lepoto — kot religiozno bitje ustvarja ljubeznive, prisrčne in naravne verske forme — kot ljubimec je preprost, na zunaj robat, toda nežen in morda za spoznanje nagnjen k sanjivosti — v odnosu do sveta je strpen, ponižen, sramežljiv za dobro v sebi brez smisla za zunanji videz in pokaz, zadosten sam sebi.‘ — Kako blaženo mora biti občutje take samozadostnosti.“

„Slovenski narod si je in si bo samozadosten. To je njegova modrost in popolnoma čista veličast, ki mu jo je dalo tisočletno trpljenje.“

„Samozadostnost in nagonse vednost, da je cena vsega človeka prav za prav izven njega, in sicer v moči, ki ga je postavila na svet, naj bo

torej konkretni problem našega sodobnega življenja in naše usode. Zdi se mi, da bi se bilo treba v konkretno realnost vse drugače poglobiti in najprej načeti vprašanje tega tisočletnega trpljenja, ki je postalo običajna fraza. Kdo je trpel? in sicer kot narod trpel? Je trpel slovenski kmet tedaj, ko se je dal pokristjaniti? V kmečkih puntih? Kadar so ga Turki nabadali na kolce? Pod Radetzkiem pri Kustoci? Pod ilirskimi zvezdami v Črnem grabnu? Ali je geslo: vse za vero, dom, cesarja izraz narodovega trpljenja? Ali je trboveljski rudar v globokem rovu preklinjal narodovo usodo? Kolikokrat je trpeči milijon, ki moli vsak dan: kuge, lakote, povodnji, vojske reši nas, o Gospod! občutil poetovo bolečino? Realnost tega tisočletnega trpljenja bi pokazala, da so drugi narodi prav tako trpeli in se morejo ponášati še z višjimi obletnicami.“

„Razloži mi tolikanj poudarjeno konkretno realnost, ki mi že preseda.“

„O tem bi se pogovarjala do jutra in ne bi končala. Brez dvoma je trpka realnost našega življenja, da v isti sapi, ko govoriš o usodi slovenskega kolektiva in o duhovni službi svojemu narodu, objavljaš temu kolektivu zadnje dognanje svojega posvečenega napora, ‚da bomo namreč mogli uveljaviti svoje narodno bistvo, če bomo živeli naporno, globoko, visoko, lepo in požrtvovalno‘. Priporočaš, ‚da živimo brez shematičnih predpisov in vendar ne kakorkoli. Da ljubimo odgovornost pred sodbo svojega okusa, svojega čuta, svoje vesti in svojega življenjskega navodila. Kajti, kdor je zvest njim, je zvest narodnosti in njenemu velikemu stremljenju na potu vsega duhovnega iz notranjosti v svet, v dejanje, v uresničbo, k oblikovanju in presnavljanju sveta, k ustvarjanju, k resničnemu življenju‘. — Koliko sva se premaknila na tej poti samodopadljivega estetskega individualističnega idealizma? Nikamor. Ostala sva v senci košatega drevesa, kjer nama streže lepa točajka, midva pa se smejeva ko vraga.

Ne vznemirja naju konkretna realnost, da nas je ostalo, odkar se je pričel pomikati val nacionalističnega imperializma, nekaj čez milijon tostran, tri sto tisoč onstran južne, sto tisoč onstran severne meje. Konkretna realnost, da cel milijon tega kolektiva išče ceno vsega človeka, prav za prav izven sebe, in sicer v moči, ki ga je postavila na svet. Da nista slovenski malomeščan in inteligent od prebujenja narodov nikoli doživljala ideje in občutja svobodne državnosti na zemlji. Da so razjedali skoraj vse največje slovenske tvorce večni dvomi, ali smo, ali nismo.

Ob tej uri ne bova razpravljala o tem, da naša vas, naše jedro degenerira, da je stoletna pravljica o dobrem in poštenem ljudstvu postala

evropska idila, o ekonomski zaostalosti, o politiki, v kateri so najdarovitejši možje le v pesniških prividih otipavali narodovo usodo. Ne bova izpraševala poštenih drobtinarjev, zakaj jim je maske izmaličila kruta realnost podmiselne politike, ne bova očitala dostojanstvenikom, ki se od nje rede, in ne občudovala tistih redkih, katerim je zavoljo njihove notranje doslednosti zavistna in sikofantska srenja izpila kri. Abdera ni pesniška podoba, ampak istinito dejstvo, suha realnost našega življenja, pred katero se skrivamo za plotovi megalomanije v tostranski in onostranski¹ perspektivi.

Premisli dejstvo, da se po tisoč dve sto letih, odkar smo se brez svoje krivde pojavili in živeli skoraj neopazno na odru evropske zgodovine, zopet pravdamo, ali smo narod ali ne. Nasproti abstraktni ideologiji nekake širše slovanske narodnosti, ki poskuša vse naše življenje precepiti nasproti narodnostni ideji, „posvečeni po Kristovem odrešenju“, poudarjamo krčevito, da smo narod, da verni idealisti premišljajo o njegovi usodi brez miselnega sistema in postavljajo nebulozne trditve, da se je „treba čisto prekvasiti, politično življenje v temeljih preurediti in uveljaviti svoje narodno bistvo z napornim, globokim, visokim, lepim in požrtvovalnim življenjem, z iznajdevanjem samo nam in nikomur več danih življenjskih poti, življenjskih oblik“.

Razloži mi, kako si to svobodoumnštvo, ki stoji ob strani in opazuje časovne pojave, zamišlja socialno preuredbo sveta? Povej odkritosrčno, ali si kedaj resnično razmišljal o njej?

Ali ni to bankerot slovenskega liberalizma, ki se je z Levstikom rodil in izgubil zdaj vse realne opore za aktivno uveljavljanje?“

„Nasprotno. Moja miselnost poskuša popraviti zmote umikajočih se generacij, katerim je bila svobodoumnost bolj odpor zoper dogmatizem kakor samosvoje iskanje osebne resnice, bolj zoper cerkev in katolištvo organiziran materializem kakor resnično izbrana miselnost in svetovni nazor.“

„Sklizka so tla pod tabo. S svobodoumnikovimi napori spajaš preuredbo sveta, ki si jo vsi želimo in ji skušamo pomagati do zadovoljivih oblik, ne slutiš pa niti obrisov take preuredbe. Pretehtaj, ali izključuje samosvoje iskanje osebnih resnic dogmatičnost socialnih prevratnikov? Ustvarjajo tisti izbranci, izmed katerih je vsak proniknil do „lastne osebne resnice, socialne preuredbe“? Samosvoje iskanje osebnih resnic! Se bojiš, da presahne življenje? Koliko osebnih resnic in življenjskih oblik se je rodilo v človeški zgodovini, v časih, ko je bila človeška svo-

¹ Kdor ne verjame, naj prečita „Slovenca“ na Marijin praznik, 8. decembra 1933.

boda močno omejena. Ali niso tudi tisti duhovi, ki so vernikom in dogmatikom izsledili tisočletne resnice, poslušali edino le glas svojega srca in svojih spoznavnih slutenj? — Če sem te pravilno razumel, je svobodoumnost vendarle določen svetovni nazor neke človeške srenje?“

„Nikoli. Svobodoumnost je neko stanje človeškega duha, samo pripravljeno v pameti, ki je voljna in ki v najizrazitejših primerih ne more drugače kakor po svoje, res čisto po svoje odgovarjati na velika vprašanja. Svobodoumnost očitno ni nazor, marveč duhovno svojstvo, svojstvo, ki je v nekaterih primerih zgolj slučajno stanje, v izrazitejših pa neizbrisna osobitost individualnega duha, elementarna lastnost njegove narave.“

„Dobra poteza! Za las je šlo, pa bi bil ‚šustermať‘. Toda če je svobodoumnost le pripravljeno pameti, svojstvo duha, v nekaterih primerih zgolj slučajno stanje, v izrazitejših elementarna lastnost in če le svobodoumnost nosi na svojih ramah proces, ki ga imenujemo izživljanje narodnosti, potem si svobodoumnosti tudi z napornim, visokim, lepim, požrtvovalnim življenjem ne more nihče privzgojiti. Se ne bojiš, da je usoda človeškega kolektiva zapečaten, če bi se nihče več ne rodil s takim svojstvom duha?“

„Ne govorim o telesu, mislim le duha. Gre za ustvarjanje narodove kulture, za dejavnost svobodoumnosti. Razločujem gmoto naroda, ki je v ustvarjalnem smislu neaktivna, in duhovne služabnike, ki ustvarjajo narodu vsakršne duhovne dobrine. Med poslednjimi ustvarjajo najpomembnejši tvorci neko svojsko, zelo individualno miselnost, iz katere nastane polagoma kulturno ozračje, ki daje značaj vsemu narodnemu življenju in bi se lahko imenovalo njegova, druga neustoličena religija. Jasno je, da svobodoumnost za plasti naroda, v katerih se ne tvori kultura, ne prihaja prav v poštev.“

„V kulturnem izražanju narodne bitnosti razločuješ torej neustvarjalno gmoto, male in velike duhovne, katerim poslednjim priznavaš izvirno in nujnostno iznajdljivost v največjih božjih in človeških rečeh. Ko si opredeljeval slovenski narodni značaj, si trdil, da je slovenska religioznost, torej tudi religioznost velikih duhovnikov, ljubezniva, kakor so ljubeznive cerkvice, s katerimi je bila že prej posejana slovenska pokrajina. Tudi podoba naše splošne ljubezni se dobro sklada z značajem ljubezni, ki jo opevajo umetniki. Priznavaš torej vendar neko sorodnost med splošnim značajem neustvarjalne gmote in stvaritvami duhovnih služabnikov. Življenje te uboge gmote vendar ni v ustvarjalnem smislu docela neaktivno.“

„Tega nisem nikoli zanikal. Pač pa sem trdil, da je v procesu, ki sem ga imenoval duhovno službo svobodoumnost nenadomestljiva dragocenost. Njena pogumna in iz slutenj izvirajoča neutešenost po novem, čisto edinstvenem — kakor so edinstvene osebnosti, v katerih živi — po adekvatnem in popolnoma samosvojem odgovoru na vélika vprašanja, ustvarja kulturo in je ustvarila tudi slovensko. — Slovenci smo narod z izrazito umetniško-kulturno misijo.“

„Torej zopet Atene. Filozofski barok narodnega rodoljubja. Poveljčal si narod, ki je rodil sicer umetnike, ni pa ustvaril do sedaj niti enega samosvojega umetniškega stila v umetniški narod. In tvoje življenje je usmerjeno v ‚iznajdevanje‘ teh edinstvenih osebnosti, katerim meriš s posvečenim naporom globine njihovih dragocenih, grozotnih, pošastnih človečnosti. Na Kantovem zemljevidu estetskega pojmovanja pregleduješ našo širino. Na poluti očarljive in mile, bolj ginljive lepote stojita Prešeren in Cankar; na poluti veličasti, tam, kjer postaja blesteča in sijajna, vidiš Župančiča nedaleč od njega, v krajih pompozne veličasti Gregorčiča. Le Gradnik se je premaknil na poluto mračne ali celó strahotne veličasti.“

Sedaj mi razodeni še poslednje dognanje pred tem zemljevidom: ali je tvoja maska živa ali neživa.“

Č R N A R O Ž A

M I R A N J A R C

I

DEVICE S SVETILKAMI

Najprvo oblaki. Kot bi jih podil splašene iz sanj. Razpregli so se tam nekje od mesta in še malo pa se bodo temačni zvalili na zvonik Sv. Lenarta. Pod njimi pa splašene kokoške — vasice Hrastje, Brezovica, Sv. Ožbalt, Trnjava, Breg, Dobrava . . . Zategli vetri čez ves svet. Saj to je tudi res ves svet, ki ga že od mladosti gledajo oči sedemdesetletne Agate. Ali te oči gledajo zdaj tako nemirno. Glej jo, starico, kako preteče koraca za jato čopk in čont, robajs in šepavk in fehtavk in potepušk, kakor jih kliče te svoje ljube putke, jarčice, kokoške, ki se jim zaupa vsa nesrečna s svojo staro, zavoženo usodo. Vihrasta in huda jih zmerja na vse pretege, vso jo zanaša onemogel gnev, kadar beže pred njo na vse strani, vrtoglave kakor v vetru veli listi s starih kostanjev na prostranem

dvorišču njenih gospodarjev. Gospodarjev pa je tu toliko, da se ubogi Agati že v glavi meša. Marta, samostansko ukročena prostovoljna samka, njena sestra Lena, živa roža v gredi tega nepremičnega doma, njuna sestra Arija, vdova po visokem uradniku, s svojimi otroci: Bredo, Natašo in Milanom (ta prinaša svojo gosposko sitnost in netečnost ob vseh velikih praznikih). Poleg teh poglavitnih gospodaric pa so še: dekla Francka, ki se ji zdi že škoda rok za pomivanje, delavka Katra, ki se baha s svojimi pankrti, naglušna Urša, stara potovka in prenašalka čenč, hlapec pri konjih, dolgi Andrej, kravar Iván iz Sibirije, pa še hlapčič Ciril, ki ni nikoli sit. In kdo bi preštel še vse zanikrne berače, nasilne in navite postopače, ki imajo na sebi rožni venec vseh poglavitnih grehov. In procesije ponižnih, tiho prosečih brezdomcev in umazanih, v grehu spočetih otrok, ki jih pošiljajo beračit njihove nemarne matere. Sitnost, objestnost in težo vseh teh ljudi pa naj prenaša samo Agata? Uboga Agata! Pestovala je že gospodinjo Marto, gospodično Leno, gospo Arijo, sama pa je ostala taka ko takrat, ko jo je vzal k sebi rajnki gospodar Petrin, ki je edini znal tehtati pamet in srce zveste starice, naslonjene na hišo kakor skalnat prizidek, brez katerega bi se morda hiša podrla.

Agata mnogo premišlja. Petdeset let že premišlja. Kako, da se za nekatere svet vrti, za druge pa stoji tako neusmiljeno nepremičen. Njeno življenje stoji. Saj menda ni bila nikoli otrok. Vsa leta — delo, delo, delo. Spominja se davnih znank: bile so pestunje, potem dekle, kesneje kuharice, našle so fanta, poročile se in odšle v svet. Tedaj jo za hip premaga boleost spoznanja, da je njeno življenje že zdavnaj minilo. Ali spet se potolaži, češ, kaj pa je v svetu? Prav tako delo, delo brez prestanka. Saj je povsod isto. Vse tisto, kar tvezejo romarji, so gole čenče, prazne marnje. Kaj se boš širokoustil z vsevednostjo. Morda kitajske kure drugače valijo? Ali so mar ženske na Francoskem, tam, kjer dela v rudniku Jerin mož, kaj manj nadležne, če morajo nikoli uslišane stegovati roke v prazno noč, ali pa, če jim je zaval nemarni potepuh jalovost? Ne, Agate ne boš prekanil. Učila se je pri drevesih, rastlinah in živalih. Kaj naj bi ji tedaj človek karkoli novega povedal?

Zjutraj je prva na nogah, sicer bi ji še utegnili očitati, da ni več za nobeno rabo. Tega pa tudi noče, da bi jo gledali le iz dobrotljivosti. Bila je že pri Petrinovih, še preden je mladi svet ugledal solnce. Da bi jo še zdaj komandirali? Ti odrasli otroci? O, že, gospodar naj bi ji, gospodarice pa ne! O, tu ni gospodarja, kje neki, kako bi se drugače vsajale druga za drugo, kako bi drugače že zadnji capé, ki ga vrže blatno jutro na prag, ukazoval: „Kruha, glažek vina, mleka z žganci...“ In

niti čakati mu ni treba, niti malo se ne pretegne — ta bi pa res lahko popazil na kokoši, lahko bi napojil kajona, ki laja ves besen pred svojo zeleno hišico, ta pa ta! — in že mu letijo vsi darovi skupaj. Marti, gospodinji Marti je seveda sleherni potep preoblečen sv. Peter, kajpak, na Agato pa se komaj še ozre. Seveda ji da, kar ji gre: sobico v prvem nadstropju z oknom na dvorišče, hrano kakor domačim, vložno knjižico, ki se vsak mesec debeli. Ali mar ni Agata, sedemdesetletna Agata še več ko domača? Ne, v tej hiši res ni gospodarja. Žena brez moža — zemlja brez solnca. To je večna postava, od Boga, od starega poštenega Boga dana, ne pa kakor ta mladi pregrešni svet, ki kliče hudobo še, kadar moli. Hočeš biti kloštrska, pojdi za zidove Karmeličank, ne gospodari doma in ne vzbujaj poželenj in skomin dedcem, ki se zaman ustavljajo v tem domu, vsi ti samski kramarji in gruntarji in vrtnarji. Glej jih dekleta bahave, kakor da res ne čutijo vročih pogledov, ki otipavajo lase in lica, hišo in gospodarska poslopja, vrt in sadovnjak in travnike in polja in gozdove...

„Čip... čip... čip... te, te... da bi te črni!“ se razjezi Agata, ki so ji že spet ušle njene varovanke. Pred njo pa se je razbohotal pav, izzivajoč in vsiljiv, in ji zastavil pot. Agata je že spet vzkipela, ali tedaj je izza jablane stopila Čemažerjeva Meta, stara spokornica, ki preživi pol dne v cerkveni klopi, pol dne pa ob ognjiščih radodarnih vaščanov. S tresočo roko je stegnila črni molek z debelimi jagodami in zavreščala: „Agata, Agata, našla sem ga. Našla sem ga!“

Agata kar ni mogla svojim očem verjeti: ta molek, ki ga ji je pred desetletji prinesel sam jeruzalemski romar, ta molek, ki ga je držala v mrtvih rokah še njena mati, je spet tukaj! Objela bi jo, starico dobro, in ne vedoča, kako bi se ji zahvalila, jo je že hotela povabiti v kuhinjo in je, pozabivša na svoje koklje in peteline, začela znova ogledovati črne jagode, ko jo je starka prekinila s pritajenim vreščanjem: „Agata, Agata, kaj pa to pomeni, videla sem gospodinjjo Marto vso objokano. Hodila je ob vodi, tam ob vrbah. Pozdravila sem jo. Nič. Še glasneje. Nič. Kaj pa to?“

„Pojdi, pojdi, to se ti je tako zdelo. Si jo že spet hotela česa poprositi, ker pa te ni opazila, boš natvezela o njej bog ve kakšne storije“, je menila Agata, ki se ji je zdelo poniževalno, poslušati bajke o svoji gospodinji, o kateri ni vendar smel nihče govoriti karkoli neprimernega.

Počasi sta se odpravili preko dvorišča proti veliki enonadstropni hiši, za njima pa je stopicala jata perjadi.

O, Agata, vseh petdeset let vedno ista, brezčasna, vekovita ko skala nad prepadom, Agata z molkom v roki, s črnim jeruzalemskim molkom

in s kokljami, kako, da te ne bo nekoč uslišalo usmiljeno nebo, kjer te že čakajo tvoji izbrani svetei: mogočni brodar sv. Krištof, sv. Uršula s plaščem, ki varuje device, sv. Florijan, ki ga je Andrejčkov Tine tako po naturi upodobil, in sv. Anton Puščavnik. Ali prva je zemlja, ki je samo dolina solz (o kako lepo so prejšnji gospod pripovedovali o grehu babilonske nemarnice), potem je solnce, nad njim pa se šele pričinja dom svetcev. Dom svetcev v nebesih, dom samotnih žena Petrinovih, dom svetih podob iz Rima, iz Lurda, Veronikin prt, sv. Frančišek Asiški, pet Brezmadežnih, pet razpel, dom tihih cvetic: dalij, aster, datur in zelenja, zelenja, zelenja.

Marta ob svetih podobah, Lena ob cveticah, obe pa rasteta kakor dvoje rastlinskih bitij tiho, neopazno. Marta pozna živali, ali žival je žival, človek pa ima neumrljivo dušo. Tudi človek je lahko kakor lilija. Nekje se vrti svet, vonj lilij pa je ko mirno počivajoč bel oblak, vznožje Brezmadežne. Ta podoba se je vtisnila Marti v srce že v prvem desetletju njene deklinosti, rasla je z njo vred v njeno drugo, tretje, četrto desetletje, poglabljala se ji je v dušo v hladu samostanskih hodnikov, obujala se ji je znova in znova ob venomer budni svetlobi večne luči, stopala ji je pred oči, kadar ji je telo gorelo v groznici podtalnih nemirov. Njeni podtalni nemiri! Vsa preplašena se je dramila iz sanj, v katerih so se ji prikazovali čudni stožčasti stolpi, razdivjani konji, rdeče kače, blazni zasledovalci. Dnevi po takih nočeh so bili zanjo strašni. Bala se je srečati moškega, zakaj čutila je, da bi pred vsakomur zardela iz nerazumljivega ji strahu. Tedaj je še bolj goreče hodila v cerkev in se ustavljala s pokleki pred žalostnimi podobami križevega pota, ki so jo napolnile s sladkim, a bežnim mirom. Ponoči pa jo je še bolj razviharil strah pred nečem, kar je edino podobno pošastni temi, zgoščujoči se okrog večne luči.

Pogosto je hodila v hiše, kjer so zaman prosile smrti starikave tete, že desetletja zvite na umazanih ležiščih. Nosila jim je svežega kruha, peciva, potic in belega vina. Posedala je pri njih, jalovih, izžetih po materinstvu, prezgodaj uvelih v nepretrganem delu, podobnim dogorevajočim svečam ali pa gnijočim solnčnim rožam. Potrpežljivo, skoraj z naslado je poslušala njih stok in tožbe, prelivajoče se s tiktakanjem črvivih ur v mrtvaško zatohlost. Ona pa je celó zavidala ta uboga bitja z zoprno dišečimi, odmirajočimi telesi, ki so se komaj vidno pregibala le v šepetanju očenašev in češčenih Marij. O, ta bitja niso bila več plen čutnih viharjev!

Ko pa je pod noč odhajala od njih, je proti svoji volji slastno vdihavala vase sladke vonje trat in njiv, krasoto prednočja, poslušala tiso-

čere šume, jek in ščebete in brez odpora se je predajala slutnjam, ki bi jih mogla izraziti le glasba. Toda nenadoma se je spet zdrznila: ali res s čisto mislijo uživam lepoto božjega stvarstva? Kaj pa, če se v meni oglašča poslednje žarenje žene, ki je v zatonu, žene, ki se je nekoč vendarle hranila z materinim mlekom, s tem čudežnim življenjskim sokom, ki ga je spočetje priklicalo v prsi. O, če je do teh let ostala zvesta svoji podobi v srcu, vendar ne bo zdaj podlegla vrtincu človeških slabosti! Saj ni tako sama, ko pa živi ob njej tudi Lena! Lena v svoji petindvajseti pomladi! In tolažila se je z upanjem, ki se ji je zdelo čisto upravičeno, saj je vzkliko iz samoljubne želje: tudi Lena mora ostati do smrti kakor ona. Bdela bo nad njo, branila jo bo pred venomer prežavim tujim svetom, obe pa bosta živeli samo njenemu domu, ki stoji ko gradič sredi zelenja v ponos vsej okolici.

Ali Lena je bila preveč zdrava, da bi zatrpela ob svoji sestri. Živo so ji sijale črne oči, bele roke so vztrepetale ko strune ob dotiku s sleherno stvarjo, živela je brezskrbno, saj ji je telo govorilo, da je še vse pred njo in da je njena vedrost zaklad, ki ne bo nikoli izčrpan. Nikoli še ni začutila trenja med seboj in okolico, ki ji je vladala Marta. Molitev ji je bila rahla pesem, ki jo je spremljala od detinstva, od prvega svetega obhajila in birme, od meščanske šole do povratka v njen dom. Kar so objele njene oči, vse se je izpremenilo v idilo. V to idilo pa še ni stopila Postava iz Pisma. In vendar je to dekle stalo tik brezna v prednočju.

Prednočja! Prednočja, ko se za hlevom stiskajo mrzlični razgovori v času jesenskih vetrov, ko so hlevi in podi skrivališča nemirnim, venomer nadzorovanim deklam in hlapcem, prednočja, ko ugašajo barve in oblike, pa dramijo iz neznanih globin človeške duše neke sile, ki ne poznajo strug in nasipov. Takrat zagore v čudni svetlobi oči živali in ljudi. Iz črnih žrel se oglašča zategel lajež, samotno ihtenje, pretresljiv krik, ali pa samo zamolkla bolečina. Tedaj se oživljajo telesa.

Telesa, telesa! Uporna, nikdar ukročena, nikdar utešena telesa vedno na preži, da bi raztrgala ograjo Postave, da bi s svojim ognjem zanesla vesoljni požar, ki bi v njem izgorel ves stari red.

To se ne sme zgoditi. Petrinov dom mora ostati kot trdnjava Besede, ki so jo doslej tako zvesto varovale stražarke Agata, Marta in Lena. Ali vsaka zase je po svoje čutila, kako se je polasča čedalje nevarnejši dvom o nepremakljivosti reda iz šolskih bukev in opominov.

Tako so ta dekleta s svetilkami čakala nečesa, kar jih bo rešilo iz že neznosne nestrpnosti. Tisti jesenski večer, ko so ceste vrgle toliko beračev, brezdomcev, brezdomcev z vseh strani sveta na prage vaških bivališč, je Agata s podrsavajočimi koraki stopicala po strmih stopnicah z

oljnato svetilko v rokah. Nenadoma ji je zmanjkalo tal, iz tresočih rok ji je padla svetilka in se zakotalila po stopnicah. Vse se je stemnilo. Splašeni netopirji so se razbegnili skozi line. Prav tedaj je zapozneli poštni sel izročil Marti v spodnji sobi neko uradno pismo. Marta, ki je bila odložila rožni venec in se pripravila, da prebere pismo, je nenadoma začula zamolklo ropotanje iz veže, kakor da se polna vreča kotali po strmini. Prihitela je iz sobe in našla v veži Agato, ki se je stokajoča pobirala s tal.

„Za božjo voljo, kaj se ti je zgodilo, Agata! Saj ni nič hudega, povej? Kaj si se močno udarila? Kje? Agata! Glej, saj ni nič hudega. Le prestrašila si se močno.“

Odvedla jo je v kuhinjo, da bi ji čelo omočila.

„Glej jo, kaj pa se mučiš po stopnicah. Zate so že prestrme. Meni bi rekla, pa bi prinesla svetilko . . .“

Tedaj se je ozrla v starko, ki je dišala po vinu. Še preden se je Marta utegnila začuditi, že je Agata kakor iz uma zakričala:

„Tako, tako, da so zame stopnice že prestrme? Da niti svetilk ne morem več nositi? Kar odkrižali bi se me radi? Seveda, zdaj, ko sem stara, zdaj naj poberem svoje kosti in se zgubim na cesto. Zbogom, Agata, dogarala si. O, križani Bog, to je plačilo! Zato, ker sem zvesto služila, ker sem molče pretrpela vse, karkoli je prišlo čez mene, zato, ker sem molčala ko pes! O, kaj pa vi veste, kako je meni . . .“

„Moj Bog, Agata, pomiri se, kdo ti pa je kaj žalega storil? . . .“

„Pojdite, pojdite. Samo besede so vas. O, lahko bi se bila poročila, na svojem bi bila, svoj dom bi imela, svojo družino . . . A, vse je za menoj, vse, vse! O, zdaj vam bom povedala, kar vam gre. Vpila bom, kričala bom, da bodo vsi vedeli, kako sem zapuščena!“

Marta je obnemela. Vsa iz sebe je zrla v blede obraz brezumnice, saj ni vedela, kaj naj odgovori. Kaj takega še ni doživela. V tem hipu je morda prvič v življenju spoznala starkin obraz. O, pred njo ni več stala domača Agata, potrpežljiva, pobožna in vdana služabnica, ki je spominjala na staro, prijazno tetko iz družinske povesti. To ni bila več modra starka, zagovornica nepremakljive hierarhije stanov, ki je ne sme omajati zla sila od zunaj. O, iz notranjosti vro pogubne moči, ki ne priznavajo reda po pameti in razumu, skrivnostne moči iz krvi in gluhih noči.

Stala je pred svojo gospodinjo onemogla v svojem brezupnem uporu, drhteča, z neskončno žalostjo v očeh. Te sive oči so spominjale na slepo zapirajoče se oči neme kokoške grahovke, ki jo je nekoč povozil avtomobil. Neznatna, suhljata, uboga, že čisto na koncu svojih sil se je pri-

pravljala, da bi z enim samim krikom priklicala odbeglo življenje. Zaman, zaman.

Naslonila se je na zid.

„Agata, za božjo voljo, kaj je s teboj“, se je sklonila k njej Marta, ki ni smela, ki ni hotela razmišljati o Agatinih besedah.

„Kaj je z menoj?“ je starka trudno odvrnila. „O, neumno živinče sem, topo živinče . . .“ Umolknila je. In spet je spominjala na mutasto kokoško.

Padla je bila svetilka njenega življenja, razbila se je in vse se je stemnilo. Ali v trdi temi so zagledale oči preteklost tako ostro in jasno, da ne bi mogla nobena tolažba več pokriti tega žalostnega spoznanja.

Usodni trenotek je minil in vse je bilo videti pozabljeno. Agata se je odpravljala spat. Marta je hotela, da bi bilo vse to pozabljeno in sklenila je, da bo še bolj nežna in dobra z nesrečno deklo. Verovala je v prerojenje po dobri, sočutni besedi, saj je morala verovati v moč tolažbe in v neizpremenljivost sveta, da ne bi še njo potegnili v brezno. Za hip je začutila Agato kot opomin: o, ali bom tudi jaz nekoč takó kriknila, ko bo že prepozno?

Vrnila se je v svojo sobo, da bi opravila večerno molitev. Pokleknila je pred omarico z Marijinim kipom. Z enim pogledom se je ozrla okrog sebe: tam stara, domača kmečka peč, pri oknu pisalna miza, v kotu bela javorova miza s krizantemami v vazi. O, kako lep je ta dom! Že desetletja stoji vsaka stvar v vzornem redu, že desetletja tiktaka stara družinska ura na steni, ali čas tu nima oblasti.

Koliko ljudi je že šlo skozi ta tihi dom: gostje, prijateljice, služinčad. Vsi so bili lepo sprejeti, ali vsi so se vračali spet v svoje domove.

In dékle. Pogledale so v to hišo. Ostale so eno leto, dve, tri, z rokami so otipale predmete, s srcem ne. Prišel je fant pod okno, le njemu je zaklicalo srce. Po Božiču je prišla spet nova služkinja. In tudi ta bo morda že čez leto dni odšla v svet.

Videla jih je hrepenече po tujstvu, po daljavah, po bogastvu in jih pomilovala. O, čemu jih je milovala? Kaj jim ni lepo v svobodi? Kómu pa jaz živim, jaz Marta Petrinova? Bog, Tebi izročam vse svoje misli in želje, svoja dejanja, svoje srce, vso svojo dušo, sebe vso, vso. Ali Bog včasih molči. In dom molči in vse molči, odnekod pa se približuje nekaj, kar peče ko ogenj, ki ne sveti — strah pred prihodnostjo. Ali bo res zmerom ostalo tako? Kaj vendar mislim? Kako sem raztresena! O, Bog, ne zameri mi, da ne morem biti niti eno uro čisto s Teboj. Spet je zagledala v duhu staro Agato, kako vpije, togotna in onemogla. Ali

se je res napila? Zakaj neki se je napila? Da jo gloje res tako globoka žalost? Ne misliti o tem. Moliti, samo moliti. In znova je skušala zbrati se. Ali tedaj jo je zmotila druga podoba: izmučen obraz nesrečne Tončke, padlega dekleta, ki ji je pred leti stregla sleherni večer do smrti. Tončka je svoj čas služila pri nji. Potem jo je zvalila tujina. Tam je našla človeka, ki jo je ljubil. Udala se mu je. Še tisto noč pa je od njega zbežala na železniški nasip in se vrgla pod vlak, ki ji je odrezal noge . . . O, tudi ta je s svojim dejanjem izpričala svojo krivdo. Življenje brez molitve je praznota, iz katere vstaja poguba. Ne glej se v zrcalo, ogibaj se vsega, kar te miče in vabi, delaj, kar ti je zoprno, išči muk in težav, odklanjaj hrano, ki jo poželiš, uživaj malo in še tisto brez slasti, bodi slepa dekla — služabnica v vrtu Gospodovem — tako so jo učili že kot otroka v samostanski šoli. Marta pa je vsa ta svarila iz otroške dobe nesla s seboj skozi vsa razdobja svojega življenja. Kadar so se otroci igrali, je bila med njimi vedno za tisto, ki je morala vse druge ubogati in se jim pokoravati. Ko so se iger naveličali in se razposajeni razkropili, je radevoljno pospravljala za njimi. Še več, zaradi njihove nagajivosti je pretrpela marsikatero kazen. Ali vse to se ji je zdelo nekam v redu in občutek trpljenja jo je navdajal s posebno slastjo.

Doživljala pa je tudi ure nepopisne potrnosti. Zdravje v njej se je uprlo in zaželela je biti vedra in razposajena, kakor so bile druge deklice. Pa se ji ni posrečilo. Najmanjši prestopok jo je tako razburil, da ni bila poprej mirna, dokler se ni opravičila pred šolsko sestro. In potem si je naložila prostovoljno pokoro in je ure in ure pretičala v kotu, medtem ko so se sošolke zabavale na vrtu.

S težavo se je učila. Ali s pridnostjo, ki je mejila že na trmo, je dokončala meščansko šolo, potem se je pa vrnila domov in prevzela gospodinjstvo.

Starši so ji zapustili veliko posestvo, sestro Leno, Agato in vse železne navade, ki jih je napravil čas nepremagljive. Odslej je živela gospodarjenju in delu usmiljenja. Ni bilo prosjaka, ki bi odšel iz te hiše praznih rok, ni bilo vaščana, ki ne bi v pomanjkanju ali nesreči lahko iskal pomoči pri Marti. Ni gledala na obraz. Potreben si, kakopak, drugače bi ne prosil. Kakor je bila do sebe stroga, pa je drugim prizanašala. „Ali mi posodite denarja, streho bom popravil, ograjo bom postavil, kozolec moram pokriti . . .“ In Marta je posojala in ni zapisovala. Če si pošten, boš vrnil, če si pa zanikrna duša, Bog ti greh odpusti. Bolje je biti stokrat prevaran, kakor zamuditi eno samo dobro delo. In Bog je obilno povračal njeno dobrotljivost: polje je bogato rodilo, sadno drevje se je šibilo od težkih sadov, vinograd je slovel daleč naokrog.

Njeno geslo je bilo: Dajaj in stotero ti bo povrnjeno. Kaj čuda, če je nekega dne podpisala menico, glasečo se na več sto tisoč, trgovki Bradačevi, nekdanji sošolki. Šele pozneje se je zavedla, da bi ta vsota lahko prav usodno vplivala na trdnost njenega posestva, če bi kdaj dolžnica ne utegnila izvršiti svojih obveznosti. Ali zanašala se je na božjo voljo in poštenost ljudi.

O tej obveznosti ni pravila niti svoji sestri Leni, ki bi se — kdo ve — morda še razburjala zaradi njenega nekam nepremišljenega dejanja, zakaj Lena ni bila tako odprta in zaupljiva do ljudi.

Tako molim? se je spet zdrznila. Ali zdaj jo je zmotilo vpitje iz kuhinje. Že spet Agata?

Tiho je odprla vrata v vežo in prisluhnila. To je pa že od sile: Agata nori. Poiskala si je deklo Francko za svoje tožbe in težave. Marta spet zatrpi, kakor da ji nevidni sodnik izprašuje vest.

„... O tudi jaz, Agata, bi lahko imela svoj dom, lahko bi bila mati, otrokom bi dala življenje, vedela bi, čemu živim, vsaj otroci bi kedaj jokali za menoj in se me spominjali...“ Jokaje je pripovedovala, dekla pa ji je v vsem pritrjevala.

„... o kako so me pri tej hiši ukanili za življenje. Salamenska, hinavska dobrotljivost! Kar pri nas ostani, Agata, ker si tako pridna in zvesta. Do smrti boš pri nas, ničesar ti ne bo manjkalo...‘ Tako so me ujeli v svoje mreže, jaz norica pa sem ubogala. In zdaj? Kaj imam zdaj? Sitno starost — to je vse. Vse drugo pa je zbežalo mimo. O, ti sveta čednost. Ničvrednice so se res vlačile v sramoti in grehu, nekaj časa so se jih ljudje ogibali, pozneje pa — kaj bi, človek je človek, posebno pa ženska v kesnejših letih... In vse jim je bilo odpuščeno in zdaj žive kot matere ali vdove. Jaz pa? O, bo že še tudi naša Marta jokala kot jaz sedaj! Tudi nad njo bodo prišla stara leta in tudi zanjo bo prepozno...“

Marta je zbežala v sobo. Vso so jo presunile te besede. Ali jo res čaka takšno kesanje? Zamižala bi, zamašila bi si ušesa, da bi ne mogel nevarni klic do nje. Razburjena je iskala zavetišča, da bi se pomirila, ko ji je pogled obvisel na pismu na mizi, ga še ni bila prebrala. Hlastno je segla po njem in ga preletela z očmi. Tedaj ji je roka vztrepetala. Prebrala ga je vnovič in se ozrla topo pred se. Potem se je sesedla brez moči...

Zvedela je, da je trgovka Bradačeva izgubila po lastni krivdi vse premoženje, in da je denarni zavod zdaj poklical Marto Petrinovo kot plačnico zapadle menice. Kje naj vzame toliko gotovine, kako naj v redu plačuje tako visoke obresti? Bliskovito se vsega zave: zdaj se bo

zavod vknjižil na Petrinovo posestvo! To posestvo je bilo doslej zmerom nedotaknjeno . . .

Marta je na koncu svojih moči. Ne more se več premagati. Oblijejo jo solze, razjoka se, kakor se ni še nikoli. Razjoka se nad vso samo, kakršna je, zakaj v tej uri se je zavedla, da nima nobenega oporišča več. O, morda ji je bil dom prav tako trdno oporišče kot molitev!

Ta dom pa se je zdaj zamajal do temeljev . . . Zdajci zasliši korake. Dekla prihaja. Naveličala se je bila Agatinih tožb. Marta upihne svetilko. O, take me ne sme videti. V naglici in v temi pa zadene ob luč, da se steklo razbije.

Dekla najde svojo gospodinjo vso zmedeno. Hiti po svečo, kliče Agato. Obe se vrnete v sobo in najdeta Marto zleknjeno v naslanjaču v mrzlici živčnega napada, kdo ve . . .

Lena pa je medtem odgrinjala posteljo v svoji sobici. Vrnila se je bila od sestanka z nekdanjo sošolko, ki je kot velikomestna gospa vedela toliko zanimivega povedati. Vsa še razgibana po slutnjah, ki so jih v njej sprostila pripovedovanja bežne blagovestnice, je zasanjala neko neizrekljivo srečo, ki bo obiskala nekoč tudi njo.

Na široko je odprla okno in se sklonila v jesensko noč. Skozi trgajoče se oblake je sevala medla mesečina v dekliško spalnico.

Lena je odložila plašč čez stol, stopila k umivalniku in se zagledala v zrcalu. Obstala je, čudila se sama sebi: sanjsko motno se je odražala njena postava iz zrcaleče se mesečine.

Tako lepo ji je bilo.

Tedaj so se začuli udarci na vrata. Lena se je vsa zdrznila in rdečica ji je oblila lica, kakor da jo je kdo zasačil pri nepoštenem dejanju.

Vstopila je Agata.

„Gospodični Marti je slabo . . .“

„Slabo?!“ je Lena kriknila.

„Morda bo treba poklicati zdravnika . . .“

„Za božjo voljo! Takoj pridem k njej!“

O, niti trenutki sreče ji niso prizanešeni. Komaj se je vdala sanjam, že jo je Marta prekinila. Ne, sanje niso zanjo, tudi ona mora prehoditi pot svoje sestre.

Za hip jo je obšla toga žalost, ali z močno voljo se je premagala in zatajila v sebi vse tisto neizrekljivo, kar ji je bilo napolnilo dušo, in kot ljubeča sestra je odhitela k Marti.

(Dalje prihodnjič.)

SODOBNI PROBLEMI

O NAČRTU ZA LJUBLJANSKO UNIVERZITETNO KNJIŽNICO

Da je stara ljubljanska licejska knjižnica — ali kakor je danes njen uradni naziv: Državna študijska biblioteka — v obupnem položaju in da je takojšnji izhod iz te zagate zanjo vprav življenjskega pomena, je jasno. Neštevilni strokovnjaki so zadnji čas v raznih revijah in časopisih javno ugotavljali in opozarjali, da je naša licejka stisnjena v tako tesne, malo varne in za svoje namene neprikladne prostore, da je njen razvoj ogrožen, vsako uspešno delovanje pa silo otežkočeno, če ne že nemogoče. Dragocene redke knjige, med njimi unika, nenadomestljive listine in stari rokopisi so proti požaru in vplomu komaj za silo zavarovani. Javnosti je uporabljanje te največje slovenske knjižnice skoraj onemogočeno, tako da tvori ves ogromni knjižni inventar dejansko mrtev in neploden kapital. Znanstveno delo in proučevanje zbranega gradiva pa je v prenatrpani biblioteki skrajno ovirano.

Bibliotekarji in znanstveniki občutijo vsak dan huje posledice teh nedostatkov. Stiska z množičimi se knjigami narašča neprestano. Odkar je nekdanja kranjska študijska knjižnica postala osrednja slovenska biblioteka in dobiva sedaj kot državni zavod dolžnostne izvode iz vse Slovenije, dà, celó iz vse države — medtem ko je pred prevratom zbirala v glavnem samo slovenske, zlasti kranjske tiske —, postaja prenapolnjenost knjižničnih skladišč vse večja. Vsi prostori knjižnice so zvrhoma natrpani s knjigami in časopisi, tako da jih, zložene v silne grmade, shranjujejo že v kletih in po hodnikih. Da niso zaradi tega knjige in periodični listi dostopni bralcem, je očitno. Že v nekaj letih bo pa število knjig tako naraslo, da bo treba dotok novih kmalu omejiti, v doglednem času pa sploh ustaviti.

Vsakdo lahko vidi, da je tako stanje nevzdržno. Tega se naša javnost zaveda že nekaj let, vendar se vprašanje, kako najti za licejsko knjižnico prikladne nove prostore pod lastno streho, doslej še ni premaknilo prav za prav nikamor. Pred leti so se na pobudo vseučilišča pričela prva dela v tej smeri. Za zgradbo knjižničnega poslopja se je celó že zagotovil denar v državnem proračunu, zaradi tehničnih ovir pa je ostalo vse le pri početkih. Poglavitni razlog je bil ta, da niso bili pravočasno izdelani ustrezajoči stavbni načrti. Nedavno se je pričelo to vprašanje vnovič javno razpravljati. Da se je zanimanje kulturnih krogov za končno ureditev tega problema spet prebudilo, je brez dvoma predvsem povzročil načrt, ki ga je za gradnjo novega bibliotечnega prostora izdelal arhitekt *prof. Jože Plečnik*. Drugo pobudo je pa dobila javnost od akademske mladine, ki je spoznala izredni pomen tega vprašanja za obstoj in napredek ljubljanske univerze in pričela z mladostnim ognjem in navdušenjem široko propagandno delo za uresničitev Plečnikove zamisli.

Nedavno je pa izšla tudi posebna publikacija¹, ki zasluži vsesplošno zanimanje vseh slovenskih razumnikov. Za uvod je *arhitekt Plečnik*, ki je tudi

¹ Jože Plečnik - Francè Stelè: Projekt univezitetne biblioteke Ljubljanske. V Ljubljani. 1933. Univerzitetna tiskarna J. Blasnika nasledniki. Str. 56. 4°.

izdal in založil to publikacijo, sam na kratko popisal stavbo in predložil natančen proračun za projektirano poslopje. Mimo tega vsebuje publikacija podroben popis zasnovane zgradbe, oris stavbišča in misli o njegovem pomenu za estetsko in kulturno zgodovino Ljubljane, nato sledi študija o zgodovini bibliotečnih stavb v našem mestu in kratek statistični pregled o slovenskih knjižnicah, pisatelj pa razmišlja še posebno o krizi ljubljanske študijske biblioteke. Te članke je napisal *dr. Francè Stelè*. Publikacijo, ki je prava bibliotilska izdaja in tipografsko res dovršeno delo, krasi šestnajst podrobnih Plečnikovih načrtov, ki osvetljujejo projekt knjižničnega poslopja z vseh strani, tloris stavbišča in bližnje okolice ter dvanajst podob in načrtov, ki izpopolnjujejo zgodovinske podatke o ljubljanskih bibliotečnih stavbah. Izdaja je po svoji opremi za zgled našim izdajateljem, v dokaz naše visoke knjižne kulture in nemale tiskarske sposobnosti, hkratu pa priča, kako smo Slovenci tudi v tem pogledu po vojni napredovali. Značilno je, da izhaja to razveseljivo izboljšanje knjižne opreme pri nas, ki jo opažamo vsevprek, prav iz Plečnikove šole.

Nova zgradba osrednje knjižnice, ki naj bi se čimprej izpremenila v pravo univerzitetno biblioteko z vsemi pravicami takega mednarodno priznanega znanstvenega zavoda, naj se po Plečnikovi zamisli dvigne na prostoru nekdanjega knežjega dvorca, porušenega brez prave potrebe kmalu po potresu leta 1895. Stavbišče leži na starih kulturnih tleh med Gosposko, Knežjo in Vegovo ulico, renesančni knežji двореc je namreč hranil mimo drugih zanimivosti bogato knjižnico in zanimiv arhiv Turjačanov. Pa ne le zaradi zgodovinskih spominov, tudi iz praktičnih razlogov je stavbišče prav primerno izbrano. V neposrednji bližini je univerza z nekaterimi instituti, ki so v realki. Do tehnične fakultete na Mirju ni daleč. Še bliže so konservatorij, trgovska akademija in srednja tehnična šola. Tod okrog pa je tudi še dovolj prostora za nove zgradbe, ki bi utegnile služiti namenom univerze. Precej onstran Gosposke ulice leži nezazidano stavbišče za nekdanjim lontovžem, današnjim dvorcem Kmetijske družbe.

Z novo stavbo univerzitetne biblioteke bi naposled dobil tudi nekda lep strnjeni, zdaj razbiti Novi trg, neogibno potrebni arhitektonski zaključek vsaj na vrhni strani, pridobila bi tudi Vegova ulica z Napoleonovim trgom, ves okoliš pa, ki je zdaj nesrečno raztrgan, bi nudil poslej vsaj medlo podobo nekdanje skladnosti. Seveda bo treba prej ali slej Novi trg tudi spodaj ob vodi zapreti v vrsto stavb, ki bodo obenem zaključevale tudi Breg. Za te stavbe ob Ljubljani je Plečnik mestni občini že pred nekaj leti izdelal zanimive načrte, ki bi Novemu trgu vrnili značaj lepo zaključenega intimnega trga, na katerem se je navzlic vsem grehom pravkar minile dobe ohranilo še nekaj lepih plemiških hiš z okusnimi baročnimi fasadami.

O smotrenosti projektirane bibliotečne stavbe morejo najbolj soditi strokovnjaki sami. Arhitekt je izkoristil izkustva, pridobljena pri največjih in najpopolnejših današnjih knjižničnih stavbah. Vodilno načelo je povsod: varnost, pravilno obvarovanje pred škodljivimi zunanji vplivi, preglednost zalog, lahek dostop do knjig in možnost proučevanja v knjižnici nakopičenih knjižnih zakladov. Stavba naj bi imela razen številnih, razmeroma majhnih skladišč za knjige in časopise v celičnem sistemu, ki se je pokazal kot najprikrajnejši za poslovanje s knjigami, najvarnejši in hkratu najcenejši — saj omogoča vskladiščevanje največjega števila knjig na najmanjšem in razmeroma najbolj varnem

prostoru — še razne dvorane. To bi bile predvsem velika čitalnica, razen nje ločena čitalnica za časopise, prostorna predavalnica, posebna razstavna dvorana in čitalnica za profesorje. V posebnih, dobro zavarovanih prostorih bi se hranile grafične zbirke in rokopisi. Po zasnovi bi knjižnično poslopje tedaj predvidoma zadoščalo za dolga desetletja.

Stavba ima po Plečnikovem načrtu lice obrnjeno na tri ulice tako, da sta stranski krili zadaj (kjer se naslanja projektirano poslopje na stare hiše, ki stoje pred križarsko cerkvijo) zvezani z nižjim traktom, v katerem je zgoraj velika čitalnična dvorana. Glavno pročelje naj bi gledalo na Knežjo ulico, stranski vhod pa bi bil tudi v Gosposki ulici. V Vegovi ulici se poslopje dotika spoštljivo ohranjenega starinskega mestnega ozidja, ki je v temeljih še iz rimskega časa, zgoraj pa srednjeveško. Stavba bi imela štiri nadstropja, pri tem je arhitekt pazno upošteval višinske razlike med Gosposko in Vegovo ulico. Njena zunanost kaže značilnost nekega, dejal bi zgodnjebaročnega sloga. Razen močnih okenskih okvirov, zlasti njihovih, na konzolah slonečih prečnikov, naj bi bile pročelne stene docela gladke, brez štukaturnega ali drugega okrasja. Učinek je preprost in stvaren, morda skoro malo preveč trezen. Nad glavnim vhodom je zamišljen balkon z značilnimi baročnimi oblastimi stebrički. Obe stranski pročelji sta glavnemu pročelju v bistvu podobni, le da tvori tu namesto glavnih vrat težišče vglobljeno veliko tridelno okno, ki sega skozi dve nadstropji in je ob straneh poudarjeno z rusticiranimi poluslopi ter zgoraj okrašeno s podobnim odprtim balkonom, kakor ga imajo glavna vrata. V notranjosti, ki je prav tako skromna in preprosta kakor zunanost fasade, je glavni poudarek na bogatejšem stopnišču, vodečem v veliko čitalnično dvorano.

Skromno preprostost v zasnovi fasad in notranjosti je arhitektu gotovo narekovala upravičena težnja po kar najstrožjem varčevanju. Vendar mislim, da bi pri tako obsežni in znameniti stavbi bilo treba misliti tudi na kiparsko in slikarsko okrasje, in to ne le v notranjosti, temveč tudi na zunanosti poslopja. Po načrtu je na vseh treh pročeljih kot edini kiparski okras določen plastični sklepnik nad glavnimi vrati. Varčnost v tem pogledu se mi zdi pretirana. Prav tako važno, če ne še važnejše, pa je vprašanje, iz kakšnega gradiva bo stavba zidana. Zlasti velja to za njeno zunanost. V žlahtnem materialu, to je v rezanem kamnu, bi vsa lepota razmerij na fasadah, skladnost ploskev in okenskih odprtih šele prišla do prave veljave. Zaradi lepotnega učinka poslopja, ki bo moralo služiti svojemu namenu stoletja, je varčevanje, kakršnega opažamo na nešteti novjših stavbah v Ljubljani, kar popolnoma neumestno. Predvsem mislim tu na zadnje čase tako pogostno uporabljane cementa namesto kamna. Če se bo našlo kritje za precejšnje stavbne stroške, bo menda vendar mogoče priboriti si še tisto malo, kar je treba, da bo poslopje res veličastno in da bo dostojno služilo svojemu namenu.

Po osvoboditvi smo dobili Slovenci več kulturnih zavodov, ki tvorijo vrhunec duhovnega udejstvovanja slehernega naroda. Dobili smo univerzo in konservatorij, izpopolnili in razširili si gledališče, povečali muzej in zgradili Narodno galerijo v reprezentanco slovenske oblikujoče umetnosti. Kakor so vsi ti zavodi našli le skromno zavetje pod streho že stoječih stavb in le za silo, vendar naša osrednja knjižnica, ljubljanska državna študijska biblioteka, doslej še zmerom nima prostorov, kjer bi bilo knjižno bogastvo primerno obvarovano pred propadanjem in bi bilo dostopno bralcem. Nerazumljivo se zdi, da ta

zavod še ni dobil svoje strehe, če pomislimo, da je to centralna biblioteka naroda, ki izdaja in konzumira izredno mnogo knjig.

Za vsakega Slovenca, ki ima le količkaj duhovnih potreb in zanimanja, je dovršitev novega bibliotečnega poslopja v Ljubljani gotovo najnujnejša in res neodložljiva potreba, pravo prestižno vprašanje slovenske kulture. Načrti, pri katerih so z arhitektom sodelovali bibliotekarji in univerzitetni strokovnjaki, so izdelani do vseh podrobnosti. Projekt je zlahka izvedljiv in ustreza vsem praktičnim in estetskim zahtevam. Proračunani stroški niso previsoki, treba je samo najti sredstev za izvedbo načrta. Stvar javnih zastopstev in naših političnih delavcev je, da preskrbe denar in da omogočijo izvršitev projekta, ki bo pokazal, da današnja Ljubljana ne zaostaja za Ljubljano minulih stoletij, ki je ustanovila velike javne knjižnice in zanje postavila lepe in primerne prostore. Z ustvaritvijo Plečnikovega načrta bo naša univerza dobila prepotrebno izpopolnitev, ki jo zdaj tako nujno potrebujemo, univerzitetna biblioteka pa ne bo več zgolj nepregledno in nedostopno skladišče knjig, temveč znanstvena ustanova, ki bo dostopna vsakomur.

Arhitekt Plečnik je v zadnjih petnajstih letih ustvaril že toliko, da je v nekaterih okrajih prav do dobra izpremenil lice mestu. Po njegovih načrtih se bo razvijala v prihodnosti Vélíka Ljubljana. Z veliko ljubeznijo do rodnega mesta in z ostrim čutom za lepoto in mikavnost starih oblik je Plečnik sijajno preuredil Cojzovo cesto, na novo izoblikoval Šentjakovski trg, oživil prej razdrapano Vegovo ulico. Po izvorni njegovi zamisli je nastalo trimostje, je bil obnovljen rotovž, bila vzorno prenovljena cerkev sv. Florijana in njena okolica. S stavbo univerzitetne biblioteke na vogalu Novega trga bo dobil eden najintimnejših in kolikor toliko še ohranjenih delov lepe baročne Ljubljane mogočen poudarek in slogovno skladen zaključek. S to stavbo, ki je za enkrat njena postavitev osrednje vprašanje slovenskega razumništva, bo v skladno in mogočno podobo nove Plečnikove Ljubljane, ki se vidno oblikuje pred našimi očmi, vstavljen dragocen in pomemben kamen. *K. Dobida.*

BELEŽKE K ZGODOVINI SLOVENSKEGA ŠOLSTVA¹

Vsak narod, ki živi zavedno kulturno življenje, si je v svesti tudi pomena domačega šolstva, ustanove z velevažnim poslanstvom. Dana mu je namreč naloga, da oblikuje subjektivno duševnost doraščajočega človeka in jo spaja z objektivno duhovnostjo njegovega naroda in kulturnega sveta, v katerem živi. Osrednji vzgojni organ pri tem pa je materinski jezik. V njem žive sporočila prejšnjih rodov, vanj se obrazijo stremljenja sodobnikov. Zato je vsakemu kulturnemu narodu pouk materinščine težišče vsega pouka, ki ga goji s posebno pozornostjo in skrbjo. — Temu poglavju v zgodovini našega srednjega šolstva je namenjen pričujoči sestavek.

O učbenikih in pouku slovenščine na naših šolah je mogoče govoriti prav za prav šele izza marčne revolucije. Če se pa z nekoliko širšimi vidiki uvodoma ozremo tudi v našo kulturno davnino izpred tega razdobja, se nam pokaže, da sta skrb za domače šolstvo nasploh gojili že obe naši tedaj najpomembnejši dobi: reformacija in preporod. Prva je to delala iz versko-propagandnih nagibov, druga pa v svojem narodno-vzgojnem buditeljstvu, pri

¹ Uredništvo pripravlja o tem problemu še nekaj podrobnih razmišljanj.

čemer je svojo dejavnost oslanjala na vladne odloke o demokratizaciji in poddržavljenju osnovnega šolstva pod Marijo Terezijo. Na srednji šoli se je v preporodni dobi slovenščina začela uveljavljati pod francosko vladno za časa „Ilirije“, po nje skorajšnjem zatonu pa se je zopet nadaljevala stara tradicija, ki slovenščini ni bila prijazna. Edina izjema sta bili stolici za slovenščino na ljubljanskem (izza 1817. leta) in graškem liceju (1812/1813 in od 1823 dalje), ki pa nista bili srednji šoli v današnjem smislu. V tem je bil nekak nadomestek za slovenski učni jezik na francoski srednji šoli, sicer pa o uzakonjenem pouku slovenščine na srednjih šolah slovenskega ozemlja tedaj ni bilo sledu.

Šele z 1848. letom so se pouku materinščine na naših srednjih šolah odprle realne možnosti, da si zakorenini osnove in zaživi kot samosvoj kulturni organizem z lastno notranjo razvojnostjo. Zato bomo skušali v tem pregledu srednješolskih učbenikov slovenščine, zlasti čitanke, očrtati v glavnih potezah, kako se je izza marčnega prevrata snovalo delo zanje, kako so knjige zorele iz idejnega obzorja dob in osebnosti, kakšna je bila njih vsakokratna cena, kakšna pomembnost za oblikovanje mladega rodu in v čem je njih današnja kvaliteta razvojno rasla v tej osemdesetletni zgodovini.

Pregled seveda ne more biti povsem izčrpen in do podrobnosti dodelan, ker se pisec razen nekaterih poglavij v Ilešičevi knjigi „O pouku slovenskega jezika“ (1902) in neklih člankov v SBL ni mogel oslanjati na nobeno drugo znanstveno delo. Zato hoče biti ta pregled le poskus informativne skice.

*

S padcem predmarčnega absolutizma so se nam marsikod zrahljale vezi, ki so dotlej uklepale našo kulturno in politično dejavnost. Eno dejstvo pa je tudi preko „pomladi narodov“ ohranilo svojo veljavnost: usodo države, v kateri smo živeli, in s tem tudi našo usodo, je slej ko prej uravnaval tuj, našim narodnim težnjam sovražen živelj. Obstoje vladajočega nemštva je bil življenjsko vezan na čim uspešnejše ugnetenje slovanskih narodov avstrijske monarhije, kar se je v ustavni dobi vršilo resda na znosnejši način, pri tem pa mnogo očitneje kakor v predmarčni dobi. Tedaj se je otipljivo razodela naivnost tistih naših preporoditeljev, ki so ob romantičnem naštevanju slovanskih milijonov prihajali do naziranja, da je Avstrija slovanska država. Sicer pa je ustavno dobo kmalu po njenih početkih prerušil Bachov absolutizem (1852—1859), ki je tudi na šolskem področju znatno tlačil svoboščine, ki so se nam obetale v prvem revolucijskem zanosu enakopravnosti. Tako je postala slovenščina šele po njegovem padcu (januarja 1860) za vse slovenske dijake obvezen predmet. Dotlej pa red iz slovenščine ni imel nobene veljave in slovenski pouk je bil še brez trdnih tal v učnem načrtu. Ker se pa v Avstriji slovensko ozemlje ni krilo s pokrajinsko-upravnimi enotami, v katerih so živeli Slovenci, in je imela slovensko večino samo Kranjska, je bila tudi samo ta deležna večjih uspehov v borbi za domače šolstvo. Tako smo leta 1871. pod Hohenwartovo vladno dosegli, da se je uvedla slovenščina kot učni jezik v nižje razrede srednjih šol, a je to veljalo le za Kranjsko. Prav tako je bila kesneje tudi pod Taaffejem glede slovenskih paralel na gimnazijah. Zahteva po njih za celjsko gimnazijo pa je dovedla leta 1895. celó do razpada Windischgrätzove koalicije. Skratka: sistem je bil tak, da je jedru sicer po malem dopuščal postopno dograjanje domačega šolstva, obmejnim slovenskim predelom, zlasti na Koroškem in Štajerskem, pa

je odrekal in dejansko preprečeval polno kulturno sožitje s središčem. Zato tam slovenščina tudi v srednji šoli ni mogla doseči takih uspehov kakor na Kranjskem.

*

Duh nove dobe, zlasti pa posebni vladni odloki o pouku materinščine so pri nas razgibali v delo za srednješolsko učno knjigo slovenščine — predvsem čitanko — pripadnike obeh že izza predmarčne dobe v naši literarni kulturi snujočih smeri: konservativne noviške, ki je v svojem demokratizmu izpovedovala načelo jezikovno-kulturne intenzivnosti, in ilirske jezikovno-reformne, ki je propovedovala ekstenzivno jezikovno integracijo, ki ni bila v skladu z organsko rastjo našega jezika. Ilirska smer je bila s svojimi sredobežnimi jezikovnimi težnjami odsev maloupnosti naših obmejnih duhov, koreninila pa je po svoji praksi tudi v splošnem obeležju dobe, ki se je bila burno pognala preko tradicije in je tudi v jezikovnem pogledu izgubljala smisel za organsko gradnjo na utrjenih osnovah.

Obe naznačeni jezikovno-kulturni načeli sta prišli do izraza in pokazali tvorno voljo že prčej pri prvih početkih naše srednješolske čitanke; prvo po Bleiweisu, drugo po Macunu. Gradivo za nižješolsko čitanko pa je tedaj zbiral tudi Miklošič, leta 1849. Že izredni profesor na dunajski univerzi. Ko pa je izvedel za priprave v Ljubljani, je svoje delo opustil. Začel pa je čez nekaj let sestavljati čitanke za višjo gimnazijo, ker je Bleiweisovo izdajanje nižješolskih čitank nekam zastajalo.

Kot prvo izmed del te vrste je izšlo proti koncu 1849. leta Macunovo „Cvetje jugoslavjansko z dodanimi cveti iz drugih slavjanskih vertov. I. Cvetje slovenskiga pesništva“. (U Terstu 1850.) To prav za prav ni bila čitanka v pravem pomenu besede, temveč šolska antologija slovenskega pesništva, narodnega in umetnega, s „Piesmotvori dodanimi iz ilirskog“. Knjiga vsebuje tudi poglavja iz poetike in metrike ter priča, da je imel avtor precej razgleda v literarno teorijo in prilično zadovoljiv okus. Prešeren je razmeroma prav častno predstavljen (Krst pri Savici, Nova pisarija, Prva ljubezen, Slovo od mladosti, Povodni mož, 6 sonetov i. dr.). Prišla bi bila v poštev za višjo gimnazijo, kakor je to priporočil Šafařík. Vendar je bilo „Cvetje“ pisano v slovensko-ilirski jezikovni mešanici in imelo poleg tega še vrsto drugih hib, po katerih je v svoji uradni oceni udaril Metelko, ki je knjigo pokopal. Čeprav se je ta antologija kje morda začasno rabila, kakor piše Glaser (III, 148), ji vendar življenje prave šolske knjige ni bilo dano.

Bleiweisova berila za nižjo gimnazijo („Slovensko berilo za I.—IV. gimnazijski razred“; I. — 1850, II. — 1852, III. — 1854, IV. — 1855), katerih prvi dve sta bili sestavljeni pod njegovim vodstvom, drugima dvema pa je bil sam tudi urednik, so bila glede literarne cene tekstov neprimerno šibkejša kakor Macunovo „Cvetje“. To se je pač docela skladalo z noviškimi literarnim obzorjem in okusom. Poezija je v teh berilih skromno životarila ob prevladujoči poučni prozi (predvsem prirodopisne in zgodovinske vsebine). Samo ob sebi je umevno, da je imel Koseski v čitanki, ki je vzrasla iz „staroslovenske“ dobe, prednost pred Prešernom. V vseh štirih berilih so le tri Prešernove pesmi, Koseskega pa dvanajst (s prevodi vred). V prvem berilu je bilo še najmanj poučnih sestavkov, v ostalih treh pa je bilo razmerje tako, da so realije presegale število pesniških in pripovednih tekstov. Med prevedenimi teksti so v

prvih dveh berilih bili nemški viri številneje zastopani kakor slovanski, v tretjem in četrtem pa je bilo slednjih več. Prevodi iz slovanskih jezikov so prihajali za Bleiweisa torej šele za višnjo stopnjo v pošteve.

Miklošič je sestavil svoja berila za višjo gimnazijo (*„Slovensko berilo za V.—VIII. gimnazijalni razred“*; V. — 1853, VI. — 1854, VII. — 1858, VIII. — 1865, II. izdaja Navratil — 1881) po vzorcu takratne nemške čitanke. V prvih treh čitankah — zadnja je bila slovstvena, o njej v zvezi z Janežičem — je med sestavki v prozi zopet prevladovala poučnost, predvsem kulturno-zgodovinske stvari. Dasi je bil tu Prešeren predstavljen z eno pesmijo več kakor Koseski, daje izbor tekstov tudi tem berilom izrazito „staroslovenski“ značaj. Prevodi iz slovanskih jezikov, ki jih je v Miklošičevih čitankah sicer manj kakor v Bleiweisovih, pa kažejo širši razgled po slovanskem svetu in so upoštevani pred prevodi iz nemščine.

Prvi, ki je pri svojem delu za slovensko srednješolsko čitanko družil v sebi obe dobri lastnosti prednikov: Macunov smisel za vzgojnost literarne kvalitete in Bleiweisovo (Miklošičevo) nenaklonjenost jezikovnemu eksperimentiranju, je bil Janežič. Kot Majarjev učenec je sicer tudi on izšel iz ilirskega tabora, je pa kmalu po zmagi Svetčevih „novih oblik“ spregledal, da nam je z njimi ilirizem dal vse, kar nam je v jezikovno-oblikovnem pogledu mogel dati, ter se oprijel literarnega dela na realnih osnovah. Ker je pač čutil pomanjkljivost Bleiweisovega berila, je že 1852. leta izdal *„Cvetje slovanskega naroda“* (Slovenske narodne pesmi, prislvice in zastavice. Perva knjižica), da bi mu s tem dodal „nekako neobvezno dopolnilo“. Vsebina „Cvetja“ je odsev takrat vsepšodne vneme za narodno pesništvo in je plod zbiranja tovrstnega gradiva. Izšla je le prva knjižica; zbirka se morda ni nadaljevala zaradi neuspeha, verjetneje je, da je bil vzrok v tem, ker se je avtor skoro potem posvetil drugemu področju. Začel je namreč pisati slovensko slovnico, ki je izšla leta 1854. in imela pred čitankami to veliko prednost, da se je lahko opirala na krepko znanstveno tradicijo in na sodobno jezikoslovno delo, ki je prav tedaj z Miklošičem odkrivalo nova obzorja. Zato je bila tudi njena znanstvena vrednost na dostojni višini. Ta slovnica se je uporabljala na naših srednjih šolah celih 62 let in je doživela — večkrat izpopolnjena — deset izdaj, dokler je ni leta 1916. nadomestila Breznikova. Janežičeva slovnica je prinesla tudi prvi naš slovstveni pregled za srednje šole. Ker pa je bila tedaj naša literarna zgodovina še v skromnih početkih, je umljivo, da ta pregled ni mogel nuditi bog ve česa. Razdelitev tvarine je bila naslednja: I. Staroslovensko slovstvo (glagoliško, cirilsko); II. Novoslovensko slovstvo (1. razdel: od 16. stoletja do nekako 1770. leta; 2. razdel: od 1770. do 1843. leta; 3. razdel: od 1843. leta „do današnjih dni“). Ker je bila Janežiču (po Kopitar-Miklošičevi „panonski teoriji“) „naša današnja slovenščina naravna hči staroslovensčine“, je odkazal slednji v svojem pregledu nad tretjino prostora, zadaj pa dodal še posebno poglavje: Cirilska in glagoliška azbuka z malim staroslovenskim berilom. Ker pa „novoslovensko“ slovstvo ni imelo tekstov, je odpadla nanj le polovica celotnega „Pregleda slovenskega slovstva“. Posamezne „razdele“ je obravnaval tako, da so kratkemu orisu dobe sledili biografsko-bibliografski podatki o posameznih važnejših pisateljih, tu in tam s kratko oznako. Kljub svojim hibam pa je spis dijaku le posredoval nekoliko vpogleda v našo literarno preteklost do tistih dni.

Že omenjeno Miklošičevo berilo za VIII. gimnazijalni razred je bilo drugo delo te vrste pri nas. Glavna razdelitev je bila tu ista kakor pri Janežiču (stara slovenščina — nova slovenščina), sicer pa je novejšo literarno zgodovino razmejil po stoletjih. Knjiga je prinašala tudi „novoslovenske“ tekste ter je v primeri z Janežičem pomenila znaten napredek, zlasti ker je bila šolski prakti mnogo prikladnejša. V drugi (Navratilovi) izdaji je bilo manj prevodov, zato pa nekaj več poezije. Število Prešernovih pesmi pa je ostalo isto: tri (Nova pisarija, Vrba, Memento mori!); toliko pesmi je imel v berilu tedaj tudi Gregor Krek!

Po padcu Bachovega absolutizma, ki mu je sledila utrditev slovenščine kot obveznega predmeta za slovenske dijake, se je Janežič zopet lotil dela za slovensko srednješolsko knjigo. Iz prakse, kot učitelju slovenščine na celovški realki, mu je vželo spoznanje, da so Bleiweisova in Miklošičeva berila za srednje šole v izvenkranjskih pokrajinah preobsežna. Zato je zanje sestavil nove čitanke, in sicer: „*Cvetnik, berilo za slovensko mladino*“ (I. del 1865, II. del 1867) za nižje razrede, „*Cvet slovenske poezije*“ (1861) za V. in VI. razred ter „*Cvetnik slovenske slovesnosti*“ (1868, II. izdaja 1869, III. izdaja 1870) za višje gimnazije in realke. Slednji dve knjigi sta vsebovali tudi kratko poetiko („teorijo pesmarstva“). Kar pravi Janežič v „Predgovoru“ k „*Cvetniku slovenske slovesnosti*“, to mu je bil osnovni vidik pri sestavljanju teh čitank (oziroma antologij): „Lepota vnanje oblike v soglasju z mikavnim, um in srce blaživnim zapopadkom mi je bila pri izbiri vedno pred očmi.“ Kot urednik „Slovenskega glasnika“, stočiča tedanjih naših literarnih snovanj, se je dobro zavedal, da bo čitanka le ob kvalitetnem izboru predvsem leposlovnih tekstov dosegla svoj namen, „da ogreva mladini srce za milo domovino in sladko materino besedo“. V skladu s temi svojimi načeli je poučne sestavke v primeri z Bleiweisom in Miklošičem izdatno omejil. V „*Cvetnikih*“ za nižje razrede srednjih šol je zavzemala poučna proza le tretjino, v „*Cvetu*“ je sploh ni bilo, „*Cvetnik slovenske slovesnosti*“ ji je prepustil zopet nekako tretjino. Umevno je tudi, da je bilo razmerje med pesništvo in leposlovno prozo v teh antologijah na splošno ugodnejše prvemu, zlasti v „*Cvetniku slovenske slovesnosti*“, kjer je imela leposlovna proza le dobro četrtno tega obsega kakor pesništvo. Ponekod (n. pr. v „*Cvetniku*“, I. del) pa se je že javljalo načelo, ki se je kesneje, ob vzniku nove serije čitank (Sket), programsko uveljavilo, namreč da bodi v čitanki vsakega tretjino: pesmi, leposlovne proze in poučnih beril. Glede prevedenih tekstov v Janežičevih čitankah opažamo, da nemški prevodi znatno zaostajajo za prevodi iz slovanskih jezikov. — Zgodovinski pomen Janežičevih antologij je bil v tem, da so v težišče naše srednješolske čitanke postavile leposlovje. S tem so jo iztrgale „staroslovenski“ suhobni poučnosti in blagodejno usmerile njen kesnejši razvoj.

Janežič je nameraval sestaviti tudi „*Cvetnik*“ za III. in IV. razred srednjih šol, kar pa mu je preprečila zgodnja smrt. Za njim sta začela nabirati gradivo za nižješolsko čitanko M. Pleteršnik in Fr. Hubad, ki pa nista dovršila zasnovanega dela. Njuno gradivo je dobil v roke J. Sket; ker pa njegovi zamisli čitanke ni ustrezalo in je imel že sam dovolj zabeleženega, ga je le prav znatno upošteval. Kakor Janežičeve so izhajale tudi Sketove čitanke — razen zadnjih dveh, ki sta izšli na Dunaju — v našem obmejnem, tedaj tako živahnem kulturnem okolišju: v Celovcu (I. — 1889, II. — 1891, III. — 1892, IV. —

1893, V.—VI. — 1886, VII.—VIII., slovstvena, — 1893, staroslovenska — 1894; nekatere v več izdajah), kjer je bil Sket profesor na gimnaziji. Svojo čitanko za prvi razred je Sket sestavil po načelu, da pripadaj „pesniškemu, pripovednemu in poučnemu berilu vsakemu po jedna tretjina“ Kesenje, zlasti v četrti čitanki, pa tega načela ni več dosledno upošteval in je množil poučne sestavke na škodo leposlovja. Tvarino je v čitankah tako porazdelil, da sta si poezija in proza sledili v izmeničnem zaporedju. Poučni sestavki so se po vsebini naslanjali na ostalo učno snov tistega letnika, pesmi o narodi pa so bile tako razporejene, da so se skladale z zaporedjem letnih časov v šolskem letu. Po izboru gradiva so te čitanke zajele tudi nekaj novejšega slovstva (Stritar, Gregorčič, Aškerc), dasi ne toliko, da bi se bil inventar beriva bistveno pomladil. Urednikova konservativnost v tekstih je bila opazna zlasti v prvih dveh čitankah, v drugih pa je bil obseg narodnega slovstva semertja prevelik. Tako so zavzemale petino knjige v čitanki za V. in VI. razred zgolj pravljice in pripovedke. Tudi slovstvena čitanka prve izdaje je bila še vse preobširna v stari dobi, druga izdaja (1906) pa je to deloma popravila in segla prav do Zupančiča. Našo literarno preteklost je Sket delil v pet dob: v srednjeveško (VI.—XVI. stoletje), protestantsko (1550—1595), katoliško (1595—1765), v prepod slovenskega slovstva (1765—1843: prehodna doba 1765—1795, Vodnikova doba 1795—1830, Prešernova doba 1830—1843) in v dobo narodne prosvete (od 1843 dalje). Od splošne oznake dobe je prehajal avtor na vsakokratne literarno-kulturne prilike, od teh pa na posamezne važnejše pisatelje. Za tem so sledili teksti. Poleg slovstvene je izdal Sket tudi „staroslovensko“ čitanko in s tem razširil v dve samostojni knjigi tvarino Janežičevega „Pregleda slovenskega slovstva“, ki pa je bil le dodatek njegovi slovnici. Priredil je končno tudi zadnjih pet izdaj Janežičeve slovnice.

Sket nam je ustvaril prvo celotno, kljub nekaterim nedostatom kvalitetno serijo srednješolskih čitank; zato ga smemo imenovati utemeljitelja moderne pouka na naših srednjih šolah. Kar se je na tem področju delalo pozneje, stoji že na pragu sedanosti ali pa še v naših dneh s svojimi vrednotami oblikuje naš mladi rod. Zato bomo to zaključno poglavje pričujočega pregleda začrtali le v prerezu.

Sketove čitanke za nižjo šolo so se začele pomlajati (1910—1912) ob sodelovanju J. Westra, ki jih je po prevratu samostojno predelal in izdal. Sedaj rabimo le še knjigi za III. in IV. razred, v I. in II. razredu pa sta ju nadomestili novi, po povsem modernih vidikih sestavljeni čitanki, ki sta izraz naših sodobnih jezikovno-kulturnih stremeljenj in odsev slavističnega dela na naši univerzi. Za višje razrede srednjih šol pa nam je po vojni sestavil čitanke Grafenauer (s sodelovanjem J. Bezjaka in A. Breznika), že proti koncu vojne (1917, 1918; II. izdaja 1920) pa je izdal „Kratko zgodovino slovenskega slovstva“, knjigo, ki zasluži po svoji kvaliteti največjo pozornost in upoštevanje. Janežičeva slovnica je 1916. leta nasledila Breznikova, ki se sedaj obeta že v četrti izdaji. Odkar pa imamo novi čitanki za I. in II. razred, Breznikova slovnica tu ni več v rabi; nadomestili so jo slovniki dodatki v čitankah, ki so tej stopnji pouka prav spretno prilagojeni.

*

Od prve slovenske srednješolske čitanke do zadnjega dela te vrste je preteklo 82 let, doba, v kateri se je njena notranja zgradba od stopnje do stopnje

izpopolnjevala in dozorela do današnjih odlik. Spočeta v Trstu, Ljubljani in na Dunaju se je nato tradicionalno negovala v Celovcu, dokler se ni naposled — prav za prav šele po prevratu — vrnila v naše kulturno središče, kjer je bila deležna svoje gojitve.

Svojo skrb so ji posvečali ugledni kulturni delavci naše preteklosti in sedanjosti, ne le šolniki strokovnjaki, temveč tudi idejni in leposlovni usmerjevalci dobe, dà, celó znanstvenik evropskega glasu je bil med njimi. Vse to nam priča, kako živa je bila v vseh dobah našega dela za učne knjige zavest, da gre tu za nekaj izredno važnega, namreč za oblikovanje vrednosti, ki se bo ob njih klesala duševnost našega mladega rodu in s tem tudi naša bodočnost.

Boris Merhar.

KNJIŽEVNA POROČILA

ANTON OCVRK: RAZGOVORI. Slovenske poti IX/X. Tiskovna za-dru-ga v Ljubljani. Str. 172.

Monografsko-esejistična literatura je pri nas skromno razvita. Šele zadnja leta so se začeli pojavljati tudi po naših časopisih in časnikih literarni razgovori, obiski in sestanki, v katerih izpraševalci prikazujejo osebnosti iz sveta književnosti in umetnosti. Cankarjevi „Obiski“ so edina knjiga te literarne zvrsti. Zato nas Ocvirkovi „Razgovori“ prav prijetno presenečajo, saj je avtor s svojo knjigo res obogatil našo esejistično književnost. Njegovi „Razgovori“ pa so novost tudi po tem, ker vsebujejo duhovne obraze velikih evropsko pomembnih osebnosti, o katerih smo brali razprave le v tujih knjigah in obzor-nikih. Poiskati živ stik z velikimi tvorci francoske in ruske književnosti, napisati o njih zbornik obiskov — to pač zasluži priznanje, posebno, ker takega dela ni opravil še nihče od premnogh naših intelektualcev, ki so živeli leta in leta v tujini.

Ocvirk je vsak razgovor opremil z zaokroženim uvodom. V zgoščenih zgo-vornih odstavkih je živo orisal okolje in zunanjo podobo posameznega pisa-telja, tako da se oris in pogovor zlivata v skladno celoto. Sedmero osebnosti nam govori iz te sveže knjige: A. Gide, L. Sestov, G. Duhamel, N. Berdjajev, A. Maurois, A. Remizov in P. Hazard. Škoda, da avtor ni imel prilike priti v stik še z nekaterimi drugimi reprezentanti sodobne literature, kakor s P. Valé-ryjem, H. de Montherlantom (s pevcem sporta in olimpijskih iger), z J. Girau-douxjem, J. Romainsom, Valery-Larbaudjem ali celó s Claudelom, ki pa žive večidel izven Pariza. Od navedene sedmorice je najsilnejša osebnost *Andrée Gide*. O tem svojstvenem, nevlovljivem duhu, ki se giblje venomer v presenet-ljivih razvojnih krivuljah, so napisali že kupe razprav, razlag, esejev in knjig. Tudi Ocvirk nam je prikazal vijugasto duhovno pot tega velikega zagonetneža kolikor moči izčrpno. Zdi pa se mi, da je preveč poudaril Gideov nemir kot borbo med askezo in čutnostjo. Ali ne izvira ta neprestani nemir iz strahu pred ustaljenjem? Ali ni morda Gide duhovni Don Juan, zapeljivec, satir, piščalkar, čigar zvoki so strupeni ko kačji piki, erotik, čigar nihanja med telesom in dušo spadajo v svet duhovnega sladostrastja? Gideu morála ni dogmatični problem, pač pa polarna protisila, ki se v boju ž njo oblikuje nje-gova silna osebnost. Takemu pojmovanju se je Ocvirk morda še najbolj pri-bližal z naslednjo opazko: „Ali pa ni morda seksualna invertiranost tisti naj-

močnejši vzgon, ki sili Gidea k uporabi proti vsemu, kar se zdi večini sveto, nedotakljivo in neizpremenljivo...?”

Oris okolja, v katerem živi pesnik „Nenravneža“, razodeva Ocvirka kot dobrega opazovalca konkretnosti, ki ume poudariti sleherni značilnost in posebnost kraja, kretnje, pogleda. Izbira mottov nad vsakim razgovorom je izvrstno izpričevalo za prediren avtorjev pogled v tujo duševnost. Pač pa se ne strinjam z Ocvirkovo trditvijo, češ, da na slovensko povojno literaturo čedalje bolj vpliva francoska književnost. Prav naša povojna generacija je živila zavedno ali nezavedno pod vplivom nemškega ekspresionizma in Dostojevskega, kar je takrat ustrezalo nemirnim duhovom na prelomnici. Morda je res, da „francoska literatura zaradi svoje jasnosti in dognanosti lahko neprimerno bolj vpliva kakor na primer nemška“ (Gide), vprašanje pa je, če smo res tako potrebni vpliva zapadnjaškega duha. Tipičnega zapadnjaka vidim v *A. Mauroisju*, čigar spisi se odlikujejo po lahkotnem, jasnem, preprostem in blešččem jeziku, po duhovitem in vsestransko dognanem pripovedovanju. Maurois je ostro nasprotje Gideu. Pisatelj življenj, studij, esejev pa tudi romanov je objektivni duh. Kako plastično nam ga prikaže Ocvirk v orisu okolja. To je svet odličnosti, uglajenosti, reda, ki ga ne more vreči iz tečajev še tako novo razodetje. V tem razgovoru kar podoživljamo francoskega intelektualca, ki živi v neomahljivi veri v večno poslanstvo svoje velike Francije. Maurois je kot vsak tipičen zapadnjak ves prepojen z racionalizmom, s to veliko dediščino 18. veka. Ta racionalizem, ki naj reši vse konflikte, je opazljiv tudi pri *Duhamelu*, čigar dela so protest proti mehanizaciji življenja. Civilizacija, ki jo oznanja Duhamel kot rešitev iz krize, pa je vendar mati — amerikanizma. Duhamel se zateka v nov individualizem (v Salavinu), ki pa o njem nikakor ne moremo trditi, da pomeni iskanje novih moralnih temeljev.

V *P. Hazardju* je našel Ocvirk odličnega zastopnika francoske primerjalne književnosti, velikega znanstvenika z umetniškim nastojem, moža globoko zasidranega v tradiciji, hkrati pa dovezetnega za vse duhovne struje in pojave tudi pri drugih narodih, kar je za Francoza redkost.

Z isto gibkostjo in prožnostjo se je Ocvirk približal tudi Rusom in celó tako težkim iskalcem kakor sta Šestov in Berdjajev. To ni več svet jasne, dognane latinsko-galske kulture, marveč kroženje po temačnem prostorju globlje in globlje v brezna, iz katerih ne prideš več prejšnji nazaj. Šestov in Berdjajev sta emigranta. Nekje pravi A. Remizov, da je popolnoma nepravilno deliti sodobno rusko literaturo v sovjetsko in emigrantsko, češ, da je ta kakor ona — ruska. Res, vendar si ne morem misliti ne Šestova ne Berdjajeva kot filozofa sovjetske Rusije. Reči hočem, medtem, ko nastaja v sovjetski Rusiji nova filozofija aktivnega tostranskega človeka, se pribežnik, izobčenec (v najglobljem smislu te besede) rešuje v notranjo aktivnost, ki se seveda zdi zunanja pasivnost. Notranja aktivnost pa je življenje v religiji. Tako smo se v Šestovu približali diametralno nasprotnemu svetu kakega Mauroisja. „Iskati moramo tisto, kar je višje od Dobrega. Iskati moramo Boga“, kliče Šestov, čigar duhovna pot vodi v „drugo dimenzijo iracionalne resničnosti“, skozi vse filozofije, skozi vse notranje prevrate, začrtane celó v telesnem obrazu samotarskega mistika. Šestov je izraziti borec proti znanosti, saj mu je spoznanje vir greha, zla, razvoja in smrti. Šestov je tedaj ostro opredeljen Anti-Evropec, je dinamičen duh, ki mu je ekstaza vir razodetja resnice. Tu znanost odpove

(prim. izjavo filozofa Lévy-Bruhla, str. 53.). Z občudovanja vredno nazornostjo in jasnostjo je Ocvirk razvil osnovno črto te „filozofije tragičnosti“. V zgoščenih odstavkih, brez ponavljanja istih misli, v nekem redu, ki razpršuje vsako meglenost, je obiskovalec tako ostro odstrl Šestova, da ga že po tej studiji lahko ločiš od na videz dokaj sorodnega mu Berdjajeva. *N. Berdjajev* je najtočneje označen po njegovem motu: „Ali je Bog, ali ni Boga, ali je Bog živa realnost ali abstraktna ideja — to je vprašanje mojega življenja in moje smrti...“ Presenetljiva je njegova vera v sodobno Rusijo: „... Mislim, da se giblje Rusija v novo dobo, ki bo morda globlja od sedanje...“

V teh dveh razgovorih smo dobili prvič čisto otipljivo sliko o tako pomembnih predstavnikih ruskega duha kakor sta Šestov in Berdjajev. Ob njiju imamo priliko zasledovati vplive Dostojevskega, Solovjeva, sorodnih pa tudi nasprotnih struj sodobne evropske filozofije.

Tretji od Rusov je *A. Remizov*, pesnik trpljenja in spokornosti. Ocvirkov razgovor s pesnikom „Sinjega polja“ je morda najtoplejši in najprisrčnejši v vsej knjigi. Prikaže nam Remizova kot vase pogreznjenega zamišljenca in zamaknjena, čigar misli blodijo po davni bajk in mitov. Tudi Remizov išče rešitve vseh konfliktov v duši posameznika, v milosti notranje luči. Remizova pa vidimo v tem obisku tudi kot človeka, in tu nam postane bližji in bolj domač ko še tako velik, pa oster duh, zakaj neka čisto človeška toplota sije iz njega.

Ocvirkova knjiga je pozitiven donos. Z njo smo dobili vodnika po delavnicah nekaterih tujih mojstrov in mislecev, ob katerih lahko primerjamo sebe same, koliko smo se približali ravnini, preko katere vejejo viharji in toki sodobnih evropskih mišljenj. Odlika teh „Razgovorov“ sta preglednost in jasnost podajanja še tako zapletenih problemov, zmaga nad doktrinarnostjo in suhotnostjo pisanja. Ocvirkova dikcija je gotovo pridobila v francoski šoli, saj se samo tu pa tam še kažejo ostanki njegovega nekdanjega lirizma, kakor v pleonazmu, „v temo notranjih razkolov poglobljenih mistik“, ali v stavku „melanholični, z ekstazami zaslonjen svet“ in drugo. V stavku „Religija se je naslonila na kapitalizem...“ je netočnost, najbrž je namesto „religije“ mišljena „Cerkev“.

Miran Jarc.

STEFAN ZWEIG: MARIJA ANTOINETTA. Slika povprečnega značaja. Poslovenil F. Albrecht. Tiskovna zadruga v Ljubljani. 1933. Slik 6. Str. 568.

Pisatelj življenja nesrečne francoske kraljice ni pri nas neznan, njegov Fouché roma iz rok v roke. Avstrijec Stefan Zweig je izšel iz kroga pesnikov St. Georgea in H. v. Hofmannsthala. Bolj kot pesnik oblikovno dovršenih verzov in bolj kot novelist je Zweig pomemben kot posredovalec med tujimi kulturami. Bil je vnet glasnik Baudelaireja, Verlainea, Rimbaudja, Verhaerena in drugih. Zelo pomembni so njegovi eseji o Balzacu, Dickensu, Dostojevskem, o Hoelderlinu, Kleistu, Nietzscheju, Casanovi, Stendhalu in Tolstemu. Ta prožni, podoživljajoči duh pa se je razgledal tudi po drugih ravninah. Ob Fouchéju je napisal knjigo o modernem politiku, ob Mariji Antoinetti pesem o zatonu rokokoja in o viharju vzhajajoče demokracije. To dobo je ponazoril ob zadnji francoski kraljici pred velikim prevratom, saj je našel v ženi Ludovika XVI. vtelešen rokoko.

Malokdaj so življenjepisi tako cveteli kakor danes, ko je individuum tako potisnjen v ozadje. Izmed pisateljev, ki jim je življenje nekaterih osebnosti

snov za umetniško oblikovanje in ne zgolj gradivo za znanstveno opredeljevanje, so posebno zasloveli A. Maurois, Lytton Strachey, Emil Ludwig; tem pa se je pridružil še Stefan Zweig. Zweig imenuje svoje delo o Mariji Antoinetti „sliko povprečnega značaja“. Podnaslov je v skladu s težnjami nekaterih sodobnih pisateljev, ki preizkušajo svojo umetnost celó na najmanj zanimivih modelih, češ, umetnikova naloga je, ustvariti živo in privlačno osebnost tudi iz dozdevno najbolj brezpomembnega človeka. O Mariji Antoinetti je napisanih že mnogo knjig, Zweig ni imel tedaj težke naloge: Hotel je predvsem očistiti njeno podobo vseh potvorb in retuš in jo pokazati kolikor moči resnično.

„Pisati zgodbo kraljice Marije Antoinette se pravi, znova povzemati več ko stoletno pravdo, v kateri tožitelji in zagovorniki kar najsrditije govore drug zoper drugega...“, pravi pisatelj v uvodu. Njegova umetniška dolžnost je, zavreči gledanje zagovornikov in tožiteljev ter se poglobiti kot naiven občudovalec golega življenja v to ženo srednjeverstnega značaja, ki se je v senci bližajoče se smrti razvila v tragično veličino. V podkrepitev trditve, kako krivo so gledali na to kraljico oboji, pripoveduje pisatelj v sklepni opombi o historiatu najvažnejših pisem, zapiskov in dokumentov, ki so jih zgodovinarji izpreminjali, tajili in pačili, kakor je pač zahtevala ideologija raznih krogov, vladajočih strank in dobe. Zweiga, otroka naše dobe, ne oklepajo več predsodki neke kanonizirane morale, zato se ne ustavlja niti pred najosebnejšimi zadevami, češ, prečesto zavisí pravilna razlaga značaja od najskritejših fizioloških dejstev. V poglavju „Spalnična tajna“ se Zweig opravičuje zaradi svoje indiskretnosti takole: „... Poudarjanje najintimnejših podrobnosti je neizogibno, kajti vse napetosti, odvisnosti, podložnosti in sovražnosti, ki so se sčasoma razvile med kraljem in kraljico, med pretendenti na prestol in dvorom ter posegale daleč v svetovno zgodovino, bi ostale nerazumljive, če se odkritosrčno ne približamo njih pravemu izvoru... Le devetnajsto stoletje je napravilo s svojo bolno, moralno pretirano sramežljivostjo nekaj noli-me-tangere iz vsakršnega prostodušnega razmotrivanja fizioloških razmerij...“

To zreljšče je zelo podobno tistemu, ki ga zagovarja Emil Ludwig v svojem Wilhelmu II. Ludwig skuša tu pokazati življenjsko usodo nemškega cesarja kot posledico — ohromele roke. Vpliva dobe, v kateri je posameznik (posebno kakršna je bila Marija Antoinetta) zgolj orodje, tudi Zweig ne prizna v tisti meri, ki je potrebna za pisanje monografij, sicer utegne monografija postati le napet roman. Zweigov zgodovinski roman o kraljici predrevolucijske Francije je skrajno napeto pisana, tipično impresionistična proza. Težnjo po napetosti razodevajo že naslovi poglavij. Oblikovno se Zweigova umetnost najbolj razblesti v poglavju „Trianon“. Tu je imel impresionist priliko, da je nanizal zvence stavke s pestrimi pridevniki, ki drug drugega izpopolnjujejo kakor sočne barve na paleti krajinarja. Poleg pridevnikov ojačujejo silo občutja, ki spremlja dejanje kot pritajena godba, še pogosti deležniki. Godbeni nastroj ovladuje to biografsko pesnitev tako močno, da se nehote vprašaš, ali ne bi s takim sredstvom lahko razgibal katerekoli osebe iz te dobe in jo dvignil v sfero naših simpatij. Stefan Zweig, mojster orisa, izbranosti in okusa, poznavalec najrazličnejših kultur, ume spretno vplesti v pripovedovanje misli, krilatice in modrovanja, ki so včasih osupljivo globoka, včasih pa površna, le navidezno zavita v tajinstvenost velikih resnic. Na primer: „Čas pa je zanesljiv, koristoljuben zaveznik, ki se redoma postavlja ob stran močnega ter pušča s

prezirom na cedilu vsakogar, ki brezdelno zaupa vanj.“ Ali: „Demoničen človek je povprečnemu človeku zmerom nagonsko sumljiv“ i. pod. Take opazke ga približujejo Emilu Ludwigu, pri katerem pa se je pisanje biografij sprevrglo že v ohlapno rutino in šablono senzacionalista (njegov Wilhelm II.!).

Umetniško najmočnejši so prizori, ko doživljamo razodetje žene v tej igravi kraljici, in sicer poglavji „Proces se prične“ in „Razprava“. Zdi se, da je pisatelj vso svojo prejšnjo zgovornost uporabil le za ekspozicijo tako dramatičnemu zaključku. V teh živih slikah je Zweig izpolnil veliko obljubo, ki jo je dal v uvodu, da hoče prikazati moč izredne usode na povprečen značaj: „In ob tej zavesti neke višje obveznosti zraste njen značaj preko samega sebe. V najposlednejši uri svojega življenja doseže naposled Marija Antoinetta, ta povprečni človek, tragedijsko mero in je velika kakor njena usoda.“

Težavni prevod te biografije, ki bo našla povsod hvaležne bralce, je vestno oskrbel Fran Albrecht. Ni se zadovoljil le s filološko točnostjo, marveč hotel je tudi v slovenitvi ohraniti kolikor moči verno svojstveni ritem izvirnika. Zato je ta prevod lepo čitljiv.

Miran Jarc.

ZBIRKA „SRPSKE KNJIŽEVNE ZADRUGE“. (Kolo XXXVI., br. 239. do 245. Beograd. 1933.)

„Srpska Književna Zadruga“, ki je ena naših najstarejših založb, izdaja zadnja leta redno po dve knjižni zbirki na leto. Zbirka „Savremenik“ je namenjena predvsem sodobnim pisateljem in bi se nekako skladala z vlogo „Slovenskih poti“ pri nas, le da prinaša zgolj beletristiko. Širšega značaja je pričujoča, stara redna zbirka. Le-ta je v preteklosti prinesla srbskemu občinstvu lepo število najraznovrstnejših knjig in je v zgodnejši dobi svojega obstoja, ko je bilo treba izpopolniti v mladi, komaj vznikli srbski kulturi neštivilne vrzeli, nudila izredno pester izbor iz beletristike (prevodne in domače, onodobne in pretekle), iz znanstva, literarne zgodovine ter celó iz področja eksaktnih ved (fizika, medicina). Danes, ko je s poglobitvijo, razširitvijo in specializacijo kulturnega udejstvovanja odpadla potreba te leksikalnosti, se je tudi vsebinsko gradivo zbirk „S. K. Zadruga“ omejilo na književnost, na literarno zgodovino in na sorodne panoge. Pa še tu je bilo treba ločiti sodobno beletrijo od literarne zgodovine in od izdaj starejših avtorjev z uvedbo že omenjenega „Savremenika“.

Tako je torej dandanes pričujoča redna zbirka usmerjena pretežno v literarno preteklost in v znanost (filozofija, sociologija itd.). Pri tem pa je v današnjem času, ko doživljamo prelom v vrednotenju preteklosti, neprimerljivo lažje izdajati primerna znanstvena dela, kakor pa odbirati tiste književnike iz preteklih dob, ki so nam še danes tolikanj dostopni, da je njihovo oživljanje upravičeno. Tako tudi h knjigi E. Spektorskega „Država i njen život“ nimamo kaj posebnega pripomniti; saj je pisec dovolj znan tudi pri nas. Delo je pisano dokaj poljudno in priročno ter je „piščeva namera bila da svakome koji bi hteo da se orientiše u državnom životu bez suvoparnog mudrijašenja . . . , ovo delo bude pristupačna ručna knjiga“. — Nasprotno pa bi lahko podvomili o dveh, treh knjigah literarnega dela letošnje zbirke, ali ne zahteva naš čas strožjega razbora in bolj poudarjene aktualnosti. Res da je dala dosihmal ta zbirka prepotrebno izbrano delo iz življenjskega opusa marsikaterega pisatelja iz preteklosti ali polpreteklosti; vendar se zdi, da dandanes ne bi smelo

biti pri izberi poglavitno merilo suhi kulturno-zgodovinski princip, marveč vprašanje, kakšna je pomembnost te ali one osebnosti za sodobnost. Sicer se utegne primeriti, da bo v času, ki je ves elementarno usmerjen v *prihodnost* in živi celó v veliki meri od prevrednotevanja kulturne in socialne dediščine preteklosti, postala takšnale periodična knjižna zbirka mrtev sarkofag nekdanjih veličin in po pôli veličin. Sodimo zato, da nikakor niso posrečeno izbrane niti „*Pesme*“ Mirka Károlije niti vaške „*Drame*“ Petra Petrovića-Pecije. Posamič in podrobno pa ne moremo na tesnem prostoru tega kolektivnega pregleda ocenjevati poedinih knjig. Bolj upravičena je bila izdaja Stevana Sremca („*Pripovetke*“, III.), tega še zmerom nedosežnega srbskega humorista; v tej knjigi je zlasti opazljiv klasični „Kir Geras“, kos neke, morebiti še ne povsem izginule balkanske socialne preteklosti. „*Basne*“ Milana Vukasovića so že znane iz raznih revij in izdaj; njegove „*Pripovetke*“ (v isti knjigi) pa se mi zdijo nekam preveč opisne. Najznačilnejša knjiga te zbirke je Borisava Stankovića roman „*Nečista krv*“ (ki ga prav ta čas v prevodu pripravlja založba „*Hram*“). „*Nečista krv*“ je brez dvoma še dandanašnji eden najboljših srbskohrvaških romanov; to je psihološko nenavadno poglobljen in folkloristično privlačen roman o propadanju neke specifično balkanske, srbsko-orientalske socialne sredine. Delo je izšlo tudi v italijanščini. — Poslednja letošnja knjiga so Puškinove „*Pripovetke*“. Med temi osmimi povestmi je najbolj znana „*Pikova dama*“, medtem ko je izostala proslula „*Kapitanova hči*“, bojda zavoljo obsežnosti. Mislim pa, da bi jo vendarle kazalo uvrstiti in izpustiti rajši nekatere manj važne novele. Knjigi je napisal referativen uvod prevajalec Stevan Đ. Janjić.

Ivo Brnčić.

GLOSE

MARMONT — AVSTRIJSKI PLAČANEC? (Glej izvajanja drja Slodnjaka v DS-u 1933, 540.) Prvemu svojemu ilirskemu guvernerju je nakazal cesar Napoleon z dekretom z dne 15. avgusta 1810 izredno letno rento v znesku 50.000 frankov iz državnih posestev v Mekinjah, Loki, Bistri, Lipici, Postojni, Stični, na Bledu in na Fužinah, iz dohodkov viteške komende v Ljubljani in Metliki in iz dohodkov tivolske graščine v Ljubljani (Mal, Zgodovina I, 77).

Francoski zviti maršal, ki je juridično pravilno sklepal, da ima do te rente pravico tudi po Napoleonovem padcu, je prosil avstrijskega cesarja za njeno priznanje že 1815. (Denkwürdigkeiten VII, 147 do 149) in 1819. leta (Denkwürdigkeiten VII, 221), torej v dobi, ko je še bil visok dostojanstvenik na Francoskem. Prošnja vojvode dubrovniškega je imela leta 1815. menda le juridičen uspeh, toda leta 1819. je dosegla tudi praktičnega: bivšemu guvernerju so izplačali zaostanek iz dobe od leta 1813. do 1819. in mu od leta 1819. dalje njegovo rento menda redno nakazovali. V spomilih osvetljuje Marmont akcijo tako-le: Le (na ohranitev dotacije) v Iliriji sem smel nekoliko upati, ker sem se zanašal na pravičnostni čut avstrijskega cesarja in pa na spomin na dobrote, ki sem jih izkazal tem pokrajinam, dokler sem bil njihov guverner. Dolžnost sem imel, da se (avstrijskemu cesarju v Parizu 1815. leta) poklonim... Cesar me je sprejel zelo blagohotno ter mi je omenjal z veliko naklonjenostjo vse dobrote, ki sem jih izkazal njegovim ilirskim podanikom... Ko

je po precej dolgem razgovoru nastal molk, sem menil, da smem tvegati tudi svojo prošnjo (o dotaciji) ... Cesar me je prekinil in mi rekel, ne da bi čakal na konec moje prošnje: „Na svojo dotacijo v Iliriji mislite? ... Vračam Vam jo ... Ko je postal cesar Napoleon radi moje odstopitve suveren Ilirskih dežel, je postal tudi zakoniti lastnik njihovih kronskih domen ...“ Težko sem čakal te pomoči ... Odločil sem se (1819. leta), da se podam, opremljen s pismom (francoskega) kralja cesarju in s pismi (ministrov) Richelieuja in Decazes-a Metternichu, na Dunaj ... V 27 dneh se je cesar odločil in imel sem rento 50000 frankov (Denkwürdigkeiten III, 148—149, 221—222).

Da je bilo v maršalu Marmontu, ki je pomagal do padca cesarja Napoleona, vsaj od leta 1814. dalje precej konjunkturista, o tem ne dvomim. Vprašanje pa je, ali je ugodil Franc I. Marmontu samo zaradi njegovega prestopa k Bourboncem, torej zaradi koraka, za katerega so si Napoleonovi častilci izmislili — kakor me opozarja A. Debeljak — glagol „raguser“ (Marmont je bil „duc de Raguse“), ali pa je hotel nagraditi tudi njegovo poslovanje v Iliriji. Na osnovi besed, ki jih suponira Marmont v dnevniku sebi in cesarju Francu, sem sklepal, da je upošteval ta ob reševanju prošnje za priznanje rente tudi njegovo poslovanje. Na osnovi teh misli sem napisal v SBL-u o Marmontu, da se je „okoriščal z dobrim spominom, ki ga je ostavil v Iliriji“ (II, 55). Spričo dejstva, da je Marmont v letih 1815. in 1819. na oči svoje vlade prosil tujo vladu za priznanje rente, ki mu jo je nakazal njegov zakoniti suveren, a v emigraciji užival le to, kar si je priboril deset let prej, se mi zdi oznaka „avstrijski plačanec“, ki jo propagira zanj dr. Slodnjak, krivična.

Moj stavek utegne biti premalo jasen in slabo podprt, saj sloni le na Marmontovih spominih, medtem ko dunajskih ali pariških arhivalij, ki bi obravnavale maršalovo prošnjo, nisem mogle dobiti. Toda zakaj ga imenuje dr. Slodnjak „smešnega“? Sodim, da ta nepotrebna gesta ni v skladu z dikcijo njegove ocene 5. zvezka SBL-a, ki jo odlikujeta sicer resnost in poštenost.

Fr. Kidrič.

*

NOVI DOKAZI ZA SODBO, DA JE PREŠERNOVA „EINE JUNGE DICHTERIN“ IZ LETA 1844. — LUIZA CROBATH. (Dopolnilo k izvajanju dr. Žigona v DS-u 1933, 304 do 312, 503 do 525.) S kratko omenitvijo „soneta Luizi Crobath“, t. j. soneta „An eine junge Dichterin“, ki ga je objavil Prešeren 1. julija 1844 v Carnioliji, je dal v oktobrski številki LZ-a 1932, 622, rajni Pero Pajk drju Žigonu povod za razpravo 28 strani, v kateri dokazuje pravilnost označenega Pajkovega adresiranja na osnovi Luizinih dnevnikov, medtem ko na vprašanje, odkod Pajku ta oznaka (305), ne ve odgovora.

Dnevnik, ki ga je pisala leta 1844. hčerka Prešernovega šefa, je za presojo omenjenega problema in še zaradi marsičesa drugega nedvomno pomemben vir. Toda dr. Žigon je prezrl, da so za to stvar na službo še drugi viri. A prav ta okoliščina je povzročila, da je v njegovi razpravi več neprevidnih stavkov in napačnih trditev, n. pr.: vprašanje „kje imamo *doslej* (t. j. do 6. julija 1933, prim. DS 1933, 312) podatek, da je ta Luiza takrat (t. j. pred 1. julijem 1844) tudi že pesnila“ (307); ali trditev, da je strofa „O könnt ich so wie sie erblühen“ (514) v dnevniku pod 12. junijem 1844 „prva Luizina strofa, ena sama“ (520), „prvi konkretni sled in dokaz Luizinega faktičnega udejstvo-

vanja v svetu pesništva — še pred dném Prešernovega soneta“ (517); ali sodba, da je pesem v čast sv. Alojziju v dnevniku z dne 21. junija 1844 (518) „prva pesem Luizina *usa*“ (520) in zato „kamen vogalnik“ (518).

Prvi „podatek“ o Luizinem udejstvovanju v svetu pesništva pred 1. julijem 1844 dr. Žigon sicer menda pozna (513), a ga ne ume datirati: to je oni del njenih spominov na Stanka Vraza (LZ 1886, 682), ki govori o bivanju drja Crobatha in njegove hčerke v Rogaški Slatini v Vrazovi družbi nekaj let po Korytkovi smrti (LZ 1886, 680), namreč julija 1843 (Prešeren Vrazu 29. julija 1843). Nadaljnji „podatki“ o Luizinem pesnikovanju pred 1. julijem 1844, ki jih je dr. Žigon prezrl, čeprav jih je sam že 2. oktobra 1920 obenem z drugimi stvarmi iz Luizine zapuščine pridobil za Državno knjižnico v Ljubljani, in dasi jih je Fran Erjavec že leta 1926. omenil v knjigi *Starejše pesnice in pisateljice*, LIX in 250, so tako rekoč *skupina „podatkov“*, ki pričajo proti pravilnosti omenjenih njegovih trditev: lastnoročni Luizin zvezek pesmi, ki jih je spesnila v letih 1843. in 1844. (v Državni knjižnici Ms. 488, III, 1).

Ob upoštevanju teh dveh virov se dá povedati o začetkih Luizinega (nemškega) pesnikovanja precej več kakor najdeš v Žigonovem članku, namreč to-le: V Rogaški Slatini je Luiza meseca julija 1843 iz razgovora med Vrazom in svojim očetom ujela pesnikove besede, ki jim je oče pritrdil: „Škoda, škoda, da ni dečak!“ Obračala je besede nase in dejala: „Ali mislite, da deklici ni dano ljubiti domovine svoje in se ji žrtvovati, kakor delate Vi? Ali ni môči, da bi ona ji prepevala čast in slavo in v sladkih pesmih izrekala čustvo svoje?“ (LZ 1886, 681). Iz tega razpoloženja je napravila 15letna deklica, ko se je kake dni pozneje vozila v očetovi in Vrazovi družbi iz Podčetrтка v Rogaško Slatino, ob pogledu na luno svojo prvo, seveda nemško pesem in bila vsa srečna, „dasi nihče ni vedel o njeni sreči“ in čeprav si „še zapisati ... ni upala stihov“, ampak jih le „v glavi in v srcu ... dolgo hranila in ljubkovala“ (LZ 1886, 682 in 683). Medtem ko prva njena pesem, ki je menda tudi pozneje ni zapisala, ni ohranjena, so nam ohranjeni skoraj vsi nadaljnji Luizini nemški pesniški poskusi, ki jih je napravljala po vrnitvi v Ljubljano pa tja do nauka, ki ga je objavil Prešeren 1. julija 1844. Tisti zvezek v 4° v Ms. 488, III, 1, ima na ovoju napis: *Poetische Versuche. Louise Crobath I.* (Na zunanjem ovoju še: 1843—44.—.) Popisanih je samo prvih 16 strani (z naslovnim listom 18), medtem ko je druga polovica prazna. Obsega sedem nemških pesmi, izmed katerih je prvih šest datiranih: 1.) „Der Knabe und der Löwe“ (Den 18. Dezember 1843); 2.) „Jupiter und der Reisende“ (Den 7. Jänner 1844); 3.) „Die beiden Freunde“ (Den 15. Jänner 1844); 4.) „Das Leben ein Traum“ (Den 26. Februar 1844); 5.) „Sehnsucht nach dem Frühling“ (Den 4. März 1844); 6.) „Die Sterne“ (Den 10. März 1844); „Die gelbe Rose“ (v tej pesmi, ki nima datuma, a je nastala morda v drugi polovici meseca marca 1844, je sedma strofa istovetna s strofo v dnevniku dne 12. junija 1844).

Ko je torej Luiza dne 3. marca 1844 v svojem dnevniku zabeležila, da „je naredila doslej 5 pesmi“ (Žigon, DS 1933, 510), je to točno, če sponiramo, da je pesem „Sehnsucht nach dem Frühling“ bila 3. marca pač že „narejena“, a ne še v definitivni obliki in v dnevniku, kjer je dobila prostor šele naslednjega dne. Za odnos Luizinega dnevnika do nekaterih faktov pa je zelo značilno dejstvo, da skoraj tri mesece ni imela za potrebno, govoriti v dnevniku o svoji verzifikaciji, ampak da je storila to prvič šele 3. marca 1844, ko je

mogla obenem tudi že poročati o svojem „postranskem študiju“ pri Petruzziju. Ob upoštevanju mojih virov se dá tudi pomen profesorja Petruzzija za Luizino pesnikovanje jasneje osvetliti, kakor je storil to dr. Žigon, čeprav ostane marsikatera točka še vedno temna.

Petruzzi, v humanitetah in v filozofiji sošolec Luizinega očeta (katal.), je zahajal pač že od prihoda v Ljubljano v Crobathovo hišo. Posebno zanimanje zanj pa so dobili Crobathovi v šolskem letu 1843./44., ko je v retoriki ali petem gimnazijskem razredu poučeval vse predmete, izvzemši veronauk, a med svoje učence štel tudi Luizinega brata Ludovika (katalogi v arhivu humanistične gimnazije v Ljubljani). Sodim, da je Petruzzi vsaj že v tem šolskem letu poučeval Luizo v francoščini in italijansčini (Cimperman, LZ 1881, 376) in da je Luiza imela te ure za svoj glavni študij pri Petruzziju ter spričo tega mogla označiti neke druge ure za „postranski študij“. Žigonu bi bilo le v korist, če bi bil upošteval še neko sporočilo, ki ga je zabeležil Erjavec: „Ludvikov profesor Petruzzi je kmalu zasledil, da mu (Ludviku) dela domače naloge sestra, zato je pod nje večkrat zapisal „Bravissima Luiza““ (Starejše pesnice in pisateljice, 250). Bilo bi res čudno, če bi Luiza takemu profesorju ne bila pokazala tudi svojih pesniških prvinec. Vsaj nekaj tistih petih pesmi iz dobe od 12. decembra 1843 do 4. marca 1844 je tvorilo temelj, da je Petruzzi „spoznal (Luizin pesniški) dar“ in „silil v njo“, naj nadaljuje, a se obenem pri njem v „postranskem študiju“ teoretično za poklic pesnice pripravlja. Če je to pravilno in če se je začel Luizin „postranski študij“ pri Petruzziju res šele okoli 1. marca 1844 (DS 1933, 520), potem gre za Petruzzijev neposredni vpliv na Luizino nemško verzifikacijo šele nekako od 3. marca 1844 dalje. V prvem zvezku Luizinih pesmi spadata sem še dva teksta: „Die Sterne“ in pa „Die gelbe Rose“. Tudi s pomočjo dnevnika je mogoče to skupino pomnožiti le za dva teksta: za „Verlorne Liebe“ z dne 4. aprila 1844 (DS 1933, 512), in za pesem v čast sv. Alojziju z dne 21. junija 1844 (DS 1933, 518), ki je zadnja pred 1. julijem 1844. Pesmi z naslovom „Verlorne Liebe“ v Luizini pesniški ostalini ni, po vsebini in naslovu pa spominjajo na tako pesem n. pr. „Todte Liebe“, „Seit ich Deine Lieb verloren“ (Ms. 488, III, 3).

Gradiva, ki je dalo Prešernu pobudo za sonet „An eine junge Dichterin“, je dostopnega torej mnogo več, kakor se dá sklepati iz Žigonovega članka. Toda onega „navdušenja“, onega „notranjega Boga“, ki ga je Prešeren zahteval od pesnika, je v teh Luizinih nemških prvencih bore malo (kdor ne verjame, naj si ogleda v Državni knjižnici v Ljubljani Ms. 488, III, 1). In bolj proti temu nedostatku, ki ga ne more nadomestiti noben učitelj, kakor pa proti učitelju, se je obračal Prešernov sonet, ki ga je iskreni prijatelj poklonil mladi pesnici morda celó za god 21. junija 1844. Da je pesnica sonet razumela in upoštevala, priča druga prazna polovica v zvezku njenih „Poskusov“, v katerega ni več prenesla niti pesmi o izgubljeni ljubezni niti speva o sv. Alojziju. Da v dnevniku o vsem tem molči, spada med njene skrivnosti, kakor molk o prvih pesniških poskusih do 3. marca 1844. Če bi bil dr. Žigon imel v evidenci Ms. 488, III, 1, bi bil našel še en zanimiv prinos: Luizino pesem „An Professor P.“ (Ms. III, 3: Petruzzi) z dne 2. julija 1848. Pesem kaže, da profesor ni pozabil svoje učenke. Na njegovo vprašanje, ali še pesnikuje, odgovarja Luiza: „Verehrter Freund, So lang ich lebe / So lang lebt auch des Herzens Sang.“ Prešeren je torej mlado pesnico le za nekaj časa preplašil. V ostalini (zlasti gre za Ms. 488, III, 3, v

katerega je začela prepisovati pesmi 12. junija 1864) pripada dobi od 1. julija 1844 do 2. julija 1848 več pesmi, n. pr. „Erste Liebe“.

Luiza je označala sedaj tega sedaj onega prijatelja za buditelja svojega pesnikovanja.

Petruzziju je leta 1848. zatrjevala:

O Dank sei Dir, der Du gewecket
Den schwachen Funken in der Brust,
Ein Eden hast Du mir erschlossen,
Ein Eden ungeahnter Lust! —

A o Vrazu je leta 1886. pisala (LZ 1886, 683):

A tretja (zvezda) s pesmimi je prebudila
Mi v srci vnetem pesmij prvi glas.

Mislim, da sem nasprotja premostil.

Dr. Žigon je imel smolo. Če bi bil hudoben, bi mu vrnil milo za drago po receptu, ki ga je objavil v Domu in Svetu leta 1925., 285, op. 6. A če je on krivičen kritik proti drugim, to še ni opravičilo, da bi smeli biti tudi drugi krivični proti njemu. Čim več kdo dela, tem večkrat utegne imeti smolo. In dr. Žigon je storil že toliko, da taka smola ne more zmanjšati vrednosti njegovega dela. Ko bi le hotel ostati pri stvari in ko ne bi pohujševal z metodo, ki vzbuja sumnjo, da mu je za umevanje Prešernove poezije važno, kakšen je bil formular matrik, v katerem je zabeležen — Julijin krst . . .

Odkod je imel prerano umrli Pero Pajk svojo gotovost o adresatki Prešernovega soneta (DS 1933, 305)? Ne bilo bi izključeno, da bi jo bil imel iz svojih skript o razvoju prešernoslovja, v katera sem si o problemu ob čitanju Luizine biografije v Erjavčevi knjigi s svinčnikom naknadno napravil nekaj beležk za poznejšo uporabo: omenjena svoja skripta sem mu namreč na prošnjo menda v začetku leta 1932. posodil na dom, kjer so ostala do njegove smrti. Vendar je zelo mogoče, da se je sam dokopal do te gotovosti: sodim namreč, da je v Erjavčevi knjigi, ki jo je prebiral že zaradi svoje babice Pavline, prebral tudi biografijo Luize Pesjakove; a od ugotovitve, da je Luiza pesnikovala že izza 12. decembra 1843, pa do sklepa, da more biti rebus hic stantibus Prešernov sonet namenjen le njej, Perčevemu pronicavemu duhu ni bila težka pot.

Fr. Kidrič.

★

„OBRAZ“ NERAZVITE SLOVENSKE ZNANSTVENE KRITIKE.

„Kadar mislite koga lotiti se, prav dobro premislite, prvič: ali je v resnici zaslužil ali ne, kar ste mu odločili? drugič: ali vam govori vest, da je vreden tepen biti, pretehtajte, kam ga zgrabite; kaj in kako boste pisali; vzemite si boljše orožje, kakor ste ga v boji z mano, da ne boste še enkrat podobni Ločanu, ki je rekel: tako sem ga namlatil, da se mi samo smeje; on je mene s kolom, jaz pa njega sò žakljem; tretjič: nikoli ne zaničujte nasprotnika . . .“ Fr. Levstik, *Gospodoma nasprotnikoma*.

„Kritični“ izpad dr. A. Slodnjaka v DiS-u (št. 7/8, 1933) proti moji disertaciji „Levstikov duševni obraz“ je nazorno pokazal, kako zrel način za-

vijanja dejstev, omalovaževanja in neupravičenega podcenjevanja si danes še lahko privoščimo, kadar hočemo braniti svoje — še tako naivno in nepodprto — mnenje ali prepričanje. Toda tudi v tem Slodnjak ni pravi mojster, kajti prav kmalu odkrijemo za njegovimi patetičnimi izjavami: užaljenega, svoje delo obožujočega, idejno ozko apriorističnega, negibčnega, nespretnega, svoje mnenje precenjujočega, znanstveno nesodobnega literarnega zgodovinarja. V izvajanjih dr. Slodnjaka zapažamo vrhu tega tudi miselnost nekih povprečnežev in zlasti še idejnost neke skupine, ki si prilasča dogmatično sodbo o raznih literarnih osebnostih in vprašanjih. Čeprav je bil morda kritikov prvotni namen pozitiven, vendar izziva neupravičeno grobi način njegovega pisanja in ozkosrčno razsojanje o problemih mojega dela oster in odločen odgovor.

Že kar v začetku svojega „kritičnega“ traktata je Slodnjak krepko potvoril resnico. Pravico in dolžnost, da „pregleda“ mojo disertacijo „kot znanstveno delo“, pravi v uvodu, mu „daje“ predvsem dejstvo, da sem jaz „dal“ svoj „poskus“ (!) „še enkrat na svetlo, in sicer v Levstikovem zborniku“, ker ga menda imam za „novost“. Moja razprava je bila že od vsega začetka namenjena za Levstikov zbornik in ni izšla v njem še enkrat le zato, ker sem mislil, da je „novost“. Pač pa je izšla kot separat zato, ker tako predpisujejo univerzitetni predpisi, ki zahtevajo za promocijo sto dolžnostnih izvodov. Slodnjak je vse to dobro vedel, saj sem ga poleg drugih slavistov tudi sam obvestil o pripravah za zbornik in ga prosil za sotrudištvo, toda kljub temu zavestno in junaško preobrača dejstva.

Tudi v osrednjem delu ocene, kjer se Slodnjak ukvarja z mojo oznako Levstika človeka, je polno nelepkih in nepravilnih osti, ki nikakor ne govorijo o kritikovi znanstveni mirnosti in objektivnosti. Pri snovanju svoje razprave sem se poglobil v proučevanje Levstikove osebnosti brez predsodkov, brez nadutega oboževanja ali omalovaževanja, v njej sem iskal oporišč za sintetično doumetje celotne Levstikove osebnosti in vsega njegovega dela. Moj spis je tedaj nastal iz globokega znanstvenega prepričanja, da mora danes literarni zgodovinar precej globlje poseči v duševna gibala ustvarjalčeve osebnosti, ako jo hoče res doumeti v celoti, kakor pa smo to delali doslej. Pri tem me ni vodila nikaka želja, pripovedovati razne storije, kajše izmišljati si „anekdoto o Levstikovi paranoidni shicofreniji“ ali „bajke o njegovi blaznosti“, kakor Slodnjak zanosito označuje moj psihološki oris. Zavedal sem se, da je osebnost nekaj izredno zagonetnega in da jo ne moremo doumeti s površnimi oznakami, vendar se nisem usojal biti tak neznanstven apriorist, kakor je Slodnjak, ki trdi, da mi je „bistvo Levstikove osebnosti *moralo* ostati neznano, zagrnjeno v trdo temo“. Rad verjamem, da je bistvo Levstikove osebnosti znano med nami vsemi edinole Slodnjaku, toda, žal, doslej ga nam ni razkril niti v svojih razpravah niti v tej oceni. Vse tisto, kar pa tveže proti moji oznaki Levstikove duševnosti, priča o dokaj skromni zmožnosti, dojemati bistva literarnih osebnosti. Vsako znanstveno delo stremi po spoznanju, v tem sta smisel in smoter znanosti, vsako apriorno zanikanje kakršnegakoli znanstvenega spoznanja pa ruši obstoj znanosti same. Znanstvena dognanja moramo zato sprejeti kot dejstva, čeprav morda ugovarjajo našemu čuvstvovanju, v njih vidimo neko dognanje resničnosti. Ali izvira Slodnjakovo zanikanje, da bi literarna zgodovina lahko prišla s pomočjo psihologije ali psihopatologije do pravega spoznanja o literarni osebnosti, iz resignacije nad znanostjo ali iz pristranskih

vzrokov? Iz „kritičnega“ patosa in neznanstvenega apriorizma! Zato je Slodnjakovo zaletavanje v način moje psihološke analize prav „puhlo“, nestvarno, pravi „nesmisel“.

Predvsem se Slodnjak bori proti izjavi g. prof. dr. A. Šerka, ki mi jo je podal na podstavi znanstveno ugotovljenega literarno-zgodovinskega materiala o Levstikovem duševnem življenju. Kakšne vrste je Slodnjakovo dilemantsko nasprotno dokazovanje, razberemo iz nove izjave g. prof. dr. Šerka. Mislim, da je bila moja pot, ko sem se obrnil za nasvet k psihopatologu znanstveniku-specialistu, neprimerno bolj znanstvena kakor pa Slodnjakovo nepodprto in izredno naivno duhovičenje o nemožnosti shicoidnega značaja in o Levstiku pykniku. Da s tem nisem zagrešil nikakega v nebo vpijočega greha, mi potrjuje literarna zgodovina pri drugih narodih, ki ne zamolčuje hinavsko z vidika ljudske morale duševnih ustrojev svojih velikih duhov, ampak razpravlja o duševnih blodnjah Hölderlina, Kleista, Strindberga, Dostojevskega, Gogolja, Nietzscheja i. dr. Gerhard Gesemann pa še celó odločno odklanja Luthrovo naivno pojmovanje Gogoljeve osebnosti in ga takole zavrača: „Wer freilich den schweren schizoiden Charakter des Menschen und Künstlers und den wahrscheinlichen schizophrenen Eingang in die Psychose nicht erkennt, der hat schon die Hauptsache übersehen. Der muss sich dann freilich schon sehr fortgeschritten vorkommen, wenn er Gogol nicht mehr mit den älteren russischen Kritikern für einen ‚Realisten‘, sondern für einen ‚Romantiker‘ halten darf“ (Euphorion, 1934, str. 696). Prav isto bi lahko trdili o dr. Slodnjaku, ki si je izmislil eno najhujših anekdot o Levstiku s tem, da ga je proglasil za simbolista. (Glej moje ugovore o dr. Slodnjakovem simboličnem tolmačenju Levstikovih spisov v opombah k disertaciji!) Kdor brez predsodkov in nepristransko opazuje Levstikov duševni ustroj, kakor se kaže v njegovem življenju s soljudmi in v njegovem ustvarjanju, ta nikakor ne more govoriti kakor dr. Slodnjak o „docela enoviti in popolnoma skladni Levstikovi osebnosti“. Kajti neprestano se mu porajajo vprašanja, ki se nikakor ne dajo ukleniti v Slodnjakovo oblikovnico. Odkod Levstikova malobrižnost za religiozne akte do skriptorske odbe, a nato klečeplastvo, odkod na eni strani smeh in dobrodušnost, o kateri govori Sritar in Levec, na drugi pa mrkost, zagrizenost vase, skrajna razdražljivost, megalomanska zadirčnost, ki jo popisujejo Sritar, Holz, Levec in drugi do J. Debevca; odkod vendar blodnje (ali iz bolnih jeter?, kakor sodi specialist Slodnjak?), odkod čudni strah pred kolero v dnevniku, odkod čudeži (*θαύμα*), vizije, odkod brezupna samoočitanja, borbe z Bogom? Odkod na eni strani pesniško razgiban duh, na drugi prozaik, odkod na eni strani literarni tvorec, na drugi pa ideolog, filolog in fragmentarni znanstvenik, odkod nadarjenost za pripovedovanje, a obenem za razmišljanje, ocenjevanje, za idejno in politično borbo? Odkod vendar tako trmasta erotika, združena s sumničenji, zmerjanjem, z izredno pretiranim ljubosumjem in zakrknjenostjo, ali mar iz harmonične „enovitosti“ njegovih umskih spoznanj? Že pri prvih zasnutkih svojega dela sem tedaj čutil neko značilno neravnovesje v Levstikovem duševnem izživljanju, neko dinamično prehajanje iz literarnega udejstvovanja v znanstveno in iz znanstvenega v kulturno-politično. Na tej podlagi sem nato z izredno lahkoto razkrival značilnosti Levstikovega življenja in zlasti njegovih stvaritev. Središčno točko Levstikove osebnosti, ki sem jo dognal pred izjavo g. prof. Šerka, mi je njegova psiho-

patološka oznaka le še bolj potrdila in podkrepila. Slodnjakova težnja, razumeti moj psihološki oris kot „preočito težnjo“, ilustrirati dr. Šerkove besede o Levstikovem „shicoidnem značaju“, je povsem krivična in neresnična, tembolj še, ker to on osebno dobro ve iz mojega pripovedovanja in iz izjav drugih, ki so zasledovali moje delo. Kdor se tedaj resno poglubi v tako neenostavne probleme Levstikove osebnosti, kdor skuša doumeti toliko preobratov v njem, se ne bo mogel zadovoljiti s „puhlimi“ frazami — (ki so največje kritično dognanje dr. Slodnjaka) — o Levstikovem „prekrasnem intelektu“, „o zanosnih valovih njegove življenjske bistvenosti“, o „zreli, moški osebnosti, ki se zaveda cene svoje neprežite stvariteljske delavne sile“, ampak bo skušal seči vsaj nekoliko globlje.

Obem osrednjim, izredno važnim poglavjem v moji disertaciji je posvetil ostroumni kritik le nekaj besed. Kdo bi mu zameril, da je prav tu prezrl celo vrsto stvari, ki niso zgolj nove, ampak tudi izredno važne, kakor na primer Levstikovo ustvarjanje, njegov način oblikovanja, stilna in vsebinska analiza pesmi in proze, ali pa Levstikov kritični in estetični nazor, njegove narodnostne ideje, politični nazor in drugo? Zadovoljil se je s kratko, jedrnato, a nedokazano trditvijo, da je moja oznaka Levstikovih pesmi „preoskosrčna“ in da „verbalist (= Ocvirk!) ne more nikdar doumeti realista“, ter s tem zaključil svoje znanstveno razmišljanje. Pri „vplivologiji“ — kakor blede-cinično imenuje Slodnjak komparativne vidike — mu ne ugaja moje iskanje pesniških vzorcev pri Goetheju. Le slep ali pa literarno neizobražen človek lahko tako površno razsoja o primerjavi obeh Levstikovih pesmi z Goethejevo „Ein Gleiches“, kakor to dela Slodnjak. Premalo prostora imam tu, da bi podrobneje obrazložil, kaj je vpliv sploh, kako se kaže v lirični koncepciji, v ideji, v vsebini, v ritmu itd., zakaj ni Ježa na Parnas „posneta po nemški predpustni igri“, kakor misli Slodnjak, in zakaj je Platenova vendar lahko oplodila Levstikovo Božično. Prav tako bi se tudi ustavil ob klasični Slodnjakovi komparaciji, ki jo je pokazal v V. zvezku Levstikovega zbranega dela na str. 26., ko trdi, „da je poskušal Levstik po zgledu Goethejeve avtobiografije Pesnitev in resničnost upodobiti Prešerna“ v spisu „Prešernovo življenje“. Spričo takega razodetja, ki vzbuja le pomilovalen nasmeh, lahko verujemo vsem Slodnjakovim izvajanjem o „vplivologiji“. Kot zgled Slodnjakovega kritičnega globokoumja naj sledi naslednja trditev, podprta z nasprotnim dokazom. „Pesem Hrup“, piše Slodnjak, „nima z Goethejevo pesmijo An die Günstigen prav nobene skupnosti.“ V zadnji kritici te pesmi pa beremo:

„a kar sem čutil in prebil,
v teh pesmi venci sem povil.“

Ako to primerjamo z Goethejevimi verzi iz pesmi „An die Günstigen“, ki se glase:

„Was ich irrte, was ich strebte,
Was ich litt und was ich lebte,
Sind hier Blumen nur im Strauß.“

sklenemo po Slodnjakovo, da ni med temi verzi „prav nobene skupnosti“.

Iz vsega tega lahko razberemo, koliko je vredno Slodnjakovo znanstveno razburjenje in koliko je upravičen neposredno očitati izjavam g. prof. dr. Prija-

telja, ki jih je podal o vsebini Franjinega zbornika, značaj „apriornih anekdot“, ki da so g. prof. Šerka in mene zavedla do „napačnih izhodiščnih tez“. Moja disertacija ni nikaka „posledica pisateljeve površnosti“, temveč je vsestransko znanstveno zasidrano delo, ki mu ne „manjka nepotrebnih analitičnih studij o Levstiku“, kakor to misli „naš“ kritik, temveč resnega in širokoizobraženega recenzenta. Če bi lahko kdo očital spisu „prezgodnje rojstvo“ in mi svetoval — gotovo manj pokroviteljsko kakor Slodnjak! —, da naj počakam z izdajo Levstikovih zbranih spisov, češ, da bom „marsikaj bolje napravil“, ako bom „imel celotno Levstikovo delo pred seboj“, bi bil to lahko edino g. prof. Prijatelj, ki je pazno zasledoval moje delo, ne pa Slodnjak. Zakaj tega ni storil, zakaj je sprejel moje tezo, je inteligenčno vprašanje za Slodnjaka, ki vidi v moji razpravi „le ‚obraz‘ nerazvite slovenske literarne zgodovine“. Tu je umesten vzklík: Več poštenja in več resnicoljubja v smislu kulturnega napredka! To mora vedeti literarni zgodovinar — a zlasti kritik — „sicer je lažni moralist“.

Dr. Anton Ocvirk.

*

O DUŠEVNI BOLEZNI FRANA LEVSTIKA.

Čuden možakar ta Slodnjak! Potem ko je lojalno priznal, da je v psihopatologiji popoln ignorant in da se spušča s svojo kritiko na „neko ledeno pot znanstvenega raziskovanja“, ki mu je popolnoma tuja, proglašá moje mnenje o Levstikovi duševni bolezni za „puhlo“, za tehten dokument edinole o tistem, ki ga je napisal, in o onem, ki ga je naročil. Pozabivši na svoje priznanje, govoriči o „nepritrjenih mostnicah“ teorije „sistematičnega Nemca“, psihiatra dr. Kretschmerja, dasi njegovega slovitega dela, kakor vse kaže, niti prebral ni; dekretira ex cathedra, da je shicoidnost smrt značaja, da shicoidnih značajev sploh ni, da doživlja shicoidni temperament le propadanje ne pa razvoja in ugotavlja, da je pri Levstiku le „splošno zastrupljanje vsega telesa, ki so ga povzročala bolna jetra, propadajoče ledvice in ne prebavljajoči želodec, iztezalo v zadnjih mesecih svoje krepnje tudi po njegovem prekrasnem intelektu“. Svoje psihiatrične ekspektoracije pa zaključuje z ugotovitvijo, da so bile psihične motnje pri Levstiku „že senca velike uničevalke in samo eden izmed simptomov njegove smrtné bolezni“, torej noben dokaz za paranojo.

Rad bi vedel, odkod je zajemal Slodnjak svojo modrost. Iz Kretschmerja gotov one. Pa tudi ne iz Bleulerja in drugih psihiatrov, ki so se pečali s shicoidnimi značajmi in simptomi. Če jo je pa črpal iz „razvite“ literarne zgodovine, je prezrl, da je bil Strindberg kljub svoji poznejši shicofreni psihozi genialen pisatelj.

Slodnjak se temeljito moti, če misli, da shicotimni in shicoidni ljudje ne morejo biti veliki misleci, nežni pesniki in konsekventni kritiki, in sicer se moti zato, ker nima pojma, kaj razume moderna psihiatrija pod shicoidnim značajem. Zato priporočam tudi njemu študij Kretschmerjeve knjige, da se v bodoče ne bo več spuščal na ledeno pot, ki mu je poponoma tuja.

Da je bil Levstik v zadnjih letih svojega življenja duševno bolan, mora tudi Slodnjak priznati. Trdi pa, da je bila temu kriva Brightova bolezen: bolna jetra in propadajoče ledvice. Zopet bi rad vedel, odkod ima Slodnjak to modrost? Iz simptomatologije Brightove bolezni gotovo ne! Pa kaj bi slepo-

mišili?! Slodnjaku se enostavno upira, da je postal Levstik zaradi svoje duševne bolezni „slaboten bigotnež“, ljubše bi mu bilo, da se je „med upanjem in strahom zatekel v vre svojih otroških let, ne kot slaboten bigotnež, temveč kot zrela, moška osebnost, ki se zaveda cene svoje neprežite stvariteljske in delavne sile in se boji, da ne bi propadlo to, kar še mora povedati svojemu narodu“.

In kaj je imel še povedati v svoji bolezni svojemu narodu? O tem nam priča njegov dnevnik. Tam stoji: „27. junija. Ob ... uri zj. ob 12. zj. prerokovanje: v Ljubljani umerje za kolero 1889. l. (ali 1889. l.) 29. (27?) marcija mesca 29 (27?) moških in 29 (27?) ženskih, ker imajo premalo ljubezni božje. To je sveta Lurdska devica Marija (?) meni (Franu Levstiku) prerokovala 1887. leta 1827. v 27. dan malo pred 12. uro 26. junija 1887. leta ...“ Ima li Slodnjak to jecljanje za zavest neprežite stvariteljske sile, za izraz zrele moške osebnosti, za vero otroških let? Je ta simbolizem številke 27 odmev bolnih jeter?

Slodnjak očitno misli, da bi Levstik ne bil več Levstik, če bi se izkazalo, da je bil v jeseni svojega življenja duševno bolan, in sicer paranoidno bolan, in da je zaradi svoje bolezni postal bigoten.

Jaz pa mislim, da je bil Levstik velik v tem, kar je storil za svoj narod, vseeno, kakšne psihične konstitucije je bil in kako je zaključil svoje življenje. Kaj koga briga, če Prešeren in Cankar nista bila abstinenta, če je bil Dostojevski epileptik, Michel Angelo homoseksualec, Nietzsche pa sifilitik!

Tragika Slodnjakove kritike pa je v njeni tendenci, izogniti se možnosti, da postane človek včasih tudi zbog duševne bolezni bigoten, zlasti, če je ta človek bil naš Levstik.

Dr. A. Šerko.

OBZORNİK

Ivan A. Bunin — Nobelov laureat. Ivan Aleksejevič Bunin (* 1870.) izhaja iz starega rodu, ki je dal Rusiji utemeljitelja romantike, Puškinovega učitelja, V. Zukovskega (umrl je 1852. in je bil nezakonski sin A. Bunina in turške ujetnice) in eno najstarejših ruskih pesnic A. Bunino (umrla 1829.), zanimivo žensko postavo, ki je premagala vse težavne ovire na poti do izredne neodvisnosti. Puškinovo izročilo je oblikovalo pisateljevo mladost. Samo pri klasičnih srečamo isto neutrudljivost, s katero vedno znova in znova lika Bunin svoj slog. Njegova strogost pa ne prenesa nobene izumetničene stilizacije. Misel o minljivosti ne zapušča Bunina, ki je v njen veličastni osamljenosti sredi puščave in oceana, je neločljiv od narave, je nad vse dovzet za podnebje in vreme.

Buninov svečan in miren, čudno nesodoben slog in točna, skoro mrzla slikovitost

sta mu prinesla že pred vojno najprej Puškinovo nagrado ruske Akademije znanosti in nato leta 1912. naslov častnega člana akademije (za ruski jezik in književnost). Vendarle je Buninov priljubljeni vzornik šejk Saadi Širaški, „ki je naklonil trideset let svojega življenja kopičenju nauk, trideset let potovanjem in trideset premišljevanju, poglobljanju, ustvarjanju“ („Senca ptice“, Pariz, 1931). In Bunin hrepeni po kraljevskih neumirajočih krajih, „kjer razodeva grozno veličanstvo svoje zodiakalne svetlobe prazgodovinsko verstvo“, je zaljubljen v stari Egipt, v ugaslo solnce klasične Grčije, v Jezusovo Judejo in v carigrasko sv. Zofijo“. Bunin ni pisatelj za kratek čas. Zahteva od čitatelja poglobljenja v ono vesoljno modrost, ki jo oživljajo njegove podobe. Naša zunaja, zgolj tehnična civilizacija mu je ničeva pred veliko uganko življenja in smrti. Tudi v sta-

rejših povestih iz širokega sveta je vnaprej obsojen stari, bogati „*Gospod iz S. Franciska*“ (1914), ker je zatrl v sebi zadnjo makovo zrnce mistične duševnosti in verjel samo v moč svojega zlata.

Kakor akademska odlikovanja v domovini, tako tudi Nobelova nagrada ne bo izpremenila Buninove notranje vrednosti, saj je itak največji sedaj živečih ruskih pisateljev. To smo vedeli že poprej. A mednarodno priznanje je postalo narodni praznik za emigracijo, ker je z Buninom vred odlikovana klasična ruska književnost, kar pomeni priznanje onemu idealizmu, ki je oblikoval rusko ljudsko zahtevo „življenja po božji zapovedi“.

Emigrant je brezdominec. Pisatelj v emigraciji je še nesrečnejši, ker izgubi svojo okolico, vir novih vtisov. Tudi Bunin to občuti, čeprav pogumno zatrjuje, da „lahko dela ruski pisatelj tudi daleč od Rusije, če jo nosi v srcu. Mar nisem ostal jaz Rus tudi na Francoskem?“ Morebiti je le izguba domovine omeščala na višku Buninovega razvoja trpke barve njegovega ustvarjanja, jih naredila svetlejše in nežnejše. Vsekakor ni uvrstil v zadnjo zbirko „*Izbrani stih*“ (Pariz, 1929) ene najbolj žgočih pesmi o Rusiji, ki jo je objavil v emigraciji. Pristaviti pa moramo, da je Bunin strasten, razburljiv in kljub temu vedno resen, večkrat ledeno razsoden. Značilna iskrenost, ki je proslavila ruske pisatelje v mednarodni javnosti, meji pri njem na neusmiljenost. V njegovih novih kmečkih povestih (zbrane so v knjigi „*Mitjina ljubezen*“, Pariz, 1923) prevladujejo globoko človeški trenotki, „dokazi neizrečene lepote ruske duše, katere mero pozna samo Stvarnik“. Poprej so bile te „svetle, dobre barve“ manj razločne med ono „tisočletno beračijo, nevednostjo in surovostjo ruske vasi“, s katero je presenetil Bunin kritike okoli leta 1911. „v nejasnem strahu za bodočnost domovine“. (Predgovor h knjigi „*Krik*“, Berlin, 1921). Seveda je imel prav, ko je žigosal „posebnosti slovanske duše, ki jo tako usodno ločijo od splošno-

človeške“. A v namišljeno „sveto Rusijo“ zaverovana javnost mu ni mogla verjeti. Očitala mu je skoraj veleizdajo. V resnici pozna Bunin izbruhe trenutnega ogorčenja nad rusko provinco, ki pa nikakor ne zasenčijo nežne domovinske ljubezni. V tem oziru je simbolična ona „stara, drobna, dedna srebrna sveta podoba, ki ga vedno spremlja na potovanju in ga nežno-pobožno veže z onim daljnim preljubim svetom, kjer so njegova zibelka, otroška leta, mladost“ („*Vel. vode*“).

V „*Življenju Arsenjeva*“, knjigi, s katero je Bunin dobil letos Nobelovo nagrado, srečamo nove napade na rusko hrepenenje po opojnosti in nezmožnost do rednega dela, na „divjaško odvisnost od vremenskih pojavov“ in podobne stvari. Tudi ta mogočna slika predvojne Rusije z značilnim filozofskim ozadjem (neprestani boj med življenjem in smrtjo) nedvomno ne bo našla bogve koliko čitateljev med povprečnimi emigranti. Bunin je slej ko prej „pisatelj za pisatelje“ (Kuprinov izraz). Čitatelj ga oceni samo, če si je zmožen predočiti pomen in nastanek njegovih slik, globino njegove miselnosti. Če so imele povesti iz let 1913. do 1915. („*Brata*“, „*Gospod iz S. Franciska*“, „*Čaša življenja*“ i. dr.) več uspeha pri istih čitateljih, se je zgodilo to brez avtorjevega prizadevanja. Bunin ima vedno isti visoki cilj, ki ga nikoli ne podredi zapletku, eksotiki, zanimivosti.

Bunin se je tudi zgodaj ločil od ruskih simbolistov. V enem izmed svojih prvih sonetov, „*V Alfab*“, z motivom o pesniku, ki vkleše na višini z jeklom v led svojo pesem, ponavlja prav za prav Puškinov sonet: „ostani brezbrizen, ko boš čul bedakovo oceno“ (prim. avtobiografijo iz leta 1915.). Vendar je označba „Puškinov nadaljevaltelj“ presplošna za dolgi in mučni Buninov pisateljski razvoj. Odkloniti moramo kritike, ki v Buninu vidijo zgolj zastopnika „dovršene, a napol preživele šole“, „zadnji bor posekanega gozda“ (izraz profesorja F. Stepunova). Take ocene izvirajo vedno

iz napolpolitičnih ugibanj o „novi Rusiji“ in ne upoštevajo organskega razvoja ruske književnosti. Buninova visoka umetnost ne sega samo v preteklost, temveč tudi v bodočnost. Njegove ljubezenske zgodbe („*Ilda*“, „*Solnčarica*“, „*Zadeva praporščaka Jelagina*“ i. dr.) so prav tako moderno pogumne kakor pri „najnovejših“ pisateljih, čeprav skoro nikoli ne izstopijo iz mej prave umetnosti. Sploh ni vredno govoriti o hinavskih sovjetskih napadih, ki pogrevajo predvojne očitke in označujejo Bunina za „zadnjega branilca po revoluciji strtega plemstva“. V resnici ni bil nikoli graščak in je izšel iz vrst radikalnih označevalcev naukov Tolstega, dokler ga niso razočarali. (Prim. spomine „Tolstoj“ v knjigi „*Božje drevo*“.) Resnici na ljubo je treba pripomniti, da je obsodil z isto neusmiljenostjo kakor kmete tudi lastne plemiške prednike, „žrtve iste sužnosti“, ki so prav po kmečko pozabili na svoje zgodovinske prednike. Teleta in ovce upropaščajo po zanemarnjenih ruskih pokopališčih tudi gosposke grobove. Romantika nekdanjih „plemiških gnezd“ ni bila več naklonjena „potomcu zapravljenih očetov“. Buninov nacionalizem nikoli ni bil ozko stanovski in njegove rezke obsodbe niso nikomur prizanesle. Če bi bilo drugače, ga ne bi nekdanji desničarski kritiki nikoli imenovali „grobarja ruskega plemstva“, in nikoli ne bi veljal za najvišjo avtoriteto tudi pri sedanjih stebrih sovjetske književnosti. — Zadnje Buninove „*Kratke povesti*“, ki imajo po 10 do 20 vrstic in so zbrane v knjigi „*Božje drevo*“, pomenijo višek vsebinske dramatike in sijajne oblike. V primeri s Turgenjeva zbirko „*Pesmi v prozi*“ nudijo prepričevalen dokaz napredka ruske književnosti, iskrene poglobljenosti v izraznost, preproste pretresljivosti. Bunin pa ni samo prozaik, temveč tudi pesnik. A vsebinski izrazitost njegovih pesmi je vedno podrejena njih stroga in plemenita oblika, njih klasične skope stopice pa pomenijo velike težkoče za prevajalca.

Dr. N. Preobraženski.

Stefan George (* 1868 — † 3. 12. 1933). Nemški narod je izgubil enega največjih svojih pesnikov, Stefana Georgeja. Veliki samotar je zapustil ječo časnosti prav zdaj, ko se je njegov sen o „Novi državi“ vtelesil v kruto spačen lik v političnem prostoru. George se je pojavil v dobi, ko sta naturalizem in žurnalizem pretela uničiti že vse jezikovne zaklade, ki so jih Nemcem ustvarili njihovi klasiki. Bil je obnovitelj besede, varuh zakonov čiste umetnosti, svečenik pesniškega duha. Nosilec bogate dediščine največjih duhov preteklosti, je kot čarodej-alkimist prelil v sebi v enoto jasnino antike, jeklenost Rima in Cerkve, geometričnost Danteja, klasiko Goetheja in vizionarnost romantikov. Svojemu narodu je pričaral pesmi, ki so dovršene po svoji zgrajenosti. Njegovi verzi imajo kovinski sijaj in ledeno mrzel, čist zvok. S samostansko strogo discipliniranostjo je ta osebno aristokratsko hladni človek ukrotil vulkansko ognjevita čustva v čudovite kristale. Od knjige do knjige („*Heliogabal*“, „*Das Jahr der Seele*“, „*Teppich des Lebens*“, „*Stern des Bundes*“) je rastel pesnik v svojo najbolj pravo podobo, v oznanjevalca sinteze med duhom in telesom. Borec za polno življenje, proti razklanosti intelektualizma, je zlasti vplival na razvoj nove estetike v nemški literaturi, medtem, ko so njegovi pesniški epigoni ostali samo l'art pour l'artiste.

M. Jarc.

Goncourtjevo nagrado za leto 1933. je dobil mladi pisatelj André Malraux za roman „*La Condition humaine*“. Zelo živahno razgibano dejanje se razpleta na Kitajskem. Malraux je znan zlasti po romanih „*Les Conquérants*“, „*La Voie royale*“ in po knjigi „*La Tentation de l'Occident*“. Holanec Joris Ivens pripravlja z avtorjem pravkar nagrajeno delo za film.

(40)